AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- yugoslavya yapay bir bunalım odağı
- tito kendi geçmişi ve geleceği ile dünyanın gerilimli bölgelerini değerlendiriyor
- serbest piyasa ve serbest baskı dönemine girilirken
- türkiyede kapitalizmin bunalımı ve son önlemler
  tülay arın
- marksizmin "millileşmesi" mi "yerlileşmesi" mi?
  murat belge
- banaji'nin yazısı dolayısıyla antropoloji konusu
- ingiliz antropolojisinin bunalımı
  jairus banaji
- eğitim-öğretim alanında bir programa doğru
- değinmeler / okurlardan

60

ŞUBAT 1980
75 LİRA

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL.ŞTİ.

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
ŞUBAT 1980
CİLT 8 / SAYI 60

YUGOSLAVYA YAPAY BİR BUNALIM ODAĞI — 5

TİTO KENDİ GEÇMİŞİ VE GELECEĞİ İLE DÜNYANIN GERİLİMLİ BÖLGELERİNİ DEĞERLENDİRİYOR — 7

SERBEST PİYASA VE SERBEST BASKI DÖNEMİNE GİRİLİRKEN — 12

TÜRKİYE'DE KAPİTALİZMİN BUNALIM VE SON ÖNLEMLER — 21 — **TÜLAY ARIN**

MARKSİZMİN «MİLLİLEŞMESİ» Mİ «YERLİLEŞMESİ» Mİ? — 31 — **MURAT BELGE**

BANAJİ'NİN YAZISI DOLAYISIYLA ANTROPOLOJİ KONUSU — 37

İNGİLİZ ANTROPOLOJİSİNİN BUNALIMI — 39 — **JAİRUS BANAJİ**

ÖĞRENCİ HAREKETİ ALANINDAKİ DEVRİMCİ ÇALIŞMA İÇİN BİR ÖZELEŞTİRİ TASLAĞI — 48

AMERİKAN SİNEMASINDA VİETNAM / «APOCALYPSE NOW» ÜSTÜNE BİRKAÇ SÖZ / ALMANYA ACI VATAN / BİR KANUN KONÇERTOSUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ / OKURLARDAN — 54

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
Osman Balcıgil

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Kurucular
Onat Kutlar, Murat Belge,
Ömer Laçiner, Can Yücel

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul. Tel. 27 99 58

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 750 TL, Altı Aylık 375 TL
Dış ülkelere Yıllık 1500 TL, Altı Aylık 750 TL

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap No: 92991

İlan
Tam Sayfa 2500 TL, ● ½ sayfa 1200 TL ● ¼ Sayfa 500 TL

Dizgi/Baskı
Kent Basımevi

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Ergün Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.

ANKARA / AYDIN SAMİ
İSTANBUL / ÖZGÜR DAĞITIM

Basıldığı Tarih
24.3.1980

Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.
Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır.
Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez.

Bundan önce de, birkaç kez, kağıda ve başka şeylere gelen zamlardan ötürü *Birikim*'in fiyatını artırmak zorunda kaldığımızda, durumu siz okurlarımıza açıklamış ve mali durumu ayrıntılarıyla anlatmıştık. Şimdi, bu dönemeçlerin en zorlularından birindeyiz ve gene açıklanması gereken birçok şey var. Her şeyin maliyetinin korkunç derecede fırladığı ve insanların eline geçen paranın alış gücünün alabildiğine düştüğü bir evreyi yaşıyoruz. Hiçbir anlamda ve hayatın hiçbir düzeyinde kolay atlatılacak bir evre değil bu. Fakat yayın hayatı özellikle ağır bir darbe yedi ve bu darbenin çeşitli aşamalardaki sonuçlarını göğüslemeye devam edecek.

Yayın hayatını baskı altında tutmak için yeterince engel zaten var. Anti-demokratik yasaların yanı sıra, bunların bile daha anti-demokratik yorumuna dayanan uygulamalar ve ayrıca bütünüyle yasa dışı sağ terör yoluyla yıldırma, engelleme, hiçbir zaman eksik olmadı. Ama bunlar, dürüst yayın yapmaya çalışanları durdurmaya yetmedi. Şimdi karşımıza çıkan yoğun ekonomik baskı, belki de alışılmış politik baskılardan daha etkili olacak.

Son zamların gerçekten korkunç olduğunu tekrarlamanın bir yararı yok. Ama şunu da ekleyelim ki, kağıt fiyatlarının yayıncılığı imkansızlaştıracak şekilde artması Demirel'in değil, Ecevit hükümetinin bir buluşudur. Gazeteye giden kağıtla kıyaslandığı zaman SEKA'ya getireceği kazanç devede kulak olan dergi ve kitap kağıdının fiyatını artıran, ama gazetelere, çıkardıkları o fotoromanlı, falan filanlı, yarım saat içinde çöpe atılacak eklere, magazinlere indirimli kağıt veren, Demirel'in değil, Ecevit'in hükümetidir. Ecevit hükümeti zamanında, kültürel yayın yapmaya çalışanlar, bugün tepelerine çökmüş olan bunalımın ilk işaretleriyle karşılaşmaya başlamışlardı.

Şimdi, bir derginin maliyetini görelim. *Birikim*'in dört formasının dizgi-baskı fiyatı: 30.000.— Dört formaya giden kağıt tutarı: 32.000.— Kapak baskısı, kartonuna ve cilte: 22.000.— Nakliye ve bütün sabit giderlerin yanısıra, gene sanki özellikle yayıncılığı ezmek istercesine artan posta masrafı ile toplam: 16 000 TL.'lık bir ek daha. Bunları bir araya getirdiğimiz zaman, dört formalık, yani altmış dört sayfalık bir *Birikim* sayısının maliyeti şu: 25.— Elli lira konduğu zaman fiyatı, buna dağıtıcının alacağı yüzde onbeşi ve kitapçının, bayinin alacağı yüzde yirmibeşi ekleyin. Geriye ne kalıyorsa, işte yayınevinin kârı odur.

Bir başka açıdan bakalım: Dört formalık diye hesapladığımız dergiyi, dört bin nüsha basıyoruz. Yukarıda verilen fiyatlarla toplam maliyet, 100.000.— Bu dörtbin sayının hepsinin satılması bittiğinde —ki bu en azından birkaç ay alır— yayınevinin elinde kalan şudur: 20.000.—

Gördüğünüz gibi, bu koşullarda dergi yayınlamak imkansız —en azından bu fiyatla. Ancak yukarıdaki hesaba büro giderlerini hiç katmadık. Kira, yakıt, ışıklandırma, kırtasiye ve çalışanların aylıkları. Bir ayda, gelen gidenin ve çalışanların içtiği çay parası 1000 TL. tutar. Bunları da eklediğinizde, durum daha ciddileşiyor. Bir de, *Birikim Yayınlarına* özgü bir durum var. Ticarî bir iş olarak kabul edilmediği ve çeşitli düzeylerde ilkelere uymaya çalıştığı için, örneğin telif ücreti olarak ödediği benzeri imkanlarla çalışan yayınevlerinden fazladır. Aynı şekilde, çeşitli teknik işlerle uğraşan aylıklı sayısı, bu çapta normal bir yayınevinin gerektirmeyeceği kadar çoktur. Ne var ki, *Birikim*'in erişmek istediği standart için bunlar da aslında çok az.

Bu durumda, derginin fiyatını 75 liraya çıkarıyoruz. Bu gene, normal olarak % 25 olarak hesaplanması gereken kâr marjının çok altında. Öte yandan, bu dergiyi alan arkadaşlarımızın maddî imkanlarını zorlamaya yeteceğini biliyoruz. Fakat şu koyduğumuz fiyat da yarım kilo beyaz peynir fiyatının bir hayli altında.

Birikim'de şimdiye kadar «abone ol/abone bul» türünden dileklerde bulunmamıştık. Bulunmamamız, böyle bir ihtiyaç duymamaktan çok, kendi çekingenliğimize dayanıyordu. Ama bugün için abone olma, hem bizim, hem de okurlarımızın yararına olacaktır. Bu şekilde, dergi fiyatının yüzde kırkını götüren aradaki dağıtıcı ve bayi uğraklarını aradan çıkarmak iki taraf için de kazançlı (ama ne kalıcı, ne de yeterli bir çözüm şüphesiz). Abone olmak için

92991 posta çeki no.suna yıllık 750 Lirayı yatırmak yeterli olacak.

Öte yandan, en azından bir dönem için, dergiyi dört formada tutmak zorundayız. Şu sırada yayımlamak için elimizde bir hayli çok malzeme bulunduğu ve buna bir ihtiyaç olduğuna inandığımız halde, bu koşullarda dört forma, aşılmayacak bir baraj gibi duruyor. Belki bazı özel sayılarda bu barajı aşmayı deneyeceğiz.

Bu sayımızda da yer veremediğimiz «Sosyalizm Tarihinden Belgeler» bölümünü önümüzdeki sayılarda Mustafa Suphi'yi konu alan *Paul Dumond*'un bir yazısı ve *Mete Tunçay*'ın bu yazı üzerine hazırladığı notlar ile devam edeceğimizi hatırlatalım.

Bugün için durum böyle. Bu güç dönemi de birlikte aşmanın yolunu herhalde bulacağız. Bu «yol»un içinde, kitap kulüpleri kurmak ya da anlaşabilen birden fazla yayınevinin güçlerini, dağıtımdan ortak üretime kadar çeşitli faaliyet düzeylerinde birleştirmek de olabilir.

Birikim

Uluslararası
Olaylar ve Sorunlar

Yugoslavya: Yapay Bir Bunalım Odağı

1980 yılı, dünya politikasının yoğun ilgi gördüğü, bu alandaki gelişmelerin merak ve biraz da telâşla izlendiği günleri de beraberinde getirdi. Sadece Türkiye'de değil, hemen tüm dünyada, basın-yayın organlarının haberlerinde dünya politikalarına ilişkin konuların ağırlık kazandığı görüldü. Belki bu tür konulara ait haberler, örneğin İran ya da Nikaragua'daki devrim hareketlerinin gelişmesi sırasında, bu olaylara ait haberlerden çok daha fazla bir yer işgal etmedi. Ama dünyadaki politik gelişmeler üzerinde şu son birkaç ayda olduğu kadar ısrarlı, sürekli yorumlar, tahminler yapılarak durulduğu, pek görülmemişti. Bu dönemde ise olayların ele alınışı ve işlenişi, kamuoyunu yönlendirmeyi, onun konu edilen olayları dünyanın belli bir bölgesinde yaşanan çok önemli olaylar olarak değil de kendisini yakından, hatta doğrudan ilgilendiren gelişmeler olarak kavramasını sağlamayı amaçlayan kampanyalar halini aldı. Böyle bir gelişim için olağan sayılması gereken abartmalar, bire bin katan yorumlar ve heyecanlandırıcı, ürkütücü olmasına özen gösterilmiş kehanetlerle, iş, yer yer ifrada vardırıldı.

Dış politikadaki gelişmelerin dikkatleri çekmesine yol açan en önemli olay şüphesiz Afganistan'ın işgaliydi. Aslında Afganistan, öneminin abartılması pek de mümkün olmayan bir olaydı. Ancak, emperyalist blok tarafından, yukarıda sözünü ettiğimiz türden kampanyaların tam anlamıyla başlatılması ve en üst noktaya vardırılması için vesile edilmesi, olayın kendi anlamının ve öneminin dışındadır. Afganistan'ın SSCB Ordusu'nca işgal edilmesi ile emperyalistlerin bunu bir anti-komünist fırsat olarak değerlendirmesi ayırdedilerek ele alınmalıdır. Dünya güçler dengesindeki değişmeler ve mücadeleler bakımından ABD'nin olayı SSCB'ye karşı kullanması ise biraz daha farklıdır ve dış politikanın olağanüstü yoğun ve gürültülü bir tarzda konu edilmesinin hikmetini asıl bu düzeyde aramak gerekmektedir.

Afganistan'dan sonra, dünya olayları üzerine heyecanlandırıcı basın-yayın kampanyaları için ikinci önemli vesile de Tito'nun hastalığı oldu. Ancak bir politikacının ölümü —bu kişi Tito bile olsa— Afganistan'ın işgali çapında bir olay olmadığından, aşırı bir abartmanın sözkonusu olduğu daha belirgindi. Gerçekten de, Tito'nun sağlık durumu raporlarının ve onun ölümü halinde ortaya çıkabilecek türlü-çeşitli tehlikelerin hergün büyük bir önemle sözkonusu edilmesinin nedenini sormak gerekiyor.

Tito'nun ölümünün yol açacağı muhtemel olumsuz gelişmelerden, önce, onun kişiliğinde sağlanan Yugoslavya birliğinin dağılması ihtimali üzerinde duruldu. Daha da önemlisi, ölümden sonra SSCB'nin Yugoslavya'ya —fiilî— müdahalede bulunacağı söylentileri duyulmaya başladı. Yugoslav yetkilileri her iki iddianın da saçma olduğunu açıkça belirttiler. Gerçekten de, Tito'nun ölümünün Yugoslav birliğinin dağılmasına ya da SSCB müdahalesine yetebileceği görüşü tartışılamayacak kadar saçmadır. Müdahaleye niyetli olduğu iddiasını SSCB de yalandı. Her iki açıklamaya da kimseden ciddî bir itiraz gelmedi. Bunun yerine, müdahalenin Bulgaristan aracılığıyla yapılacağı yolunda bir başka «görüş» ortaya atıldı ki, bu atış da en az diğerleri kadar desteksizdir. Ama bütün bu sözü edilen «ihtimal»lerin en zayıfı, herhalde, Yugoslavya'da Sovyet yanlısı bir darbenin olacağıydı. SSCB'ye tabi olmama endişesinin her şeyden önde geldiği bir dönemin gereklerine göre biçimlenen Yugoslav ordusunda böyle bir darbe eğiliminin yeşermesini, SSCB bile pek hayâl etmemektedir. Bütün bunlara rağmen ABD propagandası, sağlık raporlarıyla, Tito ölürse neler olacağını anlatan yorumlarıyla, hızı kesilmeksizin sürdü.

Aslında Tito, gerçekten de önemli bir kişidir. Türkiye'de sosyalistlerce revizyonist diye geçilir, üzerinde pek durulmaz. Oysa dikkatli bir incelemeyi gerektiren özgül bir olaydır Tito — gerek kişiliğiyle, gerek başardıklarıyla. Aralarında mezhep ayrılıkları da bulunan, ekonomik bakımdan eşitsiz gelişmiş çeşitli milliyetleri toparlayabilmiş bir hareketin lideridir. Milliyetçi direniş hareketlerine bile üstünlük sağlayabilmiştir. Yugoslavya deneyi, federatif yapının dayanıp dayanamayacağı, her zaman ilgi çekmiştir. Tito'nun uluslararası siyasî planda önemi —Nehru'yla birlikte bağlantısızlık hareketinin oluşmasında başrolü oynadığı ve her zaman bu hareketin en önde gelen kişilerinden olduğu— bilinir. Kısacası, ilgiye değer biridir Tito. Ama ölüme yaklaşmış olmasının bu ölçüde bir velveleye konu edilişi ayrı bir şeydir ve nedeni ABD'nin SSCB'ye karşı giriştiği atakta aranmalıdır.

ABD'nin bu atağı hem ekonomik hem de politik alanlarda yeni bir düzenlemeyi amaçlamaktadır. «Sosyalist sistem»in, yani SSCB merkezli bloğun savunmaya itilmesi, etkisinin azaltılması hedeflenmektedir. Kuzey Amerika ile Batı Avrupa ve Japonya'nın işbirliğinden oluşan trilateralizme Çin'in de gönüllü olarak katılmasıyla, dünyadaki büyük güçler arası saflaşmada SSCB'nin yalnız bırakılması tamamlanma yoluna girmiştir. Aynı tavır ve saldırı ideolojik planda da yürütülmektedir: Diktatörlüklere ve ırkçılığa karşı gözükmeye özen gösterilmekte, her fırsatta insan hakları

savunuculuğu yapılmaktadır. ABD'nin bu atağının niteliği ve stratejisinin ana hatları evvelce **Birikim**'de geniş biçimde anlatılmış olduğundan,* burada daha fazla üzerinde durmayacağız.

ABD'nin, yeni bir denge oluşturma girişiminde Afganistan olayından nasıl yararlandığı oldukça açık. Pakistan ve Çin'le ilişkilerini geliştirebilmek için Afganistan motifini hâlâ kullanma çabası içinde. ABD propagandası Türkiye dahil bir çok ülkede bir SSCB tehdidi havası yaratabildi. Bu, İran ve diğer Orta Doğu ülkeleri üzerinde ABD nüfuzunun, gereğinde doğrudan müdahele yapma yetkisini de içerecek biçimde sağlamlaştırılmasını bir gereklilik olarak gösteren, böylece meşrulaştıran bir ortam, bir yönelim yaratma hesabı açısından oldukça önemliydi.

Ancak ABD için en önemli bölge Batı Avrupa'dır ve en önemli sorunla da burada karşılaşmaktadır. Batı Avrupa'da —ABD'den— özerkleşme eğiliminin hayli güçlü olduğu bilinmektedir. Bu durum ABD'nin kapitalist sistem içinde yapmaya yöneldiği yeni hiyerarşik düzenlemeleri güçleştiren bir etmen. Diğer yandan Batı Avrupa'nın bu tutumu, SSCB'yle kutuplaşma ve gerilimin artırılmasını da engelliyor. Nitekim Afganistan olayı yeni tür bir soğuk savaş stratejisine geçişe yetmedi. Bunun en önemli göstergesi Batı Avrupa ülkelerinde, ne hükümetlerde ne de kamuoyunda diğer yerlerde görülen bir telaş havasının yaratılamamasıydı.

Tito olayı bu aşamada ortaya çıktı. Afganistan olayı ile Asya ülkelerinde sağlanan etki, Yugoslavya ile Avrupa'da da yaratılmak istendi. Daha iyisi bulunabilir miydi bilmiyoruz ama Yugoslavya böyle bir etkiyi oluşturmak için bazı bakımlardan elverişlidir. Bir kere Yugoslavya, SSCB ile gerilimli ilişkilerden sonra bağlantısızlık hareketinin başını çekmiş ve bu nedenle, SSCB ve «sosyalist blok» devletlerince uzun yıllar düşman muamelesi görmüş bir ülkeydi. Öte yandan çeşitli milliyetleri barındırıyor oluşundan dolayı kolayca dağılması ihtimali olduğu düşünülen bir ülkedir. İkincisi bir Balkan ülkesidir. Balkanlar, Avrupalıların gözünde her zaman doğuyla bir birleşme, bir geçiş yeri olmuştur; farklı özellikler taşıyan ülkelerden, farklı milliyetlerden oluşan, karmaşık, oturmamış, yarı-Avrupalı —ve bir de I. Dünya Savaşı'nın başlamasına sahne olmuş— bir bölgedir.

Ne var ki, bütün bunlar da Tito'nun hastalığı olayının abartılmasının ABD'nin umduğu sonuçları vermesine yetmemiştir. Yugoslav kamuoyu kendisi etrafında odaklandığı ileri sürülen tehlikeleri pek ciddîye almamış, Avrupa'da da, Tito'nun ölümünden sonra III. Dünya Savaşı'nın çıkacağına kadar varan «tahliller» fazla inandırıcı olamamıştır. Batı Avrupa hükümetleri de çoğunlukla SSCB'yle gerilimi ABD'nin istediği düzeye vardırmak yanlısı değiller. Avrupa şimdilik SSCB ile iyi ilişki politikasını sürdürmek istiyor.

Ancak ABD'nin çabasından artık vazgeçeceği de söylenemez. Tito olayı etkili olmamışsa da, bir iz bırakmıştır. ABD SSCB'ye karşı atak için çok elverişli koşullara sahip olduğunun bilincindedir ve atağı şiddetlendirmek, sonuçlandırmak için elinden geleni yapacaktır. Askerî alanda olmasa da, atağın asıl sürdürüldüğü politik ve ideolojik alanlarda ABD artık çok üstün durumdadır. Uluslararası düzeyde SSCB'ye oranla köklü bir sistem oluşturabilmiştir. Uluslararası şirketler ve basın, malî kurumlar, «hür» işçi sendikaları vb. kuruluşlarla etkili olduğu ülkelerde sadece askerî planda ve devlet düzeyinde değil, doğrudan —sivil— toplumun içinde varolan ve işleyen, oturmuş bir sistemdir bu.

Oysa SSCB'nin, bu yapı karşısına koyabileceği fazla bir şey yoktur. Enternasyonalizmi dilinden düşürmeyen sosyalist hareketin dünya çapında bu kavramın içeriğine uygun ilişkiler ağı oluşturamamış olması bu kıyaslamada çarpıcı biçimde görülüyor. Gerçi «SSCB'nin yüce çıkarları»nı her şeyin merkezine koyan ve SBKP'nin emirlerine itaat etme ilkesini temel alan «enternasyonalizm» anlayışı sayesinde SSCB epeyce şeyler elde etmiştir, ama gerçek bir sosyalist ilişkiler sistemi oluşturma imkânını da kelimenin bütün anlamlarıyla harcamıştır. Böylece en önemli ve etkili olabilecek desteğini de (Uluslararası Sosyalist Hareket) yitirmiştir. 1920'lerin sonlarında başlayan bu süreç 1950'lerde tamamlanmıştır. 1950'lerden sonra da bu politikanın mümkün ve kendince makul bir devamı izlenmiştir — devletlerle çıkar ilişkileri geliştirmeye, bunun mümkün olmadığı hallerde «millî burjuvazi»leri ya da askerî zümreler de dahil çeşitli etki gruplarını destekleyerek ilişkilerini güçlendirmeye girişti; ancak, geçici, oynak çıkar bağları dışında, kalıcı, sistematik bağlar oluşturması hiçbir zaman mümkün olmadı.

Buna karşılık ABD'nin müttefikleriyle ilişkileri çok daha sağlam ve kalıcı olmuştur. Sınıflı toplumun çeşitli biçimlerini, farklı gelişme düzeylerini temsil eden «sosyalist blok» dışı ülkeler arasında, yapıların bu temelden rezonansı nedeniyle doğal olarak güçlü bir bağıntı herzaman vardır. Bu bağıntı elbette devletlerin herzaman fikir ve tavır birliği içinde olmalarına yetmez ve zaten bağıntının kendi mantığı, birliğin karşılıklı çıkarlar zemininde oluşturulmasına değer verir. Bu bakımdan çıkar uyuşmazlığı burada doğaldır ve kesin nedeni olmaz. Kapitalizmin ekonomik, toplumsal, kültürel ilişki biçimlerini «üreten» yapıların varlığı, savaşların yol açtığı sorunları bile kolayca masseder.

Kendi içinde nitelikçe üstün, farklı bir ekonomik, toplumsal, kültürel ilişki biçimleri, değer yargıları oluşturamamış olan «sosyalist blok» ülkelerini yöneten devletler arasında, çıkar çatışmalarına yer vermeyen bir ilişki sistemi kurulmuş gibi gözükmektedir. SSCB'nin büyük gücü ve otokratizmi ile bu devletler arasında kurduğu düzen, «sosyalist blok»a yekpare bir sistem görünümü veriyor ise de, bu hiç de «sosyalist» bir ülkenin ancak sosyalist sistem içinde kalarak mevcut yapısını koruyacağı anlamına gelmiyor. Nitekim Yugoslavya, Çin ve Arnavutluk kendi «sosyalist» yapılarını sürdürerek «sistem-dışı»na çıkmışlar ve kapitalist ülkelerle karşılıklı çıkarlar temelinde yoğun ilişkiler kurabilmişlerdir. Şu anda Romanya da aynı yola girmiş durumdadır.

«Sosyalist sistem»in kendi içinde devlet birimlerinin karşılıklı çıkarlarına dayalı geleneksel ilişki zemininin

---

* **Birikim** sayı 49, s. 5 «Sadece Çin-Vietnam Savaşı mı?»

aşılamamış ve aynen benimsenmiş olduğu ortadayken «sistem»e dahil devletlerin, onlar adına SSCB'nin öteki devletler ile kurmaya çalıştığı ittifaklarda bu büsbütün ve tüm çıplaklığı ile geçerlidir. ABD, karşılıklı çıkarlar nedeniyle ittifak kurduğu devletlerde güçlü sınıfsal destekler, ideolojik-kültürel etkileşimler bulabilir. Oysa SSCB'nin bulabildiği, kendisiyle ittifakın ABD'yle ittifaktan daha fazla maddi kazanç getireceğine ilişkin hesaplar nedeniyle «SSCB yanlısı» sayılan belli bir yönetici kadronun desteğidir. Dolayısıyla bu hesabın geçerliliğini yitirmesi halinde «ittifak»ın bitmesi anlık bir sorundur.

1980'lere gelinceye kadar yaşanmış bir dizi örnek olaydan sonra bugün, ABD ve öteki metropol devletler, SSCB'nin müttefiki durumundaki ülkeleri «kaybedilmiş» sayan 1950'lerdeki önyargıdan tamamen uzak ve rahat oldukları gibi, bizzat «sosyalist sistem» içindeki bazı devletlerin bile SSCB nüfuzundan çekilip çıkarılabileceğini, bu devletle tıpkı ÇHC ile olduğu gibi bir ilişki düzeni kurulabileceğini güvenle hesaplayabilecek durumda hissediyorlar kendilerini.

Buna göre, SSCB'nin —hele bir savaş durumu ya da ciddî bir savaş tehlikesi olursa— yalnız kalmaktan kurtulması hayli zordur. ABD'nin yeni türden bir soğuk savaş yönünde gerilimi artırarak ekonomik ve politik dengeyi SSCB aleyhine değiştirmeyi hesaplayabilmesi ve sözünü ettiğimiz atağa girişebilmesi bundandır.

Bu gelişmenin geleceğini belirleyecek olan bölge ise Avrupa'dır — hem Doğu, hem de Batı Avrupa. Batı Avrupa, yukarıda da belirtildiği gibi ABD'nin atağı için —kendisinden sonra— en önemli bölgedir. Ama aynı zamanda SSCB'nin kendi durumunu savunabilmesi için başlıca kozu oluşturmaktadır. Olimpiyatların Moskova'da yapılacak olması bile bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. İngiltere'de Başbakan Theatcher, Almanya'da ise Hıristiyan Demokrat Parti ve muhalefet lideri Strauss SSCB'ye karşı atağında ABD'yi destekleme eğilimindeler.

Batı'da çok büyük bir sertleşme olmasa da, Doğu Avrupa SSCB'yi zorlayacak gelişmelere sahne olabilir. 80'li yıllar yeni bir Çekoslovakya'nın ortaya çıkması ihtimali bakımından oldukça kritiktir.

1980'lerin belirleyici olaylarının Avrupa üstünde meydana geleceğini şimdiden söyleyebiliriz. Yugoslavya olayı, Avrupa üstüne bu tarihsel oyunun prelüdüdür.

———o0O0o———

Tito Kendi Geçmişi ve Geleceği ile Dünyanın Gerilimli Bölgelerini Değerlendiriyor

Çeviren: JÜLİDE ERGÜDER

Aşağıda, The New York Times muhabiri James Reston'un 1978 yılında ABD'ye yaptığı ziyaret öncesinde, Tito ile yaptığı röportaj yer alıyor. Bu röportajı, ele alınan pek çok konu henüz aktüalitesini yitirmediği ve Başkan'ın bazı ilginç başlıklardaki görüşlerini dile getirdiği için, yararlı olabileceği düşüncesiyle, yayınlıyoruz.

Metnin üzerindeki tanıtma yazısında James Renton, o sırada 85 yaşında olan Mareşal Tito'nun, çeşitli meselelere ilişkin derin kavrayışına ve bir başlıktan bir başkasına atlarken dikkatini her bir sorun üzerinde yoğunlaştırabilmesine hayran kaldığını ifade ediyor. Reston'un belirttiğine göre, Tito kendisini, Dalmaçya kıyısında, Igalo'da ufak bir koya bakan modern evinin oturma odasında kabul etmiş. Görüşmede, Tito'nun basın danışmanı Blazo Mandle ile resmî çevirmeni Ocokoljic de hazır bulunmuş.

International Herald Tribune, Paris, 6 Mart 1978, s. 8
James Reston
IGALO (YUGOSLAVYA)

Reston — Sayın Başkan, uzun yıllardır buraya gelmek ve sizinle görüşmek istiyordum. Siz, dünyada büyük mücadelelerin patlak verdiği bir dönemi yaşadınız; bu geçen 50 yıl hakkında neler düşündüğünüzü, özellikle bu dönemin şimdi ölmüş bulunan Churchill, Roosevelt gibi çağdaşlarınızı nasıl değerlendirdiğinizi merak ediyorum.

Tito — Halk Kurtuluş Ordusu'nun başkomutanı olarak, daha savaş sırasında Churchill, Stalin ve öteki liderlerle tanışmıştım. Roosevelt ile ise hiç görüşmemiştim. Kendi açımdan Churchill'in İngiltere'nin yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olduğunu görmek fırsatını elde ettim. Savaş başlamadan önce, Churchill'in dünyadaki komünist hareketlere karşı olumsuz bir tavır benimsediğini biliyordum. Böyle olmakla birlikte, yalnızca İngiltere değil bütün dünya daha büyük bir tehlike, faşizm tehlikesi, ile karşılaştığında Churchill'in savaşta nasıl davrandığını gördüm. O sırada benim için önemli olan nokta, onun faşizme karşı mücadeleyi nasıl maharetle ve yorulmak bilmez bir biçimde sürdürdüğü idi. Bu ana ilkeden kalkarak, onun gerçekten olağanüstü bir insan olduğuna kanaat getirdim.

Başlangıçta, İngiltere Alman Hava Kuvvetleri'nin sürekli hava hücumlarına maruz kaldı. Bununla birlikte, Churchill halka büyük ölçüde güvendiğini ortaya koyarak, işin başından itibaren çok kararlı hareket etti. Bu beni çok etkilemişti. Ayrıca, kendisi komünizme karşı mücadeleyi sürdüren belli başlı kişilerden biri olduğu halde, ülkelerindeki insanları, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını asıl savunanların komünistler ol-

duğunu anlar-anlamaz önceliği komünistlere verecek ölçüde güçlü oluşunu çok takdir ettim.

İşin gerçeği anlaşılınca Nazilere karşı savaşanların Çetnikler[1] değil de bizler olduğunu kendisi de görür görmez, Churchill Çetnikler'den desteğini çekti ve bize yardım etti.

Reston — Ya Stalin, onun nitelikleri nelerdi?

Tito — Bu konuda objektif olmak istiyorum. Stalin'in hayli yetenekli bir devlet adamı olduğunu düşünüyorum. Hayli haşin olduğu doğrudur. Onunla pek çok kez karşılaştım: arada sırada şakalaşırdık bile. Kimi zaman yumuşak kalpli, insanları seven bir kişi olarak görünürdü. Ancak, daha ben Komintern bürosunda iken, Stalin'in neler yaptığını ve nasıl davrandığını, kaç kişinin nelere maruz kaldığını gördüğüm zaman, insanların onun için pek bir anlamı olmadığını, herkesi kendi tutkuları için kullandığını anladım.

İnsanlara güvenmek anlamında hiç de cesaret sahibi değildi. O yalnızca emirlerini yerine getirenlere güvenirdi: daha sonra kendisi de Stalin'in kurbanlarından biri olan Yagoda, ya da gerçekten kötü bir insan olan Beria gibilerine. Bunlar karanlık, yoz, Stalin için türlü şeylere boyun eğen kişilerdi. Bu tutum öylesine aşırı bir hale geldi ki, en sonunda Stalin artık hiç kimseye güvenemeyeceğini düşünmeye başladı.

Reston — Bu çok ilginç. Biliyorsunuz Bay Başkan, Woodrow Wilson, Stalin gibilerine hiç kimse güvenmez, çünkü onlar kimseye güvenmezler demişti. Buradan kalkarak Bay Başkan, size, böylesine fırtınalı bir dünyada, bir devlet adamının önemli niteliklerinin neler olması gerektiğini sormak istiyorum.

Tito — Bu soruya cevap vermek güç. Bir devlet adamı her şeyden önce, akıllı hareket etmeli, çeşitli konularda geniş bilgi sahibi olmalı ve esnek davranabilmelidir. Devlet adamı birlikte çalıştığı insanlara güvenmelidir. Kuşkusuz, ara sıra bazılarını denetlemek gerekebilir.

Bir devlet adamı, aynı zamanda en son gelişmeleri yakından izlemeli, özellikle bunları günümüzün teknolojik ilerlemesi açısından değerlendirmeli, daha hızlı bir kalkınmanın olanaklarını araştırmalıdır. Bir devlet adamı için, geriye değil de ileriye bakmak özellikle önemlidir. Ve son olarak, atasözünün dediğini hatırda tutmak gerekir: başkaları size ne yapsın istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın.

Savaş sırasında, işte bu nedenlerle, işler hiç kolay değildi. En zoru, savaş sırasında bizim Yugoslavya'da tam 2.5 yıl düşmana karşı tek başımıza savaşmamız, müttefiklerin bizi tanımaması, Almanların safında fiilen bize karşı savaşan Çetnikler'in desteklenmesiydi. Çetnikler kendi kuvvetlerini muhafaza etmek, herşey sona erdiğinde savaşa sahip çıkmak istediler. Bereket versin, işin gerçeğini dünyaya duyurmayı başardık. Tek kelimeyle, bu koşullar altında savaşı kazanmak en zor şeydi. Büyük ölçüde bilgi, cesaret ve fedakârlık gerekliydi. Ve, bu, bir tek kişinin davası değildi. Bütün halk savaştı.

Reston — Rusya'daki yıllarınız yaşamınıza biçim veren bir dönem miydi? Sizin maddi ve manevi yaşamınızı değiştirdi mi?

Tito — Kuşkusuz değiştirdi. Rusya'da[2] en çok savaş esiri iken, büyük ölçüde ideolojik ve öteki konularda bilgi edindim. Ben emekçiyim, zamanla bende kendimi emekçi sınıfının daha iyi bir geleceğe ulaşması yolundaki mücadeleye adamam gerektiği fikri güç kazandı. Ben Rusya'da iken tüm düşüncelerim ülkemle ilgiliydi.

O altı yılda askerlik bilimi, genel kültüre ilişkin konularla edebiyat yapıtları bile okudum. Bütün bu çalışmalarım, siyasetle uğraşan bir kişi olarak, benim zihinsel yapımın biçimlenmesine katkıda bulunmuştur.

Reston — Bütün bunları yaptığınıza göre, gelecek için bir sorumluluk duymuş olmalısınız... Sayın Başkan, bu sözleri, düzgün biyografilerin yazılması, bu dönemlere ilişkin kayıtların muhafaza edilmesi ve bu konuların sanatta olabildiğince çok işlenebilmesi için neler yaptığınızı sormak için söylüyorum.

Tito — Bu malzeme şu günlerde derleniyor. Geçen yıl, savaş öncesi dönemi kapsayan çalışmalarımın beş cildi yayınlandı. Bu çalışma devam ediyor ve seçme yapıtların yaklaşık 60 cildi bulacağı tahmin ediliyor. Ayrıca, askerî konularla ilgili çalışmalarımın beş cildi de basılmıştır. Bütün bu yapıtlar ülkemizde olup bitenlerin bir dökümüdür.

Reston — Öbür devlet başkanları ile mektuplaşmalarınız ve benzeri yazışmalarınız ne olacak?

Tito — Böyle bir çalışma yapılmadı, henüz askıda duruyor. Bu konuları geniş bir biçimde işleyen anılarımı yazmak için çalışmalarımı sürdürüyorum.

Reston — Biraz hassas sayılacak iki soru sormak istiyorum. Bir insan ömrü içinde tamamlanamayacak pek çok işler başlattınız. Bu nedenle, en başta, yerinize kimin geçeceği konusunda devlete karşı ne gibi bir sorumluluk duyuyorsunuz? İkinci olarak, geçen aralık ayında verdiğiniz demeçte yer alan, ordunun Yugoslavya'nın birlik ve sürekliliğinin temel gücü olduğu yolundaki sözlerinizin anlamı neydi?

Tito — Biz her zaman, ideolojik ve siyasal alanda Komünist Partisi'nin rehber olduğunu vurguladık. Aynı zamanda, komünistler büyük oranda ordunun da içindedirler. Ordunun hemen hemen bütün komutanları komünisttir. Biz ordudan söz ettiğimizde, yalnızca sıradan düzenli orduları değil, tüm halkı kastediyoruz. Tüm-halkın savunması, dediğimiz şey,[3] milyonlarca insanı kapsayan bir sistemdir ve giderek ülkemizde bir yasa ağırlığı kazanmıştır. Bugün ülkemizde, bu sistemin içinde yer alan ve düzenli ordu birlikleri ile birlikte askerî talim yapan,, 1 milyona yaklaşan silâhlı erkek ve kadınımız var. Tek bir sözcükle, eli silâh tutan halkın tümü, gerektiğinde savaş alanında hazır olacaktır diyebiliriz.

Ordunun gücü üstüne söylediklerimi yanlış yorumlamanızı istemiyorum. Ordunun günün birinde devlet yönetimini eline alacağını düşünmüyoruz. Söylediklerimin böyle bir şeyle hiç bir âlâkası yok. Ordu, ülkeyi savunması istenen güçtür ve ancak bu anlamda ülkenin en önemli unsurudur.

Devlet başkanı olarak izlediğim politikanın devamlı olması için neler yaptığımı da sordunuz. Bu durumun hiçbir değişikliğe uğramaması için, hepimiz, ne mümkünse yapıyoruz. Bildiğiniz gibi, bugün, baştan ayağa

dek, yepyeni bir yönetim örgütümüz var: Devlet başkanlığı benim yönettiğim kollektif bir makam haline getirilmiştir, Başkanlık Konseyi benim görevlerimin çoğunu yüklendi bile. Çünkü, yapılması gereken çok iş var. Aynı zamanda, ben Komünistler Ligi'nin başkanıyım ve başkomutanım. Ayrıca, dış politika konuları ile ülke içindeki gelişmelerle de uğraşmak zorundayım. İşte, başkanlık makamını biz, bu nedenlerle, yani ben artık bu makamı işgal etmediğim zaman dahi, sorunlara karşı kendimizi güvenceye alabilmek için kurduk.

Aynı şeyler, daha önce de belirttiğim gibi, tüm halkın savunması üstüne söylediklerim için de geçerlidir.

Tüm halkın savunması ve elimizdeki olanaklar çerçevesinde, halk, durmadan silâhlanıyor. Bu yalnızca kâğıt üzerinde kalmıyor, gerçekten böyle. Ülkemizde, örneğin, fabrikalar bile muhtemel bir savunma durumu için uçak-savarlar ve öteki silâhlarla donatılıyor. Tüm halkın savunması, kuşkusuz, düzenli ordunun komutası altında, her türden silâhlarla sağlanacaktır.

Geliştirdiğimiz bu ayrıntılı sistem, ülkemizin birliğinin[4] güçlendirilmesine yöneliktir. Bütün cumhuriyetlerimiz ile özerk bölgelerimizin federasyon çerçevesi içinde kendi hakları vardır. Aslında bu, hiç de yeni bir şey değil. Daha savaş başlamadan biz, ulusal sorunumuzu gündeme getirmiş, her ulusun kendi geleceği ve gelişim sürecine karar verme hakkı olduğunu vurgulamıştık. Tartışmalı olanlar dahil tüm sorunlar, anlaşma ve görüşlerde uyum sağlanarak, günümüzde artık çözüme kavuşturulmuştur. Bu yol kimi zaman çok zaman alıyor ancak esas olan şey, sorunların dürüst ve demokratik bir tutumla halledilmiş olmasıdır.

Reston — Başkan Carter ile buluştuğunuzda gerçekten dinine bağlı bir insanla karşılaşacaksınız. Din yaşamınızda önemli bir rol oynadı mı hiç?

Batı ülkelerinde, biliyorsunuz, komünizmin ölüm sorununa bir cevap getirip getirmediği her zaman en önemli sorunlardan biri olmuştur. Bu ölüm sorununu, nedense bir türlü halledemiyoruz.

Tito — Savaş sırasında ve daha sonraki yıllarda, hiç bir zaman, dinin ortadan yok edilmesi gerektiğini düşünmedik. Biz gerçekçiyiz. Bir sürü dindar insan olduğunu biliyorduk ve her zaman bu insanların ülkemizin özgürlüğü ve gelişmesi için bizimle birlikte döğüşmesi gerektiği olgusundan hareket ettik. Ben, örneğin, genel kurmayda savaş sırasında bir rahip bulundururdum. Adı Vlada Zecevic idi. Ve genel kurmay dindar insanların yaşadığı bir bölgeye geldiğinde, bu rahip Ortodoks kiliselerde dinsel ayinler yapar, çocukları vaftiz ederdi. Aynı şey bazı Katolik rahipleri için de geçerliydi. Bunların pek çoğu savaşta öldü. Dindar olup da bize duyulan güvenin güçlenmesine ve mücadelemize katkıda bulunanların, duygularını özgürce dile getirmelerine olanak tanıdık.

Reston — Ama siz, şahsen, dinsiz misiniz?

Tito — Ben şahsen hiçbir dine inanmıyorum. Ancak, bir kimse kiliseye gidip dua ediyorsa, buna da bir itirazım yoktur.

Dış ülkelerde bizim killseye, dine karşı olduğumuz, inananları tutukladığımıza dair çeşitli öyküler anlatıldı durdu. Bazı kişileri tutukladığımız doğrudur, ama bunlar yalnızca işgalcilerle işbirliği yapanlardı. Bir Ustaşi[5] olan Zagrepli piskopos Stepinac bunlardan biriydi. Stepinac savaş sırasında, Hırvatistan'daki Ortodoksları Katolikliğe döndürdü; Almanlarla ve Ustaşilerle de işbirliği yaptı. Bize ve halkımıza karşı açıktan açığa düşmanlık etti. Onu tutuklamak zorunda kaldık ve 15 yıl hapse mahkûm ettik. Daha sonra, hapisten salıverildi ve doğduğu kente gönderildi. Bu kentte içinde dua edebileceği bir kilise de vardı. Stepinac burada kan kanserinden öldü.

Sanırım, Papa'nın beni kabul ettiğini biliyorsunuzdur. Aslında, savaş sırasında, o zamanki Papa beni Katolik Kilisesinden aforoz etmişti. Şimdiki Papa VI. Paul beni davet etti, ben de ziyaretine gittim. Bu ziyarette Papa'ya büyük bir aziz heykeli hediye ettim. Papa hediyeyi alırken, bana, şunları söyledi: «Bir komünist olmanıza rağmen, sizden böyle bir hediye aldığım için çok memnun oldum.»

Reston — Fazla ciddi sorular sordum. Aslında herkesin merak ettiği şey ne biliyor musunuz? İlerlemiş yaşınıza rağmen, bu ölçüde dinç ve zinde olmanızın sırrı ya da gizemi nedir? İki önemli niteliğinizi olayların gülünç yanlarını bulup çıkarmanızı ve sağlam bir tarih anlayışına sahip olduğunuzu görüyorum. Fakat, bunun ötesinde, bir insan bütün bu sorumlulukların üstesinden gelip de sizin bugün olduğunuz gibi nasıl sağlıklı kalabilir?

Tito — Evet. Burada önemli olan, sanırım, sürekli birtakım etkinliklerin içinde olmak ve insanın, her zaman, daha iyi ve daha mutlu bir dünyanın yaratılmasına katkıda bulunmak için çalışmak gereğine içtenlikle inanmasıdır. Böylesi bir dünya, sürekli değişme eğilimleri içinde olanların sayısı arttıkça gerçekleştirilebilir; üstelik bu çaba, çalışanlar için de yararlıdır. Biliyorsunuz, bu kişisel bir sorundur. Ben her zaman spora ilgi duymuşumdur ve çok etkin bir sporcuydum. Spordaki çalışmalarıma ilişkin çok tatlı anılarım var. Örneğin, Avusturya-Macaristan ordusunun bir askeri iken eskrim yarışmalarında ikincilik ödülü kazanmıştım. Bütün bu çalışmalar fizik sağlığım için yararlıydı. Bugün bile, spora eskisi kadar çok meraklıyım. Açık havada en çok ava çıkmayı severim.

Sanırım, en önemli şey bu: ben hayatımın her döneminde karamsar değil de iyimser bir insan olmuşumdur. En can alıcı saatlerde bile kötümser olmadım.

Reston — Bir meslekdaşım sizin «Yaşlanmaya vaktim yok.» dediğinizi nakletti. Bu doğru mu?

Tito — Şey, bunda doğru bir yan var. Bana öyle geliyor ki, insan ne ölçüde etkin olursa, kendisini o kadar iyi hissediyor.

Reston — Bu soruyu sorduğum için özür dilemek istiyorum. Sayın Başkan, eğer bunu kayıttan çıkarmak isterseniz, tamamiyle unutabiliriz de. Amerika'ya gittiğinizde, daha ilk ağızda «Karınız nerede?» diye soracaklardır. Batı'da bu konuda pek çok söylenti, rivayet dolaşıyor. Öyle sanıyorum ki, bu konuyu açıklığa kavuşturmak istersiniz, ABD'ye gittiğinizde size yönelik büyük bir şamata ile karşılaşmaktansa, bu işi güvenilir bir biçimde yapmak daha kolay olur.

Tito — Bu meselenin dünyanın dört bir yanında konuşulmasına biraz şaşırdım, doğrusu. Bunun hiç

doğru olmadığını söylemem gerek. O benim karımdır ve karım olarak kalacaktır. Belgrad'daki evinde oturuyor, ABD seyahati için hazırlanmam gerektiğine göre, ben de yarın Belgrad'a gidiyorum.

ABD'ye yalnız gideceğim. O artık benimle birlikte seyahate çıkmıyor ve bütün mesele de bundan ibaret.

Yurt dışında bu konu ile ilgilenilmesine üzgünüm. Zaman zaman görüş farklılıklarının ortaya çıkmadığı bir evlilik var mıdır? Ben pek çok konu ile meşgul bulunduğum, iç ve dış politika sorunları ile had safhada ilgilenmek zorunda olduğum için, herhangi bir anlaşmazlık beni etkiliyor ve sorunlara gerektiği ölçüde kafa yoramıyorum. Bu mesele böyle ele alınmalıdır, başka bir yönü, siyasetle ilgili hiçbir yanı yoktur.

Reston — Sizin de gördüğünüz gibi, Amerika büyük değişimler geçiriyor. Yaşamım boyunca, ABD'de, insan yaşamındaki tüm ilişkilerin, yani karı ile koca, ebeveyn ile çocuklar, devlet ile yurttaş, işletmeci ile işçi, papaz ile cemaati, öğretmen ile öğrenci arasındaki ilişkilerin, böylesine didiklendiği, ciddi bir biçimde incelendiği bir başka dönem görmedim. Bu nedenle, halk, değiştiğini gördüğünüz Amerika hakkında ne düşündüğünüzü bilmek isteyecektir. Amerika'yı bozulup yeni baştan inşa edilmeyen kapitalist bir ülke olarak mı, yoksa devrimci bir ülke olarak mı görüyorsunuz?

Tito — Açık söyleyeyim, ben Amerika'da yaşamak istemezdim. Doğru, Amerika'da demokrasi var, hatta bazı alanlarda gereğinden fazla demokrasi var, bazı alanlarda ise hiç yok. Devlet başkanı olarak ne zaman Amerika'yı ziyaret ettiysem, kaldığım yerde, hain ve faşistlerin işbirlikçisi olarak ülkemizden kaçmış, bir avuç Ustaşi ve Çetnik toplanırdı. Bu insanlar Amerika'da canlarının istediğini yapmakta özgürler. Beni bütün gün sabahtan akşama kadar rahatsız ederler, en yakası açılmadık küfürleri savururlardı. Bu hareketlerde yalnızca Yugoslav faşistleri değil, öteki Doğu Avrupa ülkelerinden gelme göçmenler de katılırdı.

[Metnin bundan sonraki bölümü, **The New York Times** tarafından röportaj sırasında kaydedilmişti. Ancak bu kısım, Başkanlık bürosunca yayınlanan resmi metinde yer almamıştır.]

[Kendi payıma ABD'ye birkaç kez gittim. Bu ziyaretlerimde, küçük gruplar halinde birtakım göçmenler gösteriler yapıyor, penceremin altında «Katil Tito!» diye bağrışıp duruyorlardı. Küçük gruplardı bunlar ama durmadan değişiyorlardı. Saat başına 1 dolar olmak üzere, altı saat için 6 dolar ücret alıyorlardı. Bana söylendiğine göre, bunlar yalnızca Yugoslav değildi, Macarlar falandı. Bütün bunlar, ben Waldrow-Astoria'da kaldığım sırada 5. caddede oluyordu. Bence bir devlet başkanına böyle bir şey yapılması hiç doğru değil. ABD'deki bu bireysel terörizmi de hiç sevmiyorum. Bizim oradaki en yüksek düzeydeki temsilcimize karşı eylem yapıyorlar — buna izin verilmemelidir. Böyle şeylere hiç bir zaman izin verilmemelidir.]

Bence bu tür eylemler, ne kadar demokratik olursa olsun, hiç bir ülkede olmamalıdır. Amerika'da bireysel terörizm çok yaygın. Teröristler Amerika'da insanlarımızı öldürüyorlar. Bunu Federal Almanya, Fransa ve başka yerlerde de yapıyorlar; bu ülkelerin iyi ilişkiler sürdürdüğünü bir devletin en yüksek temsilcisini tehdit ediyorlar. Bu iyi bir şey değil, yalnızca zarar veriyor.

Reston — Bizi kaygılandıran Orta Doğu ve Afrika Boynuzu hakkında hiç bir şey söylemediniz. Bu sorunu nasıl yorumluyorsunuz?

Tito — Bu konuda, Eritre ile Ethiopya, Somali ile Ethiopya arasındaki çatışmaların yarattığı Afrika Boynuzu sorunuyla uzun bir süredir ilgili olduğumuzu söyleyebilirim, ancak. Ethiopya'nın yüksek düzeydeki siyasal delegelerini kabul ettim. Bu delegelere, BM kararlarının ruhuna uygun olarak, Eritre'ye özerklik, yani federe devlet statüsü, vermelerini öğütledim. Bunun yanısıra, Ethiopya'nın denizle bağlantısının kesilmesine izin verilmemelidir. Bu sorunu, ülkemizi ziyaret ettiği zaman Somali Devlet Başkanı Siad Barre ile de tartıştım.

Geçenlerde Başkan Carter'dan bizim bu bölgede arabuluculuk yapmamızı isteyen bir mesaj aldım. Ancak, ben arabuluculuk yapmak istemiyorum. Başkan Carter'a, daha önce neler yaptıysam, aynı çabayı sürdürerek, çatışmayı bir çözüme ulaştırmak için elimden geleni esirgemeyeceğimi belirten bir cevap verdim.

Yine geçenlerde, Başkan Carter'ın elçisi Mr. David Aron Ethiopya'yı ziyaret etti. [Aron, Carter'ın Ulusal Güvenlik Konseyi'nin üyesidir.] Ethiopya elçimize Mengitsu ile iyi ilişkileri dolayısıyla, kendisine yardımcı olması için başvurmuş.

Aron, bu görüşmelerde, ABD'nin Somali'ye silâh göndermeyeceğini de söylemiş. Somali'nin Ethiopya topraklarına saldırdığı apaçık ortadadır. Eğer büyük devletler bu bölgede, Ethiopya'ya baskı yapıp Somali'nin giriştiği serüveni daha da ileri götürmesine olanak verselerdi, çok tehlikeli olurdu. Böyle bir tutum, pekâlâ Afrika'da zincirleme tepkiler yaratabileceği için, önceden kestirilemeyecek sonuçlar da doğurabilirdi. Bütün sınırları vakti zamanında sömürgeci devletler saptadığı için, Afrika'da komşusuyla bir toprak ihtilâfı olmayan hemen hiç bir ülke yoktur. Bu nedenle, Afrika halkları Somali'nin bu savaştaki başarısının, kıt'ada zor kullanarak toprak kazanmak için yol olmasından korkuyorlar.

ABD'yi ziyaretimden sonra, dışişleri bakanımız Somali ve Ethiopya'yı ziyaret edecek. Böylece, mümkün olan en kısa sürede sorunu çözüme ulaştıracak bir hal yolu bulabileceğiz. Başkan [Siad] Barre soruna kalıcı bir çözüm bulunmasını istiyorsa, askerî birliklerini geri çekmelidir. Eğer Ethiopya kuvvetlerinin sınıra ulaşmasını beklerse, bu birlikler sınırı geçiverirler. Ethiopya yetkililerinin böyle bir şey yapmayacaklarını iddia etmeleri birşey farkettirmez. Böyle bir konuda kim güvence verebilir; sürprizler her zaman olanaklıdır. Bu nedenle, Ethiopya ile Somali bir an önce yuvarlak masaya oturmalı ve sorunu görüşmelidir.

Bu konudan Başkan Carter'a da söz etmek istiyorum. Yapmayı düşündüklerimizi ona anlatacağım; ABD'nin bu soruna ilişkin olarak yapabilecekleri konusunda da neler düşündüğümüzü belirteceğim.

Reston — Ya Orta Doğu?

Tito — Orta Doğu'daki durum daha da karmaşık. Bu bölgede işler tam bir çıkmaza girdi. Başkan Sedat

planında başarılı olamadı. Şimdi gördüğüm kadarıyla, Sedat İsrail'i ziyaret etmekle hiç bir şey gerçekleştiremedi. Düşlerle oyalandı. Yaptığı iş büyük cesaretti, bu doğrudur. Ancak, böylesi bir işe girişildiğinde, başarıya ulaşmak için zorunlu unsurlarla gerçekçi yönlerin var olup olmadığını değerlendirmemek olmaz. Sedat'ın hiçbir Arap ülkesine danışmadan giriştiği bu eylemin doğru olduğunu sanmıyorum. Bu tutum yanlıştır, çünkü Suriye, Ürdün ve FKÖ de İsrail'e karşı savaştı; halbuki Sedat hiçbirine bilgi vermedi. Dost olmamıza rağmen, bana bile haber vermedi. Eğer haber verseydi, İsrail'e gitmemesini, bu yolla başarılı olamayacağını söylerdim.

Reston — ABD-Yugoslav nükleer santral konusundaki anlaşmazlığı başarılı bir biçimde çözümlememizden hoşnut musunuz?

Tito — Bu sorunun hallolmasından hoşnudum. Şimdi Amerika'ya gittiğimde öteki sorunları tartışma fırsatı bulacağız.

Reston — Belgrad İnsan Hakları Konferansı [Avrupa'da güvenlik ve işbirliği toplantısı] konusunda düş kırıklığına uğradınız mı?

Tito — Bu konuda çok kaygılıyım. Belgrad'daki toplantı başarısızlıkla sonuçlansaydı çok tehlikeli olurdu. Toplantı devam ediyor ve sona erdiğinde daha sağlam bir sonuca ulaşılacağını umuyoruz. Böyle olmakla birlikte, özellikle insan haklarına ilişkin sorunların sürüncemede kalmasına çok üzülüyorum. Bu konuyu Başkan Carter ile görüşmek niyetindeyim. Meselenin, üzerinde ya anlaşılır ya da anlaşılmaz, gibi kesinkes bir biçimde ortaya konulmasından hiç hoşlanmıyorum.

Her ülke bunu, insan hakları terimleriyle, şu ya da bu biçimde, az ya da çok kınamalıdır. Bu, Amerika ve kuşkusuz Sovyetler Birliği için de geçerlidir. Sovyetler Birliği'nde daha ılımlı bir biçim kazanmış olsa da, bir sistem geliştirilmişti. Şimdi insanlar bu ülkede eleştirilerini dile getirebiliyor, daha özgürce konuşabiliyorlar, vb. Yine de, Sovyetler Birliği'nin böyle bir toplantıda, gereklerini yerine getiremeyeceği bir metne imzasını atmasını beklemek gerçekçi olmaz. Sovyetler Birliği büyük bir ülkedir ve bütün süreçler aynı anda değil, ancak zamanla gelişebilir.

Bu nedenle, biz, anlaşmanın sağlanmasını, konferansa katılan bütün ülkelerin bu meseleyi kendi takdir hakkına sahip olmasını, yani halklara ve insan haklarına olabildiğince az baskı yapılmasını istiyoruz. Ancak insan hakları, özünün ne olduğuna ilişkin olarak, çok derin bir çözümleme ve kesin tanım gerektiren, çok geniş bir kavramdır. İnsanın kişisel haklarını hangi noktaya kadar talep edebileceğini saptamak zorunludur. Bir kişinin bir mektup yazarak, devletin kendisini haklarından yoksun bıraktığını iddia ettiği ve bu iddianın anında bir veri olarak kabul edilmesini istediği sık sık görülen bir olay. Durum böyle olunca, herşey kafa karıştırıcı görünüyor. Mesele bu kadar basit değil. Helsinki kararları bu ölçüde basite indirgenemez.

Örneğin, Helsinki ilkelerini uygulayarak, dışarıdan hiçbir müdahale olmaksızın, İtalya ile aramızdaki sınır anlaşmazlığımızı çözdük.

Müdahale olmak şöyle dursun, İtalyanlar ve biz, tam bir basiretle çalıştık; bir anlaşmaya vardık ve bunun mükemmel bir şey olduğu kanıtlandı. Şimdi İtalya ile ilişkilerimiz mükemmel. Ve bu da Helsinki'nin bir sonucudur. Federal Almanya ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler ve başka birtakım konularda da, belli bir ilerleme kaydedildi. Bu nedenle, Helsinki bazı alanlarda iyi sonuçlar vermiştir. Bu konferansın şimdiye kadar gerçekleştirdiklerini, yalnızca insan haklarını vurgulayarak küçümsemek doğru olmaz; çünkü böyle bir yaklaşımla hiçbir yere varılamaz. Kanımca, hem Amerikalılar hem Sovyetler bu konuda daha esnek davranmalıdırlar. Ben bu konuda Carter ve Brejnev ile mesajlar teati ettim. İşe détante'ın sürekliliğini sağlamanın hayli önemli olduğu kabul edilerek başlanmalı ve Belgrad'daki toplantıda üzerinde anlaşmaya varılmış bir metin hazırlanmalıdır. Çünkü, bu yalnızca Avrupa'daki barış ve işbirliğini değil, çok daha geniş bir alanı ilgilendiriyor.

Reston — Açık yürekliliğiniz ve anlayışınız için size teşekkür eder, ABD'ye yapacağınız yolculuğun neş'eli ve rahat geçmesini dilerim.

[1] Yugoslavya 18 Nisan 1941 tarihinde Alman orduları tarafından işgal edilmişti. Bu işgal, Hırvatistan, Karadağ gibi birtakım devletlere parçalanmış Yugoslavya'da milliyetçilik hareketlerini körüklemiştir. Bu hareketlerin en önemlileri, Mihailovich'in önderliğindeki *Çetnikler* ile Tito'nun önderliğindeki *Partizanlardı*. Savaşta halkının onda birini yitiren, yakılıp yıkılan Yugoslavya güçlü Alman tümenlerine karşı yiğitçe direndi. Tito ve Partizanlar, Kızılordu'nun da yardımıyla, 20 Ekim 1944'te Belgrad'ı, Mayıs 1945'te ise Trieste ile Gagreb'i geri aldılar. Yugoslav devletini daha savaş yıllarında yeniden kuran partizanlar, zamanla yönetimdeki yerlerini güçlendirmişlerdir.

[2] Tito gençlik yıllarında iki kez Rusya'ya gitmiştir. Bunlardan birincisinde, Tito, Birinci Dünya Savaşı sırasında esir düşerek (1915), 1923'e dek kalmıştır. İkinci gidişi ise 1934 yılında gerçekleşmiştir.

[3] Tüm - halkın savunmasını başlıca şu ilkeler oluşturuyor: hiçbir askerî ittifaka dahil olmamak, tüm askerî güçlerin ülke topraklarında üslendirilmesi, «hat savunması» değil tüm ülkenin savunmasının esas ilke alınması, böylece saldırının caydırılmasının amaçlanması, eğer bu caydırma gerçekleştirilemezse, cinsiyet, yaş ve mesleğe bakılmaksızın her yurttaşın katılacağı bir direnişin oluşturulması.

[4] Yugoslav halkını oluşturan etnik grupların genel nüfus içindeki oranları şöyle:
Sırplar (% 40), Hırvatlar (% 23), Slovenler (% 8.6), Makedonyalılar (% 5.6), Bosna Müslümanları (% 5), Arnavutlar (% 5), Karadağ Sırpları (% 2), Macarlar (% 2) ve Türkler (% 1).
Yugoslavya'nın resmî dili Sırp - Hırvat dilidir.

[5] Ustaşı: Sırpça Hırvatça karışımı olan bu sözcük, 1930 yılında kurulan milliyetçi; gizli bir Hırvat cemiyetinin adıdır.

Türkiye'de...

Serbest Piyasa ve Serbest Baskı Dönemine Girilirken

Uyarı mektubu ile parlamentodan geçişi hızlandırılan «anarşi önleme paketi» içindeki yasalar şu günlerde birer ikişer yürürlüğe konuluyor.

Toplumun başlıca «demokratik hak»larını geniş ölçüde kısıtlayan, kullanılamaz hale getiren; buna karşılık devletin baskı ve denetim güçlerine yeni yetkiler tanıyarak, kişisel yaşama dek müdahale imkanı veren bu yasalara karşı, önemleriyle orantılı bir ilginin, tepkinin gösterildiği söylenemez.

Bunun görünür ilk nedeni, Ocak ayı sonlarına doğru ilan edilen yeni ekonomik önlemler paketidir. Bu pakette yer alan çok büyük ölçüdeki zam kararlarının yarattığı şok, «uyarı mektubu» olayını büsbütün küllendirdiği gibi, «paket»in asıl dikkate değer bölümünü oluşturan ve Türkiye ekonomisinin geleneksel işleyişinde, mevcut düzeninde köklü denilebilecek bir yön değişimi sağlamayı amaçlayan politikaları, bu cüretli girişimi bile en azından bir süre gölgede bıraktı.

(Yazımızın ikinci bölümünde bu ekonomiye yeni yön verme operasyonu üzerinde geniş biçimde duracağız.)

Dolayısıyla, ücretli ve sabit gelirli milyonlarca insan, geçim düzeylerinde büyük düşüşlere yol açan zamlar furyasının etkilerini bir parça olsun hafifletebilmenin sıkıntılı telaşı içindeyken, geniş yığınların ilgisi hemen tümüyle bu konuya yoğunlaşmışken «anarşi önlem paketi»ne dahil yasalar gürültüsüzce parlamentodan çıkmaktaydı.

Toplumun —yani ezilen yığınların—, yasal siyasal haklarını asgariye indirten bu yasaların çıkışına karşı gösterdiği tepkisizlik, sıkıyönetime ilgisizlik —14 Ekim seçimleriyle doğrulanan— istikrar özlemine, eğilimine bağlanabilir. Ancak burada bir özel-tarihî nedenden de söz edilmelidir. Görünürdeki tepkisizlik ve ilgisizlik biçiminin bu Türkiye'ye özgü denilebilecek neden dikkate alınarak değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Bu bakımdan söze önce buradan başlamamız ve üzerinde biraz fazlaca durmamız, yadırganmamalı.

Devlet uygulamalarının yürürlükteki yasalara uygun biçimde olması, burjuva devlet anlayışının getirdiği bir ilkedir. Fakat bilinmektedir ki bu ilkeye her zaman uyulmaz. Devletler yasalarda tanımlanmamış, öngörülmemiş bir durumla karşılaştıklarında, yöneticiler ya o duruma iyi kötü denk düşen bir yasal önleme başvururlar ya da —durum onların değerlendirmelerine göre bu yasal önlemlerle baş edilemeyecek gibiyse— yasal dayanak ihtiyacına boş verip uygun buldukları bir önlemi «halin gereği» olarak almakta sakınca görmezler.

Bu yasa dışına çıkış, tipik burjuva devletler için istisnaîdir. İlk fırsatta bu yasa-dışılık yasallık kapsamına alınıp «pürüz» giderilir.*

Fakat, yüzyıllara dayanan bir devlet geleneğine sahip bu ülkede, sözkonusu istisnalar uygulamada genel kuraldır. Türkiye'de devlet uygulamaları ile yasalar hiçbir zaman birbiriyle uygunluk içinde olmamışlardır. Bu ülkede «idare» diye bir şey vardır ve bu «idare» anlayışı, yasalara karşın bazı işleyişlerin, tutumların zorunluluğu inancına dayanır. Yani «idare etmek», «gerçeklik»le uyuşmayan yasaların varlığında, gerçekliğe uygun tutumları almak demektir. Şüphesiz burada önemli olan «gerçeklik»ten ne anlaşıldığıdır. Konumuz devlet, yöneticiler, idarî cihaz olduğu için, onların yerine getirdiği faaliyet açısından görünen «gerçeklik», yani söz konusu zümrenin Türkiye toplum gerçekliği hakkındaki yargılarıdır.

Bilindiği üzere ülkemizde özel bir kategori oluşturan «devlet adamları» ve bunların büyük kısmının içinden çıktığı yüksek bürokrasi kesimi, siyasi ve idari nitelikteki yasalar konusunda neredeyse bir ikilem içinde duyarlar kendilerini. Bir yandan yasaların «uygar Batı» toplumlarındaki yasalardan pek farklı olmamasını isterler. Bu istek, onların kendilerini uygar Batı'nın devlet adamları ile özdeşleştirmelerinin ürünüdür. Dolayısıyla yasalar, kendilerini «uygarlık»la özdeşlemenin aracıdırlar. Ama öte yandan inanmaktadırlar ki Türkiye toplumu, —«gerçeklik»— henüz bu yasalara hazır değildir. Kendileri uygar Batı devlet adamlarıyla, yöneticileriyle neredeyse eş düzeydedirler. Ama ne var ki Türkiye toplumu uygar Batı toplumlarına göre çok geridedir. Türkiye toplumu gerçekliğine tam uygun yasalar getirdiklerinde, bu yasaları temsil eden kendilerini layık olmadıkları kadar düşürmüş olacaklardır. İşte bu duruma düşmemek için

---

* Son yıllarda daha iyi görülmeye başladı ki tipik burjuva devletler ender anlarda bile «yasa-dışı» bir iş yapmamak için özel gayret göstermekte ve «gerektiğinde tam kullanılmak üzere» bazı yasaları hazırlayıp, çıkarıp bir yana koymaktadırlar. Devlete olağanüstü yetkiler, imkanlar veren bu tür yasalar «normal zamanlar»da uygulamaya pek konulmamaktadır. İhtiyat önlemleri olarak saklı tutulmaktadırlar. Yeri gelip uygulamaya konulduklarında hiç kimse bu uygulamaların «yasa-dışı» olduğunu iddia edemeyecektir.

bir yandan uygar toplumlara mahsus yasalar yaparlar, ama uygulamada bu yasalar değil, «gerçekliğe» uygun yöntemler, idare kuralları geçerlidir.

Yüzyılların devlet geleneğiyle de desteklenen idare yöntemlerinin bir çoğú hâlâ devlet uygulamalarına egemendir. Uygulamada «yasalar»ı değil, toplum gerçekliği hakkındaki kendi kökleşmiş yargılarını esas alan anlayışımız, buradan hareket ederek, uygun gördüğü bir tutum ve davranışı uygularken, bu uygulamanın «yasalar»a, —yasaların o uygulamaya muhatap olacak kişilere tanıdığı— «hak»lara aykırı düşüp düşmediğine pek bakmaz. Çünkü aslolan devlettir. Kaldı ki yukarda da belirtildiği üzere yasaların tanıdığı haklar bu toplum için hedeftirler. Yani devletin gerilikten kurtarıp «çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek» istediği toplumun ancak o düzeye yükseldiğinde kullanacağı haklardır. İşte bu nedenle, henüz söz konusu düzeye yükseltilmemiş toplumun, kişilerin bu haklara sahip çıkması «aşırılık»tan başka bir şey değildir. «Devlet»i haliyle rahatsız eden bu «aşırılık», aynı zamanda nankörlüktür de.

«Devlet»in Türkiye toplumunu, «çağdaş uygarlık düzeyine yükseltmek» amacını önüne koyduğu Cumhuriyet sonrası dönemde, Atatürkçü devlet, bu tür nankörlüklerle birkaç kez karşılaşmış ve gerekeni de yapmıştır. Örneğin 1931'de yürürlükteki «yasalar»a uygun olarak Serbest Fırka adlı parti kurulduğunda —daha doğrusu kurdurulduğunda— görülmüştür ki, bu partinin etrafında hemen toplanıveren onbinlerce insan «kurtarın bizi» diye haykırmaktadır. Bu onbinlerce insan kendilerini «gerilikten» kurtarmak amacını taşıyan kurtarıcılardan kurtulmak istemektedirler. Bu nankörlük karşısında idarecilerimiz, Serbest Fırka'yı kendi kendini kapatmaya «ikna etmek» zorunda kaldılar. Bu örnek, 1924 Anayasası'nda ve öteki yasalarda parti kurmak, düşüncelerini açıklamak, toplantı yapmak, dernek kurmak gibi hakları yoksayan hükümler olmamasına karşın, en azından 1946'ya kadar bu hakları kullanma girişimlerinin neden dolayı bunca az olduğunu, bir başka deyişle, neden hiç kimsenin bu hakları kullanma cesaretini göstermediğini açıklar.

Yakın dönemlere kadar Türkiye toplumu, yüzyılların deneyleri ve en son Cumhuriyet döneminin uygulamalarının kendisine iyice öğrettiği derslere uygun bir davranış kalıbı içindeydi. Bu yüzden yasaların ne olduğu, kendilerine hangi hakları tanıdığı konusuyla pek ilgilenilmezdi. Bu yasaların kendisine devlet uygulamalarına karşı bazı savunma hakları tanıdığını bilse bile, bu haklara dayanarak devletin, devlet güçlerinin bir eylemine karşı kendisini savunmaya kalkışmanın akıl kârı olmadığını bilir ve asıl bu bilgiye göre davranışlarını düzenlerdi. Yüzyıllar ona öğretmiştir ki aslolan yasaların yönetilenlere tanıdığı haklar değil, yasaklamalardır. Yasaklama gücünü ellerinde bulunduranların somut gücü karşısında «yasa»nın size tanıdığı hakkın gerçek bir anlamı, geçerliliği yoktur. Bu bakımdan, «hak»larınızı bilmeniz gerekmez, gerekli olan yasakları bilmektir ve yasayı bilmek budur.

Yüzyılların deneyleri içinde devleti hep «yasaklayıcı» olarak görüp tanımış olan Türkiye toplumu, bu devletin kendi kendisine sınır koyan, kendi eylemlerinin bazı çeşitlerini yasaklayan yasalar çıkarmış olmasını, —örneğin devlet güçlerinin gerek gördüğü her yerde kişilere dayak atmasının işkence yapmasının yasaklanmasını— iyice bildiği devlet gerçekliği ile uyuşturamadığı için ciddiye almaz. Ve zaten bu yasayı çıkarmış olanlar da, buna gerçekten uygulanacak diye bakmıyorlardır. Bu yasa, devlete uygar devlet görünümü vermek için lâzımdır. Sağduyulu, «Türkiye toplumu gerçekliği»ni bilen idareciler, pekâlâ bilincindedirler ki eğer örneğin bu güvenlik güçlerinin dayak atmasını, işkence yapmasını yasaklayan yasaya gerçekten uyulacak olsa, «ülkenin güvenliği»ni sağlamak kesinlikle mümkün olmaz. Yasalara riayet kalmaz ve yasa tanımazlık ülkeyi sarar.

Bu bakımdan «yasalar»ı öğrenmeye meraklı kişiler ilkin bilmelidirler ki öğrenilmesi gerekli olan şey «hak»lar değil, «yasaklar»dır. Kişilerin kişilere karşı kullanabileceği hakların öğrenilmesi yararlıdır ama kişilerin devlet uygulamalarına karşı kendilerini savunma imkanı veren —haliyle siyasal— hakları bilmenin pek fazla pratik yararı olduğu söylenemez. Örneğin kendisinin karakolda, «güvenlik kuruluşları»nda dayak yememek, işkence görmemek gibi bir hakkı olduğunu öğrenen ve bu bilgisini sözkonusu yerlerde açıklayan kişinin bundan dolayı kârlı çıkacağı hiç söylenemez. Bu örnek ayrıca şuna ışık tutar ki yasalardan yasakları öğrenen kişi, kendisine ve kendi gibilerine nelerin yasaklandığını öğrenmelidir. Devlet güçlerine neyin yasaklanmış olduğunu bilmek, bu bilgiyi ciddiye almak «anlayışsızlık» kanıtıdır. Dolayısıyla öğrenilmesine gerek yoktur. Çünkü yasalar aksini söylese bile gerçekte devlete yasak yoktur.

Belirtilmeye değer bir nokta daha var. Bu ülkede «yasalar»ın, uygar devlet görünümü sağlamak gibi özel bir işlevi olması nedeniyle, «yasalar»ımız, gerçek yasaların tümünü içermez. İdare geleneğimiz, kendine özgü buluş güçlerini seferber ederek bu boşlukları kapatır. Örneğin Kürtçe yayın yasalarda yasak değildir. İstenilen dilde —dolayısıyla Kürt dilinde— yayın yapmak hakkınız vardır. Ama bu Kürtçe yayın yapmakla «yasak»ları çiğnemiş olmanız gerçeğini değiştirmez. Bu tür gerçek yasakların ilginç yanı, yasaklanma gerekçelerinin son derece zengin çeşitlilikte olabileceğidir. Bu tür, yasada yer almayan ama gerçekte varolan yasakları çiğnediğinizde, çok geçmeden —en hafifi— bir suç işlediğinize ilişkin tebligatla karşılaşacağınızı bilirsiniz ama bunun ne tür bir suç olacağını önceden bilmeniz bu nedenle pek mümkün değildir.

Buraya kadar anlatılanların özeti şu: Türkiye toplumunun son yüzyıl içinde geçirdiği siyasal evrimi, yasalar düzeyinde kalarak, siyasal içerikteki yasa değişikliklerine bakarak anlamak pek mümkün değildir. Yasalarda başka bir devlet-toplum ilişkisinden, başka bir karşılıklı yetki ve haklar düzeninden söz edilirken, gerçek ilişkiler bunun çok dışında, apayrı bir zeminde yürümüştür. Yasalar aşağı yukarı bir burjuva devlet-toplum manzarası çizmekte, karşılıklı yetki ve haklar bu varsayım üzerinde belirlenmektedir. Oysa devlettekiler yönettikleri toplum gerçekliğinin böyle olmadığını «bilmekte», ona çok geri bir statü tanımakta, kendi yetkilerini ve bunun kullanım biçimlerini kendi bildiklerine göre düzenleyip, toplumdan da sözkonusu ger-

çek statüsüne uygun davranışlar beklemektedirler. Halk kitleleri de devleti yasalarda tanımlanan devlet olarak görmemekte, kendisini yasalardaki toplum yerine koyup ona göre davranmamaktadırlar.

Günümüz Atatürkçülerinin hasretle andıkları Cumhuriyet dönemi âhengi böyle kurulmuştur. Cumhuriyet kurucularının, yeni Türkiye devleti yöneticilerinin toplumu değerlendirişleri Osmanlı yöneticilerinden farklı değildir. Fark, kendileri ile Osmanlı yöneticileri arasındadır. Fark, Osmanlı devletinin iç işleyişi ve kendisini tanımlayışı ile, Türkiye devletinin iç işleyişi ve kendisini sunuşu arasındadır. Türkiye toplumu, devleti her zaman kendi dışında, üzerinde bazı haklara sahip bir varlık olarak algılayan, kabullenen kapitalizm-öncesi toplumlarının bu ortak anlayışını paylaşmaktadır. Kendisi ile devlet —yöneticiler— arasındaki ilişkiyi hiçbir zaman organik bir ilişki olarak görmemektedir. Bu bakımdan devlet düzeyindeki bir değişim demek devletin toplumdan istediği şeylerde bir değişim demektir. Toplumun devlet karşısındaki statüsünde, «haklar»ında bir değişim değildir. Sözkonusu devlet düzeyindeki değişimler, halk kitlelerinin bilinçli, doğrudan katkıları olmaksızın gerçekleştiği sürece, isterse devlet, topluma bu anlamda bazı haklar bile «vermiş» olsa, bunlar halkın ona yönelik eylemiyle temellük edilmiş şeyler olmadıkları için, gerçekte kullanılamayacaklardır. Bu nedenledir ki Ankara halkı bir sabah top sesleriyle uyanıp, Cumhuriyetin kurulduğunu öğrenince, ardından bütün ülke halkı devletteki bu değişimden haberdar olunca, yüzyılların devlet-toplum ilişkisi değişmiş olmadı. Türkiye toplumu 1950'li yıllara, fazlasıyla değişmeyen kendi kapitalizm-öncesi hayat tarzı içinde, bu hayat tarzına karşılık düşen siyasal edilgenliğe uygun davranış biçimleri altında geldi. Kendilerini «uygar Batı» devlet yöneticilerine benzeten Türkiye devlet yöneticileri, Türkiye toplumunu da «uygar Batı» toplumlarına benzetmek için ona şapka giydirmiş, yeni alfabeyi öğrenmesini istemiş, arşın yerine metre, okka yerine kilogram kullandırtmıştır. Ama şapkayı, alfabeyi, metreyi ve kilogramı kullanmasını bilen kişiler, böylece benzetildikleri burjuva toplum kişilerinin kendi burjuva devletleri karşısında takındıkları siyasal tavra benzer bir tavır aldıklarında, yani belli siyasal haklara sahip kişiler olarak devletten buna göre davranmasını istediklerinde, karşılarında yine o bildik devleti; siyasal insiyatifi tamamen kendisine ait sayan, tebaasının kendi devlet iradesi karşısında herhangi bir hakkı olabileceğine aklı yatmayan kapitalizm-öncesi devleti görmüşlerdir. Halk kitleleri, kendilerini mevcut yasalarda tanımlanmış toplum yerine koymuş gibi davrandıklarında, devletten de yasalardaki yetki sınırları içinde bir tutum bekler gibi göründüklerinde, toplumu «çağdaş uygarlık düzeyine yükseltme»yi iş edindiğini söyleyen devlet yöneticileri bir nankörlük olayıyla karşı karşıya olduklarını düşünmüşlerdir. 1950'ye kadar devleti yönetenler bu tür «nankörlük»lerin hemen cezasını vermekle birlikte, «yasalar»ı değiştirmek gereğini duymamışlardı. Çünkü onun «nankörlük»le eş tuttuğu toplumsal tepkiler, mevcut yasaları gerekçe göstererek, yasaların kendilerine verdiği haklara dayanarak ortaya çıkmıyor, tersine genel feodal ideolojinin adil devlet anlayışından, ahlâkî-toplumsal değerlerden yola çıkan bir kimlikle gösteriyorlardı tepkilerini.

1950'de yükselen burjuvazi, halk kitlelerinin bu tepkisini kendi etrafında örgütledi ve DP iktidara geldi. Bu tarihten itibaren hızlanan kapitalizmin gelişmesi, 1960 sonlarına gelindiğinde Türkiye toplumunun, eski kapitalizm-öncesi hayat tarzını büyük ölçüde değiştirmişti. Nüfusunun büyük kısmı köylerde ve küçük kasabalarda yaşayan, üretimi ilkel tarım ve zanaate dayanan ve üretilenlerin çok büyük bölümünü dar bölgesel pazarlar içinde mübadele eden, toplumsal işbölümü, bu çerçeve içinde kurulmuş Türkiye toplumu geride kalmıştı. Türkiye toplumu yukarda sayılan maddi koşullara tekabül eden politik edilgenlikten artık sıyrılmaya başladığı 1960 sonlarında; nüfusunun yarıya yakın kısmı orta büyüklüğün üstündeki kentlerde yaşayan, gelişen bir sanayie sahip, ürünlerin ulusal pazarda mübadelesine geniş ölçüde geçmiş ve bu gelişmelere uyarlı olarak eski toplumsal ilişkilerinden, kültürel, ahlâkî değer ve kalıplardan uzaklaşmaya başlayan bir toplum haline gelmiştir.

Bu değişimi, yukardan beri üzerinde durduğumuz konu açısından ele alacak olursak, şunu söylemeliyiz ki, bu tarihe kadar Türkiye'deki gerçek siyasal-toplumsal ilişkileri yansıtmayan bu nedenle de, ne devleti yönetenler ne de halk kitlelerinin çeşitli kesimleri tarafından bağlayıcı bir rol verilmeyen yasalar, yavaş yavaş önem kazandı. Gelişen kapitalizmin kentlerinde toplanan insan yığınları içine girdikleri yeni üretim koşullarında biçimlenmeye başlayan sınıfsal konumlarının gerektirdiği hakları tanıyan yasaların savunucusu haline gelip, bu hakları kullanmaya başladılar. İşte bu tarihsel anda; hem geleneksel devlet yöneticileri («asker-sivil aydın zümre» denilen özgül feodal nitelikli kast) onyıllardır takındıkları sahte «ilerici» maskeyi, «çağdaş»lık etiketini bir yana bırakıp gerçek yüzleriyle, otokratizmleriyle arz-ı endam ettiler; hem de gelişen kapitalizmin varlıklı sınıfları tarihsel oluşumlarının özelliklerinden gelen tüm zaaflarını sergileyen bir politik telaşa kapılmış olarak yasaları değiştirmenin; siyasal hakları kısıtlamanın yollarını aramaya başladılar. 12 Mart döneminde artık «çağdaş»lıktan falan değil «ülkenin jeo-politik konumu»ndan, «Cumhuriyetin geleceği»nden bahseden, böylece kendi otokratizmlerine denk düşen terimlerle konuşmaya başlayan bu «asker-sivil bürokrasi»nin çekilmiş kılıçları altında Anayasada, siyasal nitelikli yasalarda büyük çaplı değişiklikler yapılarak yükselen halk hareketinin yasal dayanakları olabildiğince ortadan kaldırıldı, kısıtlandı.

Fakat eğer Türkiye'de yasaları gerektiğinde bir yana koymak gibi bir adet varsa, eğer siyasal tavırları, yasaların belirlediği biçimde değil, fiili ilişkilerin, durumun zorunlu gösterdiği biçimde alma alışkanlığı yerleşmişse, sonuç olarak bu ülkede bir «idare» anlayışı sürüp gidiyorsa, bunun patenti halk kitlelerine ait değildir.

Bu ulusal gelenek, 1973 sonrasında da aynen geçerliydi. Şüphe yok ki bu kez gelenek hayli farklı biçimde sürdürülüyordu. Çünkü Türkiye tarihinde ilk kez insiyatif halk kitlelerindedir. 12 Mart rejimi esnasında, bu halka fazla —hatta lüks— geldiğine karar verilerek pek çok demokratik hak kısıtlanmıştı. Ama ne var ki 1973 sonrasında ortaya çıkan ve giderek

yaygınlaşan toplumsal muhalefet hareketi, bu kısıtlanmış «demokratik hak»ları, kısıtlanmamış oldukları 71 öncesinden çok daha geniş ve «genişletilmiş» biçimde kullanarak öyle bir fiilî durum yaratmıştı ki, kısıtlama yasalarının çizdiği sınır hayli gerilerde kalmıştı.

Resmi siyasal düzen, idari mekanizma, tarihinde karşılaşmadığı bu güçlü atağın önünde çekildi. Yüzyıllardır edilgin bir toplum gerçekliği üstünde uygulanmış idare teknikleri, bu gerçeklik üzerinde edinilmiş «devlet deneyi», bu tarihsel durum karşısında artık etkisizdir. Toplumsal muhalefet hareketinin zirveye ulaştığı 1973-1977 döneminin ortalarında, MC hükümeti bu olaya reaksiyon olarak kuruldu. Geleneksel devlet bastırma ve baskı yöntemlerinin yetersiz kaldığı bu noktada bir yandan faşist kadrolar «devlete yardımcı» güçler olarak kullanılırken, öte yandan toplumsal muhalefet hareketine karşı bir kitle hareketi organize etme yoluna gidildi. İki cephede girişildi bu işe. İlk cephe zaten kendiliğinden oluşmaktaydı. Toplumsal muhalefet hareketini oluşturan işçi ve emekçi yığınlardı. Mülk sahibi sınıfların çeşitli kategorileri bu hareket karşısında kendi sınıf örgütlerini doğrudan politik tutumlar almaya yönelttiler. Ziraatçılar Birliği, Esnaf ve Zanaatkarlar Konfederasyonu, Sanayi ve Ticaret Odaları gibi, «mesleki» kuruluşların denetimini elde tutan söz konusu «meslek»lerin üst tabakaları, 1977 yılında Hür Teşebbüs Konseyi'ni oluşturdular. Bu girişime öncülük eden büyük sermaye çevreleri Hür Teşebbüs Konseyi'nde, ayrıca İşveren Sendikaları Konfederasyonu, TÜSİAD gibi örgütler ile de yer alıyordu. Böylece büyük sermayenin gitgide belirginleşen öncülüğünde bir mülk sahipleri bloku oluştururken, öte yanda toplumsal muhalefet hareketini oluşturan sınıf ve tabakalardan insanlara yönelik örgütlenmelere de gidildi.*

Bu işi üstlenenler ise haliyle faşist harekete mensuptular. 1973-1977 döneminde faşistler, toplumsal muhalefet hareketi içinde yer alan her kesime karşılık düşen bir dizi ekonomik, mesleki ve yerel örgütler kurdular. Gerçi bu faşist örgütlenmeler üye sayısı itibariyle, pek gelişemediler ama bunların da kanalıyla öteki MC partilerinin «tabanı» ile ilişkilerini sıklaştırdılar. MC partilerinin, toplumsal muhalefet hareketine gerektiğinde bir karşı kitle hareketiyle cevap verebilmeye açık, buna hazırlıklı olmaya yönelik politikalarının, bunun için yürüttükleri «milliyetçilik»e dayalı ideolojik-politik kampanyalarının ilk meyveleri, Erzincan, Elazığ, Iğdır olaylarında görüldü. Faşistler buralarda sağ kitlelerin öncüleri, sürükleyicileri olarak sivrildiler.

Fakat, MC iktidarının devlet aygıtı eliyle uyguladığı, bilinen baskı, bastırma yöntemlerine ek olarak devreye sokulan bu tür çabalara karşın 1977 ortalarına kadar, düzen güçleri, ülkede politik insiyatifi yeniden ele geçirmiş değillerdi. Düzen güçleri derken yalnızca MC partilerindeki değil, CHP'de temsil edilen eğilimleri de kasdediyoruz. Gerçi CHP «ne ezilen ne de ezen, insanca, hakça bir düzen» vaad ederek, bu sloganı yükselterek; (kapitalizm-öncesi hayat koşullarını yadsıyan, ama yerleşmekte olan kapitalist hayat tarzını da şimdiden görülen sorunları ve açmazları nedeniyle eleştiren) toplumsal muhalefet hareketinin, yeni bir toplum, düzen arayışına sahip çıkmakta, desteklemekte ise de; aslında düzenin ana muhalefet partisi olarak üstlendiği misyon, toplumsal muhalefet hareketinin mevcut düzen kanallarına —daha «çağdaş»larını da ekleyerek— sokmak orada biçimlendirmektir. CHP, düzeni daha sağlamlaştırmak için «değiştirecek»tir.

Daha doğrusu CHP'nin amacı bu idi. Ama 22 aylık iktidar döneminde CHP, yalnızca bu kimliğini apaçık göstermekle kalmadı, aynı zamanda önerdiği düzeni onarmak-sağlamlaştırmak programının mevcut ülke koşullarında uygulanmasına imkan olmadığını veya CHP'nin bunu uygulayacak güç, kadro, hazırlık ve beceriden geniş ölçüde yoksun bulunduğunu açığa vurdu. CHP iktidarı bu nedenle tam bir hezimetle sona erdi.

CHP'nin, Türkiye'de düzeni «demokratik sol» doğrultuda değiştirerek sağlamlaştırma iddiasıyla iktidara gelip tam bir hezimete uğramasının herhalde en önemli nedenlerinden biri, «demokratik sol» politikaların özellikle ekonomiye ilişkin —temel— kısmının dikkate değer zayıflığıdır.

Gerçi CHP iktidara geldiğinde vaadettiği demokratik sol politikaların hemen hiçbirini uygulayamadı, daha doğrusu uygulamadı ama yine de bu noktayı belirtmek gerekiyor. Çünkü, CHP bu «kendi politikalarını uygulayamama»nın gerekçesi olarak, ülke ekonomisinin «enkaz» halinde oluşunu öne sürmekteydi. CHP'ye göre önce enkaz onarılacak, yani CHP'nin değiştirmek istediği düzen iyi kötü işler hale gelecek, ilk iş tamam-

---

* Şu nokta üzerinde ilgiyle durulmalıdır. Toplumsal muhalefet hareketinin sürekli yükseliş gösterdiği MC hükümeti döneminde, şimdikine benzer bir «anarşi önlem yasaları» getirilmedi. Oysa toplumsal hareket, mevcut yasaları, yasal hakları sonuna kadar, hatta «genişleterek» kullanmakta, devlet memurlarının —polisler dahil— giderek artan bölümü, sol cephe içinde, hemen tümüyle sosyalist kimlikli kadroların yönetimindeki dernekler, mesleki kuruluşlar içinde örgütlenmekteydiler. Bu örgütler «ideolojik eğitim»i de ihmal etmemekteydiler.
Hükümet partileri, hergün bu olguyu şiddetle eleştirmekte, «yasaların boşluklarından yararlanıldığı»ndan yakınmakta, devlet memurları içinde bile solcuların örgütlendiğini ve bunun ne büyük bir tehlike olduğunu ilan etmekte, özellikle TÖB-DER ve POL-DER üzerine yoğunlaşan sürekli propagandalarla, bu tür örgütlerin varlığını neredeyse felaketin ta kendisi olarak niteleyip durmakta ise de; iki yılı aşkın iktidar süresi içinde oturup, şimdi yasalaşan «önlem paketi»ni hazırlayıp, bir an önce bu «felaketli durum»un yasal →

dayanaklarını ortadan kaldırmaya girişmiyordu. Bu işin neden CHP hükümeti tarafından yapıldığı sorusunu sormadan önce, dikkate almalıyız ki toplumsal muhalefet hareketi 1977 ortalarından itibaren önce durulmaya, —CHP hükümeti kurulduğu esnada ise— geri çekilmeye başlamıştı. Sanırız bu olgu, yukardaki soruyu gereksiz kılar. CHP hükümeti zamanında koşullar uygun hale gelmişti.

lanacak, daha sonra ise CHP, bu onarılmış düzeni «demokratik sol doğrultuda» değiştirecekti.

CHP, diyelim düzeni iyi kötü işler hale getirip, kendi demokratik sol ekonomi politikalarını uygulama noktalarına gelseydi ne yapardı? CHP programı bu konuda köy kentler ve «halk sektörü» dışında herhangi bir şey söylemiyor. Burada dikkati çekmek istediğimiz nokta, bunların halkın özerk girişimlerinden çok, devletin düzenleyici rolünü, özel destek politikalarını gerektiren öneriler oluşu. Devlet uygun köykent projeleri hazırlayacak, bunların altyapılarını kuracaktır. Aynı şekilde devlet küçük tasarrufların biraraya getirilmesiyle, sendika ve kooperatif fonlarıyla kurulan halk şirketlerine geniş krediler verecek, güvenceler sağlayacaktır. Mevcut devlet sektörü ve «özel sektör»ün yanısıra, onlarla sürtüşmeden bir «halk sektörü» oluşturacaktır devlet.

Devletin bütün bu işler için gerekli mâli kaynakları nereden bulacağı ayrı konu. Fakat bulduğunu varsaysak bile, ülkede «Batı demokrasilerinden farksız bir demokrasi»nin kurulmasını savunan, bunu yalnızca kendisinin içtenlikle benimsediğini ilân eden CHP, bu köykentli, halk sektörlü ekonomiyi, öngördüğü mekanizmalarla kurduğunda oluşacak toplumsal yapı ve siyasal düzenin kesinlikle «Batılı» anlamda demokratik olamayacağını kavramamıştır. Çünkü «Batı»da «demokratik hak»lar yoğun sınıf mücadelelerinin damgasını taşırlar. Bu mücadelede devlet, mevcut yetkilerini, gücünü kullanarak egemen sınıfın yanında yeralmıştır. Dolayısıyla uzun mücadelelerle kazanılan «demokratik hak»lar, devletin yetki alanından koparılıp alınmıştır. Batı demokrasilerinin tarihsel evrimi boyunca ezilen halk yığınları, topluluklar, sınıflar ve bireyler pederşahi bir devlet—toplum ilişkisi anlayışı ile, düzenleyici bir devlet kavramı ile mücadele etmişlerdir. «Batı demokrasileri»nin ayırdedici yanını, gücünü veren sivil toplum kurumları, değerleri bu süreçte oluşmuştur. Bu bakımdan «demokratik hak»ların gerçek güvencesi devlet ve yasalar değil, işte bu toplumsal temeldir.

CHP, Batı demokrasisinin ve onun demokratik haklar sisteminin içeriği ile doğrudan bağıntılı bu oluşum sürecinin karakteristiğine aykırı düşen bir yol önermekte, ama aynı sonuçların ortaya çıkacağını ummaktadır. Sonucun, ona yönelik eylemin yapısı ile kopmaz ilişkisini anlayamamak, yalnızca CHP'ye özgü değildir. Örnerdiği yol, CHP'nin hâlâ o kadim devlet anlayışından kurtulmadığını gösteriyor. Yüzyıllardır kendisini toplumun koruyucusu, düzenleyicisi gibi gören, toplumu kendi yönetim nesnesi sayan bu kadim anlayış, dün «toplumu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak» için, Ecevit'in «üstyapı devrimleri» dediği girişimlerde bulunmuştu. Şimdi CHP, sözde «altyapı devrimleri» ile işe girişiyor. Dün «üstyapı devrimleri» yapılırken de insiyatif, yürütme gücü «yukarıdan»dı, şimdi «altyapı devrimcileri» de bu noktada farklı düşünmemektedirler.

Bu nedenledir ki iktidarı boyunca CHP hükümeti «aşağıdan gelen» insiyatiflere hep karşı çıktı. Örneğin 16 Mart'ta faşistlerin İ. Üniversitesi önünde yaptıkları katliamı protesto için düzenlenen genel boykot kampanyasına cephe aldı. Kitlelerin insiyatifi, katılma kapasitesi CHP'yi iktidara getirmekle sona ermeliydi. Artık bu noktadan sonra iş CHP hükümetinin yönettiği devlet aygıtındadır. Bu devlet işbaşındayken kitlelerin siyasal duyarlılıklarını eskisi gibi sürdürmeleri, protesto eylemlerine başvurmaları gereksizdi. Yumuşak görünümü altında geleneksel devlet anlayışı hiç değişmeden sürüp gidiyordu. Devlet kurucusu CHP, yüzyılların devlet mirasını terketmiş değildi.

Gelgelelim CHP, iktidarı esnasında, özü devlet eliyle düzeni değiştirmek olan kendi programını uygulayamadı. Kendisini karakterize eden devletçi yaklaşımı ile ekonomik düzenin bunalım noktasındaki sorunlarına eğildi. Düzen veri alındığında sorunlar, enflasyon, döviz ve petrol-enerji sorunları olarak görülüyordu. Dolayısıyla CHP hükümeti, enflasyonu düşürecek, döviz darboğazını aşacak, petrol sağlayacak ve böylece ekonomiyi bunalımdan kurtaracaktı. CHP iktidarında devlet, bütün gücüyle, yapıdan soyutlanarak konulmuş bu sorunları çözmeye uğraştı ve haliyle başarıya ulaşamadı. Oysa az sonra göreceğimiz gibi Kasım 1979'da iktidara gelen Demirel hükümeti sözkonusu sorunların, ekonomik yapı-düzen ile bağıntısından hareket ederek, kapitalizm ölçüleri içinde kökten diyebileceğimiz bir yapı değişimi öngören bir perspektif içinde getirdi «ekonomik önlemler paketi»ni. AP'nin paketi, devleti ekonomik özne ve ekonomik düzenleyici olarak etkisizleştirmekte iken tersine CHP'nin 1978 ve 1979 Mart'ında getirdiği önlem paketlerinde devlet, sözkonusu özellikleriyle daha fazla ön plana getirilmekteydi.

CHP, aynı yaklaşımı öbür önemli sorunda haliyle sürdürecekti. 1978 başında en içten demokrat parti olarak iktidara gelen CHP'nin, daha bir yıl bile geçmeden «anarşi önlem paketi»ni hazırlayıp parlamentoya sunması, devlet baskı ve denetim gücünü —toplumun mevcut demokratik hakları aleyhine— artırmaya gerek görmesi, hiç de yadırgatıcı sayılmamalıdır. Yukarden beri özetlenen mantığı ile CHP'nin, sözkonusu yasaları ortama, halin gereklerine dayandırması, bu özüre başvurması hiç de ikna edici değildir. CHP, düzenin sorunlarını mevcut yapıyı veri alarak, devlet kanalıyla yapılan girişimlerle çözmeyi esas almış ve ekonomik planda devlete yeni görevler yüklerken, dolayısıyla onun ekonomik işlevler alanını genişletirken buna paralel olarak —getirdiği «anarşi önlem paketi» ile de— devletin baskı-denetim gücünü arttırmaya gerek duymuştur.

İktidara geldiğinde CHP'nin hazırladığı devletin baskı-denetim gücünü arttıran paketi, ufak rötuşlarla aynen sahiplenen AP, 24 Ocak'ta ilan edilen yeni «ekonomik önlemler paketi»nde CHP'nin yirmi iki aydır sürdürdüğü tutumun tersi denilebilecek bir yaklaşım ve amaç gözetmektedir. Demirel hükümetinin genel programında aynı «anarşi önlem paketi»nin rolü, Ecevit hükümetinden çok farklıdır.

Nitekim devletin baskı-denetim işlevlerini genişleten ve güçlendiren yasaların çıkarılması noktasında gerçekleşen AP-CHP işbirliği, 24 Ocak kararlarının açıklanmasından sonra ayrılığa dönüştü. CHP Genel Başkanı, AP'nin uygulamaya koyduğu kararlarla, «ülke ekonomisinin gelenekleri»nden ayrıldığını ilan ederek eleştirdi.

Gerçekten de AP, 1930'lardan bu yana Türkiye'de uygulanmış olan çeşitli ekonomik politikaların adeta mihveri denilebilecek noktalarda önemli değişiklikler yapmakta, dolayısıyla bir «gelenek»ten ayrılmaktadır. 1930'lardan bu güne ülke ekonomisine yapılan en kapsamlı ve kökten müdaheledir bu. Demirel'in «serbest piyasa ekonomisine geçiş» diye özetlediği bu kararların devletle ilgili olanları ilk etapta ülke ekonomisinin iç işleyiş düzeninde, daha sonra ise toplumsal üretimin yapısında, bileşiminde büyük çapta değişiklikleri amaçlamaktadır. Türkiye'de devletin, emperyalist sistem içindeki öteki ülkelerin —ve dolayısıyla şu sıralar kendilerinden çok söz edilen G. Amerika ülkelerinin— devletlerinden farklı olarak, ülke ekonomisinde merkezi bir yere, etkinliğe sahip olduğu dikkate alınırsa, Demirel hükümetinin aldığı kararların önemi açıkça ortaya çıkar.

Türkiye'de devlet, hemen tüm üretim ve hizmet alanlarında varolan —bir kısmı tekel— çok sayıda KİT sayesinde, ülke ekonomisinde sanayi, ticaret —hatta bir ölçüde tarım— sermayesi olarak büyük ağırlıkta bir yer işgal eder. Gerek üretilen birçok temel mal ile gerekse destekleme alımları ve sübvansiyonlar ile, ekonomik bir özne olarak piyasadaki ücret ve fiyatlar düzeyini büyük ölçüde etkiler ve kendi büyük yatırımlarının yanısıra öteki yatırımları da yönlendirerek, ülkenin üretim yapısına yön verir.

Demirel hükümeti, devletin bir ekonomik özne olarak ülke ekonomisinde tuttuğu bu yeri giderek daraltmayı amaçlamaktadır. Devletin bazı üretim alanlarındaki tekeli kaldırılmakta, bazı devlet işletmeleri, eşit koşullarla aynı işi yapan özel firmalarla rekabete itilerek, zaman içinde erimeye terkedilmektedirler.

Bu amaca ne ölçüde varılacağı, bu sürecin yaratacağı sonuçların umulanlarla ne ölçüde uyuşacağı ayrı konudur. Ama şunu belirtmeliyiz ki, yapısal bir değişimi amaçlayan bu kararlar, Türkiye'deki özgül gelişimi içinde bilinen duruma gelmiş olan kapitalizmin kendi içsel gerekleri ile uyarlıdır. Bu kararlarla Türkiye'deki kapitalizm yeni bir döneme başlamıştır. Yapısal gerekçeler, hatta zorunluluklara dayandığı için bu süreçten geri dönülemez. En azından altı ay işbaşında kalacağı şimdiden söylenebilecek olan Demirel hükümeti düşürülse bile, yerine kurulacak herhangi bir mümkün hükümetin de aynı doğrultuyu izleyeceği, uygulanmakta olan kararlarda ancak kısmi düzeltmeler yapacağı veri alınmalıdır.

Mevcut ekonomik yapıda öngörülen değişiklikler, yalnızca devlet işletmelerinin bazı sanayi dallarındaki yerini özel sermayeye terketmesi ile sınırlı değil. Devletin bir diğer önemli ekonomik işlevinde, tarım ürünlerine ilişkin destekleme alım politikalarında da değişiklikler yapılmıştır. Tarım ve tarım ürünleri ticaretinde «serbest piyasa kuralları»nın tam işlemesine yönelik bu yeni politikalar ve ayrıca tarım girdilerine uygulanmakta olan subvansiyonların büyük çapta kaldırılması, öncelikle küçük işletmelerin ayakta kalmasını hayli güçleştirecek niteliktedir. Bunun tütün —ve herhalde çay— gibi ihtiyaç fazlası bazı tarım ürünlerinin üretiminin kısıtlanması, bunlara tahsis edilmiş bazı tarım alanlarının başka ürünlere yönelttilmesi amacını taşıdığı da eklenmelidir.

Şüphe yok ki küçük işletmelerin tasfiyeye itilişi olgusu tarım-dışı alanlar için çok daha fazla geçerlidir. 24 Ocak kararlarından sonra başlayan zam furyasından yararlandığını düşünen ve fiyatların serbest bırakılması nedeniyle kendini koruyabileceğini varsayan küçük-orta girişimciler kesimi, «serbest piyasa koşulları»nın kendilerine neler getireceğini bir süre sonra görebileceklerdir. Uzunca bir süredir kapasitelerinin altında üretim yapan büyük işletmelerin tekel haline gelişleri hızla gerçekleşebilecektir.

Ülkenin üretim düzeninde öngörülen bu yoldaki değişimler, Türkiye ekonomisinin kapitalist sisteme entegrasyonu ile ilgili temel tercihle sıkı sıkıya bağıntılıdır. Yunanistan'la aradaki gerginliğin yumuşatılması ve AET'ye tam üyelik için başvurulması, ekonomik düzeydeki kararların AET içindeki tasarlanan —daha doğrusu belirlenmiş— konum hesabedilerek alındığının ilk açık kanıtlarıdır.

Alınan kararların, kapitalist sistemin bütününde egemen kılınmasına çalışılan yeni liberalizm anlayışıyla, bu yoldaki politikalarla da bağıntısı, uyumu belirtilmelidir. Öyle anlaşılmaktadır ki, metropol kapitalist devletler, 1960'lı yılların sonlarından beri tedricen ağırlaşmakta olan ekonomik sorunlarını, öteden beri üzerinde çalışmakta oldukları «yeni ekonomik düzen»in belirlenmiş kuralları çerçevesinde çözme sürecine girmişlerdir veya girmek üzeredirler. 1980'li yıllar, bu «yeni ekonomik düzen» doğrultusundaki girişimlerin bütün ülke ekonomilerinde ve devletler arası ilişkilerde yol açacağı değişikliklerle karakterize olunacaktır diyebiliriz. Şimdilerde bu «yeni ekonomik düzen» global stratejisine ve bunun her ülkedeki ekonomi politikalarına «yeni liberalizm» akımının yön verdiği belirtilmektedir. Keynesçi anlayıştan farklı olarak devletin ekonomik işlevlerini kısıtlamayı öngören, devletin para-kredi politikalarıyla, subvanslyonlarla ve gerektiğinde yatırımcı olarak ekonominin «doğal» işleyişine müdahele etmesini yadsıyan bu yeni liberalizm akımı özellikle ABD tarafından savunuluyor. Kanımızca bunun nedeni, ABD firmalarının otomativ, demir-çelik hatta elektronik sanayiinin bazı dallarında AET ve Japonya ile kendi iç pazarında bile rekabet edemez duruma gelmeleri ama buna karşılık son yıllarda uygulama alanına konulmaya başlanan bilimsel-teknolojik buluşlara dayalı yeni üretim alanlarında ABD'nin sahip olduğu büyük avantajdır. Uluslararası mal ve sermaye akışının önündeki engelleri büyük çapta kaldıran liberal kuralları benimsendiğinde ABD'nin henüz tam kapasiteyle kullanamadığı büyük potansiyelin uygulamaya konulması hızlanacak, bütün üretim sektörlerinde önemli değişmelere yol açmaya aday bu süreç içinde şekillenecek yeni ekonomik düzende ABD'nin belirtilen nitelikteki endüstriyel organizasyonu odakta olmak üzere «ulusal» ekonomiler arasındaki işbölümü, eskisine oranla daha kesin hatlı olabilecek biçimde yeniden düzenlenebilecektir.

ABD'nin —yukarda özetlenen biçimde olduğunu ileri sürdüğümüz— yaklaşımı AET ve ona dahil başlıca devletler tarafından ne ölçüde kabullenilmektedir, bilmiyoruz, ama Türkiye açısından bakıldığında açıkça görülebilmektedir ki, gerek ABD'nin sözü edilen yaklaşımında ve gerekse AET politikasında Türkiye'ye ka-

pitalist dünyanın işbölümü düzeninde tanınan yer aynıdır. AP hükümeti, 24 Ocak kararlarıyla, yabancı sermaye gelişini kolaylaştıracak malî koşulları yerine getirerek ve uluslararası tekellere her üretim alanını açarak, büyük ölçüde onların doğrudan yatırımları ve kuracakları ortalıklarla kesin çizgileri belirlenecek bu yere razı olduğunu ilan etmiştir.

Bununla Demirel hükümeti, Ecevit hükümeti dönemindeki dış ekonomik ilişkiler politikasını bütünüyle terk etmiş olmaktadır. Ecevit hükümeti, Türkiye'nin, Avrupa, «Sosyalist Blok» ve Ortadoğu'nun «petrol ülkeleri» arasındaki kavşak konumundan yola çıkarak esnek bir ekonomik ilişkiler politikası uygulamaya çalışmış, konjonktüre göre bu «millî çıkarları gözeten» politikaların değişebileceğini düşünmüştür. Bunu «devletlerarası ilişkiler düzeyindeki tutumuyla da desteklemeye çalışan Ecevit hükümeti, özellikle 1978 yılı boyunca «Batı»yı eleştirerek, SSCB ile askerî yardım görüşmelerine girerek, «bağlantısızlık» yönünde adımlar attığı izlenimini uyandırmaya çalışmış, ancak ne bu «bağımsız» dış politikasında inandırıcı olmuş, ne de sistemler dışı, «millî çıkarlar»a özen gösteren dış ekonomik ilişkiler politikasının açık başarısızlığını örtleyebilmiştir.

Demirel, başından beri karşı olduğu bu «macera»nın sonuçları orta yerdeyken; artık çok daha güvenli biçimde kapitalist sisteme tam entegrasyon politikasını ilan etmektedir.

Asıl üzerinde durmak istediğimiz konu; Ecevit ve Demirel hükümetlerinin «ekonomik sorunlar» ile ülke içi siyasal-toplumsal sorunlar arasındaki bağıntıyı nasıl kurmuş olduklarıdır. Farklılık burada daha açık ve daha anlamlıdır.

1977 ortalarından beri iktidarda bulunan yönetici ekipler, bir yandan —toplumsal muhalefet hareketinin yükselişiyle— sarsılan toplum düzenini ve buna bağlı olarak işlemez hale gelen siyasal düzeni restore etmeye uğraşmış, öte yandan da varolan üretim düzeninin karşı karşıya olduğu tıkanma —ekonomik sorunların (bunalım) gitgide ağırlaşması bu olgudan dolayıdır— durumundan çıkarmaya çalışmışlardır. Ecevit hükümetinin her iki sorunu ayrı ayrı ele alan, ilkine öncelik tanıyan, mevcut üretim düzenini, geleneksel ana politikaları veri ve «tıkanma» sorununu tekil sorunların toplamı olarak alıp çözmeye çalışan politikaları tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İşbaşına gelen Demirel hükümeti ise yukarda özetlenenin tam tersi bir yaklaşımı temsil etmektedir. Görünen odur ki, Demirel az önce sözü edilen iki ana sorundan ikincisini öne almış, ilk sorunun çözümünü buna tâbî kılmıştır. Yani Demirel Türkiye'de kapitalizmin bugüne kadarki gelişimi içinde oluşan üretim düzeninin vardığı tıkanma noktasını aşabilmesi için, köklü denebilecek bir müdahalede bulunmuş, 24 Ocak kararlarıyla, bu üretim düzeninin biçimlenmesine, kendine özgü işleyiş kurallarının oluşmasına başlıca etken olan devletin geleneksel politikalarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Başarı şansı ayrı konudur, ama şurası açıktır ki, geri dönülemez bir müdahaledir bu. Egemen sınıfın önde gelen tüm temsilcilerinin alkışlarından da anlaşılacağı üzere, bu müdahale aynı zamanda kesin bir tercihin yapılmış olduğunu, ana doğrultunun belirlendiğini göstermektedir.

Demirel, devletin ekonomik özne olarak oynadığı rolü ve himayeci politikalarla ülke ekonomisi üzerindeki belirleyici etkisini azaltmaya yönelirken, devletin —baskı ve toplumu denetim altına alma— gücünü artırmaya koyulmaktadır. Bu politikalar bilindiği üzere liberal anlayışın, —Demirel'in deyişiyle— «serbest piyasa kuralları»nı kutsayan anlayışın doğal gerekleridir. Bu bakımdan aralarında bir iç tutarlılık vardır. Ve yeri gelmişken işaret etmeliyiz ki, Demirel'in genel tutumu içinde, «anarşi önlem paketi» yasalarının zorunluluğu öncelikle bu nedenledir. Oysa sözkonusu yasaları hazırlayan Ecevit hükümeti için bunlar, 1970'li yıllar içinde yükselen toplumsal muhalefet hareketinin yol açtığı «düzensizliği» ortadan kaldırmanın, toplumu devlet gücüyle düzene sokmanın araçlarıydı.

BİR TOPLUMSAL POLİTİKA «ARACI» OLARAK «SERBEST PİYASA KURALLARI»

Fakat öyle anlaşılmaktadır ki, Demirel hükümeti, toplumun düzene sokulmasını da asıl olarak «serbest piyasa kuralları»na geçiş sürecinden beklemektedir. Onun politikalarının temel doğrultusunu ittifakla onaylayan düzenin egemen güçleri, arzuladıkları istikrarlı, «huzur» içindeki topluma, bu «geçiş» politikaları sayesinde varmaya çalışacaklardır. Çünkü «serbest piyasa koşulları»na tekabül eden toplumsal ilişki biçimleri, ideolojik, ahlâkî, kültürel formlar bellidir. Dolayısıyla «serbest piyasa koşulları»na geçiş süreci aynı zamanda toplumsal yapının —kapitalizmin «saf» biçimlerine doğru— geçiş sürecidir.

Egemen sınıf bir yandan devletin ülke ekonomisinde tuttuğu yeri kendi işletmeleriyle doldurarak, öte yandan bütün üretim alanlarında kapitalizmi hızlandırarak «serbest piyasa kuralları»nın işleyeceği maddî temeli oluşturmayı başarır, bu yetenekte olduğunu görürse, mevcut toplumsal yapının belirtilen biçimde değişeceğini kuvvetle umabilir.

Bu konuda egemen sınıfların iyimserliğini artıran başlıca gerekçe, Türkiye toplumunun haldeki politik-toplumsal davranış durumudur. **Birikim**'in bir önceki sayısında, 1977 ortalarından beri Türkiye toplumunda giderek daha belirginleştiği görülen bu durumun ideolojik-politik boyutu üzerinde durulmuştu:

> «Ekonomik ve politik sorunların bu 'dışardan' nedenlere bağlı olarak algılanması, 'açıklanması', sözkonusu sorunların 'iç'teki, 'düzen'deki gerçek, aslî nedenlerinin silikleştirilmesine yarıyor. Ayrıca bu tür bir kavrayış, kişiler, gruplar ve sınıflar olarak yürüteceğimiz eylemin bu uzak nedenler önünde etkisiz kalacağı yargısına yol açıyor.
>
> «Bu açıklama modeli içinde kişilerin, grupların, sınıfların, 'iç'e, 'düzen'e yönelik politik eylemlilikleri anlamını yitirir. Sorunların kaynağına müdahale edebilecek politik eylem ancak 'devletin eylemi'dir. Sorunlar ağırlaştıkça ve bu 'açıklama modeli' egemenliğini koruduğu sürece, dışardaki kaynağa müdahale edebilme ihtiyacı yoğunlaşır ve bu, 'güçlü devlet' isteğinde politik ifadesini bulur. Bireyler ve topluluklar, 'kaynağı dışarda' olan sorunların kendi ha-

yatları üzerindeki etkilerini, sonuçlarını gidermeye, bunlardan zarar görmemeye uğraşırlar. 'Bütün'ü düşünmek, toplumun çoğunluğu için önlemler almak, 'devlet iktidarı'na bırakıldığı, ondan beklendiği için, her 'parça' da kendi içinde parçalanarak, 'kendisi için' düşünmeye, kendisi için çareler aramaya başlar. «Türkiye toplumunun haldeki günlük hayatını karakterize eden şey budur. Herkesin 'kendisi' için çözümler aramaya yöneldiği, toplu davranış biçimlerinin ender görülür olduğu bir duruma gelinmiştir. Dernek, sendika, parti gibi ortak, toplu davranış kuruluşlarının bir önceki dönemde sahip oldukları etkinlik ve otoriteyl yitirişlerinin altında bu olgu vardır...» («Nereye Uyarılmak?», Sayı 58/59, s. 13).

Birikim'in bundan önceki birçok sayısında bu duruma geliş süreci ayrıntılı biçimde ele alındığı için burada yeniden üzerinde durmayacağız. Sürekli olarak vurguladığımız gibi bugün Türkiye'deki sosyalistler, toplumsal muhalefet hareketinin 1977 ortalarından bu yana duraklamasının «kendi» kabuğuna çekilmeye yönelmenin nedenlerini derinliğine kavramak zorundadırlar. Hiçbir sosyalist toplumsal muhalefet hareketinin eskisinden çok daha yaygın, kitlesel, güçlü biçimde yükselmesi için ortada eskisinden daha fazla neden var görünmesine karşın; neden dolayı gelişmelerin aksi yönde olduğu olgusunu, bu soruyu ihmal edemez.

Öyle gözükmektedir ki, hükümet —ve daha genelde egemen sınıflar— bu olgunun uzun süre geçerliliğini koruyacağını hesaplamakta, «serbest piyasa kuralları»na tekabül edecek toplumsal biçimlenişlerin, saf kapitalist ölçütlerin, değer yargıların, davranış kalıplarının —özetle kapitalist bir hayat tarzının— yerleşmesi sürecinin kendi doğrultusunda ilerlemesini bu olgunun büyük ölçüde kolaylaştıracağını düşünmekte, buna güvenmektedirler.

Örneğin Şubat ayı başlarında Maliye Bakanı TV'deki «Basın Toplantısı» programında, kendisine bir ailenin sırf kira, ısınma ve yiyecek ihtiyaçlarını ortalama ölçüde giderebilmesi için onbin liraya gerek olduğunu, oysa yüzbinlerce ailenin, bu arada devlet memurlarının pek büyük bir bölümünün bu miktarın altında gelirlerle geçinmekle başbaşa bırakıldığını söyleyen bir gazeteciye, gelişmiş ülkelerdeki aileleri örnek göstermiş, bu ülkelerde ailelerin ergin bireylerinin hepsinin bir işte çalıştığını, Türkiye'de de böyle olması gerektiği cevabını vermiştir. Şüphesiz Türkiye'deki geleneksel aile düzeninin değişmesine karşı çıkacak değiliz, ama Bay Bakanın resmî kayıtlara göre işsizlik oranı yüzde yirmiyi bulan bir ülkede bu sözleri etmesi herhalde alay etmekten de ötedir. Nitekim bir gazeteci Bakana bu durumu hatırlatmış ve Sayın Bakan uygulamaya koydukları kararlarla her sorunu olduğu gibi bu sorunu da çözecekleri vaadini yinelemiştir.

Bu sözlerin gerisindeki hesabı görmek zor olmasa gerek. Anlaşılan Türkiye burjuvazisi, önümüzdeki yıllarda, geniş halk kitlelerinin kendi aralarında bir «serbest rekabet»e girişmelerini istiyor.* Geçim koşullarının ağırlaşması, faal nüfusun yüzde yirmisine yaklaşan «işsizler ordusu»nun daha da duyulur hale gelecek baskısı altında bir «hayat kavgası» vermeye çalışacak insanların bireysel —kendini kurtarma— eğilimine kapılmaları kolaydır. Bunun yararı yalnızca genel ücretler düzeyinin düşürülmesini mümkün kılması değildir. Kendi geçim telaşındaki insanların kendi geçim araçlarına sıkı sıkıya sarılmaları, bunu yitirmemeye öncelik vermeleri, asıl olarak yaratacağı ideolojik-toplumsal sonuçları bakımından önemlidir. Belirli bir hayat standardını koruyabilmek, bunun için «geçiş kapısı»nı yitirmemek endişesi, yalnızca «işi olan»ların geniş işsiz kesimleri kendileri için «tehlike» saymalarına yol açmaz, aynı zamanda bir işyerinde, aynı meslekte çalışanlar arasındaki ilişkileri bireysel çıkarlar zeminine oturmasına da yol açar. Bu eğilimler, son yasalarla ve modernleştirme çabalarıyla «caydırıcı etkisi» artırılmış devlet baskı aygıtının her an tetikte bulundurulacak gücünün, bu kalkanın varlığında istenen biçimde hızlanabilecek; ideolojik baskı ve koşullandırma araçları da bu süreçte elbette üstlerine düşeni yapacaklardır.

Kapitalizmin doğasında bulunan bu eğilimler, Türkiye toplumunda şüphesiz ilk kez ortaya çıkıyor olmayacaklardır. Kapitalizmin egemen hale geldiği bu ülkede, sözkonusu eğilimlerin yalnızca yukarda değinilen görünümleri değil, toplumsal örgütlenişin bütün birimlerinde yol açtığı değişimler kimsenin yabancısı değil. Kapitalizm-öncesinin aile ilişkilerinden başlayarak o yapının bütün toplumsal ilişki biçimlerine kadar her yerde kapitalizmin yalıtılmış birey ve bireysel çıkara dayalı ilişkiler mantığının artan zorlamaları, 1960'lardan bu yana ağırlaşan toplumsal-kültürel bunalımın nedenidir.

Türkiye bir burjuva-toplumsal devrim yaşamadı. Bu yazının başlangıç kısmında siyasal düzen ile ilgili olarak yazılanlar, bu düzeyde kelimenin bilinen anlamında bir «devrim» yaşanmadığını, değişimin kendine özgü bir süreçte meydana geldiğini anlatmak içindi. Nasıl orada devletin kendisini, kendisi ile toplum arasındaki ilişkileri tanımlaması gereken yasalar gerçekteki devlet ve devlet-toplum ilişkisini hiçbir zaman yansıtmamış, «idare»de somutlanan bir sentezin oynak çizgisi oluşmuşsa; toplumsal ilişkilerde, toplumsal ör-

---

* «Batı»da burjuvazi, kapitalizmin yükseliş dönemlerinde halk kitlelerini sefalet koşulları altında tutarken, onları devlet baskısı ve «işsizler ordusu»nun yedek güçleri ile tehdit ederek, böylece birbirlerini rakip görmeye zorlayıp, baskı, sefalet ve kapitalist işbölümü sisteminin presi altında «eğitirken»; hem kendisi de kendi içinde çetin bir rekabet yaşıyor, hem de kitlelerin bu eğitiminin —ya da öğütülmesinin— doğuracağı tepkileri çarpıtıp, hattâ dönüştürüp yararlı hale getirecek ideolojik-kültürel ve giderek toplumsal-siyasal mekanizmalarını da birlikte geliştiriyordu.

Türkiye burjuvazisi kendi oluşum tarihinde kendi içinde gerçek anlamıyla bir rekabetçi dönem yaşamadı. Üstelik, bu sınıf, kapitalizm-öncesi ile sınıf olarak burjuva değerler temelinde açık bir hesaplaşmaya hiçbir zaman girmedi. Ona gerçekten egemen sınıf olmanın bütün özelliklerini kazandıracak böylesi bir «arındırıcı» süreci yaşamadı.

→

gütleniş biçimlerinde ve kültürel formlarda da aynı sentez, geleneksel kalıpların içinde, eski içeriğin yenisiyle sarmalanması biçiminde olageldi. Yani bir altüst oluş, bir tasfiye değil, bir yanyanalık —yeninin giderek belirleyicilik kazanışı ile birlikte— adeta sembiyotik bir ilişki sözkonusudur.

1970'li yıllarda, toplumsal muhalefet bu değişimlerin arızalı zemininde maddî koşulları oluşan burjuva demokratik haklardan yola çıkan bir hareket olarak ortaya çıktı. Fakat yukarda belirtilen türdeki bir toplumsal yapı —ilişkiler— değişimi ortamında bu «hak»lar, oturmuş burjuva toplumlarında olduğundan çok daha farklı bir içerikte, daha çok çeşitlilikteki ihtiyaçlara karşılık düşecek biçimde kullanıldı. Örneğin sendikal hak, yalnızca ekonomik ihtiyaçlara değil, belirli bir toplumsal çevre içinde, onun kalıcı ilişkilerinde yaşamak ihtiyacına, siyasal katılım ve ilişki ihtiyacına da karşılık düşebiliyordu. Bu bakımdan toplumsal muhalefetin yükseliş yıllarında tek tek haklar değil, bunların belirli bir niteliği yansıtacak biçimde kaynaşmış olduğu bir «düzen» talebi —örneğin CHP'nin «hakça» düzeni, çeşitli sosyalist grupların değişik isimli «devrim» düzenleri— vardı. Yeni bir toplum, bir hayat tarzı idi aranan.

Bu arayışlar, kırıklıklarla, yer yer öfkeyle örtülmüş karamsarlıklarla sonuçlandı. Başkalarının sorunları için de istenen bir düzen talebinin kendi—miz— ile ilgili endişeler ortasında silikleştiği bir dönemden geçildi. 1970 ortalarının kitlesel hareketi, kuşattığı militan hareketlerin çevreşinden yavaşça uzaklaşmaya başladı.

Şimdi, bu umut kırıklığı yüklü apolitikleşmeyi çeşitli derece ve biçimleriyle yaşamakta olan geniş halk yığınları, üstte devlet baskı güçlerinin tehditkâr kordonu, altta «serbest piyasa kuralları»nın acımasız olacağı besbelli çark dişlileri arasında, bir presten geçirileceklerdir. Bu «geçiş» sürecinde, Türkiye toplumunun mevcut yapılanışı —geleneksel toplumsal örgütleniş biçimlerinin, ahlâkî-kültürel form ve değerlerin kapitalizme özgü olanlarla eklemlenişiyle örülmüş toplum dokusu— «serbest piyasa» dişlilerince hızlı ve sert bir ayıklanmaya tâbî olacaktır.

Türkiye toplumunun bu süreçten geçerek Batının «örnek» burjuva toplumlarına benzer bir biçimlenişe varacağını öne sürmüyoruz. Belirtmek istediğimiz nokta, Türkiye toplumunun, geniş halk kitlelerinin yaşayacağı toplumsal sarsıntıdır. Ağırlaşan geçim koşulları içinde insanlar bizzat kendileri ilişkilerini çıplak bir bireysel çıkar üzerinde kurmaya zorlandıklarında belirli bir toplumsal yükümlülük biçimini içeren mevcut ilişki biçimlerini —bunlara tekabül eden kurum ve değerleri— de geçersizleştirmeye itilmiş olacaklardır.

Denilebilir ki bu geçersizleşmeye başlayacak toplumsal ilişki biçimleri, kurumlar ve değerler, kapitalizm-öncesi hayat tarzına aittirler ve bunların içerdiği toplumsal yükümlülük biçimi, toplumsallık anlayışı sınırlılığının yanısıra pek çok olumsuz ögeyi de barındırmaktadır.*

Ancak vurgulamak istediğimiz nokta; bu göçmeye mahkum ilişki biçimleri içinde şu veya bu ölçüde bir tatmin imkanı bulmuş, toplumsallık, toplumsallaşma eğiliminin, bu potansiyelin sözkonusu ilişki, kurum ve değerlerin hızla tasfiyesi ile birlikte açığa çıkmasıdır. Bu eğilimin, bu potansiyelin kendini ifadesi, «doyurulma» ihtiyacıdır.

O halde sorun en özet biçimiyle şudur: Türkiye toplumunun içine girdiği yeni evre, —yukardan beri anlatılan nedenlerden ötürü— bireyselleşme(ye indirgenebilecek) eğilimleri kadar, toplumsallaşma doğrultusundaki eğilimleri de güçlendiren oluşumlarla koşullanmıştır. Bu ortamda hangi eğilimin belirleyici olacağı doğrudan doğruya sınıf mücadelesi sürecine özel olarak sosyalist hareketin toplumsallaşma potansiyelini gereği gibi açığa çıkarıp, biçimlendirebilmekteki başarısına bağlıdır.

Bu noktada herhalde teslim edilmelidir ki «Türkiye Sosyalist hareketi» 1960'lardan bu yana —özellikle daha geniş imkanlara sahip olduğu— 1973 sonrasında kitlelerin bu yöndeki eğilimini bilince çıkaramadı bu potansiyeli kendi etrafında toparlayamadı. Yükselen toplumsal muhalefet hareketini kendi etrafında toparlamak için bilinen bütün yöntemlerini, temalarını, motivasyon araçlarını seferber ettiği halde —gerek tek tek ve gerekse bütün gruplarının toplamı olarak— umduğunun hayli altında bir sonuç elde edebildi.

Bu başarısızlığın nedeni «dağınıklık» değildir. «Türkiye Sosyalist Hareketi» on yıllardır kullandığı temalarla toplumsal-siyasal sorunların —artık kanıksanmış ve yetersiz— açıklanmış kalıpları ile kitleleri kavrayamadığını; bilinen örgütlenme biçimleri ve «örgütlenme» teknikleriyle, «eylem» biçimleri ile kitleleri gerçek-kılıcı, zengin bir hareketliliğe yöneltemediğini görmek zorundadır. Bundan kaçınıldığı sürece «Türkiye Sosyalist Hareketi» —ister tek tek grupları ile ister gruplararası ittifaklarla isterse bir bütün olarak— sözü edilen toplumsallaşma eğilimlerini ancak bir —yetersiz— noktaya kadar ve ancak geçici bir süre boyunca besleyebilir. Yalnızca «Türkiye Sosyalist Hareketi»nin 1960'lardan buyana yaşadığı deney değil, «Uluslararası Sosyalist Hareket» adı altında toparladığımız alanın haldeki durumu, bu noktaya geliş süreci binbir kanıtı ile bunu apaçık göstermektedir.

---

* Örneğin belli oranda değişmiş olmakla birlikte halen varlığını büyük ölçüde koruyan kapitalizm-öncesi aile biçimi gerçi aile bireyleri arasında güçlü bir bağ→

lantıyı, karşılıklı yükümlülükleri öngörür ama öte yandan gerek kadın-erkek, gerekse ebeveyn —özellikle baba— ile çocuk(lar) arasındaki katı egemenlik ilişkisini de içerir ve bu temel üzerinde kuruludur. Köy, kasaba ve şehirlerde mahalleleri, şehrin bütününü bir toplumsal ilişkiler —örgütleniş— biçimi olarak ele aldığımızda da benzer sonuçla karşılaşırız. Bir toplumsal ilişkiler çevresi olarak ele alındığında büyük kentlerin varoluşlarındaki semtler, gecekondu mahalleleri kentin öteki yerleşim yerlerinde çoktan yitip gitmiş bir dayanışma, paylaşma, ortak davranış geleneğini sürdürmekte iseler de çoğu yerlerde bu geleneklerin canlı tutulması konusundaki gayretlerin, kendini daha geniş bir sosyal çevreden uzak tutma, kendi içine kapanarak değişmenin tüm etkilerinden sakınma eğilimlerini yansıttığı da bir olgudur.

O halde nasıl bir örgütlenme anlayışı, nasıl bir yaklaşım?

Bu soruları kendisine sormak gereğini bile duymayacak, tutturduğu yolda devam edecek olanlar vardır. «Türkiye Sosyalist Hareketi»nin sınırlarını varlıklarıyla belirsizleştiren bu akımlar için söylenecek hiçbir şey yok. Fakat sosyalizm hareketi üzerinde yıllarca etkili kılınabilmiş suni kutupsallıkların perdesini aralamış olanlar bu soruları cesaretle, güvenle ele alabileceklerini bileceklerdir.

——oOOo——

TÜLAY ARIN

Türkiyede Kapitalizmin Bunalımı ve Son Önlemler

Türkiye genel bir toplumsal bunalım içindedir. Bu bunalımın boyutu üretimde yetersizlik ve dengesizlik, atıl kapasite, büyüme hızında düşme, gelir dağılımı dengesizliği, işsizlik ve dış ödemeler darboğazı şeklinde kendini göstermektedir. Devlet sisteminin işleyişindeki bunalım ve ciddi toplumsal huzursuzluklar bunalımın diğer boyutlarıdır. Aslında bu bunalımın kaynağında, genel olarak, sermayenin iç çelişkileri, özgül olarak da, dünya kapitalist sistemine yeterince entegre olamayan ve devletin desteği olmadan yaşayamayan azgelişmiş ülke kapitalizmi bulunmaktadır. Bunalımın gerisinde üretim güçlerini geliştirememe, dışa bağımlılığın yarattığı üretim kesimleri arasındaki dengesizlik, üretim ve gelir dengesizliği, verimsiz işleyiş ve atıl kapasite sonucu kâr hadlerindeki düşme eğilimi yatmaktadır. Bunalım içindeki azgelişmiş kapitalist sistemin kendini yeniden üretememesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunan Türkiye Hakim sınıfları, bunalımdan çıkmak için devletin yapacağı yeniden düzenlemeleri zorunlu görmektedir.

A. KAPİTALİST SİSTEMDE DEVLETİN İŞLEVLERİ[1]

Kapitalist sistemde devletin işlevleri ve müdahalesi kapitalist üretim biçiminin varolma koşullarından ayrı olarak tahlil edilemez. Kapitalist üretim, artık-emeğin artık-değer üretmesi ve üretilen artık-değerin piyasada mübadele yoluyla gerçekleştirilmesi temeline dayanır. Sermayedarlar arasındaki rekabet yaratılan artık-değerin sermaye birikimine dönüşmesini ve ekstra-kâr yaratmak üzere kullanılmasını gerektirir. Sermayedarlar arası rekabette yeteri kadar kâr sağlayamayan sermayedarlar piyasadan silinecekler ve kârlarını korumak ve artırmak çabasındaki sermaye konsantrasyon ve merkezileşme eğilimi gösterecektir.

Kapitalizmin kârlılığını sürdürebilmesi için gerekli önkoşulların tümü, birbiriyle rekabet içinde olan tek tek sermayedarlar tarafından gerçekleştirilemez. Çünkü bu önkoşullardan bazılarını gerçekleştirmek tek tek sermayedarlar için yeteri kadar kârlı değildir. Rekabet, her sermayedarı en az ortalama kâr oranını elde etmeye zorlar ve sermaye birikimi için gerekli olduğu halde özel üretimin kârlı olmadığı kullanım değerlerinin yaratılmasını olanaksız hale getirir. Bu önkoşulları sağlamak için, piyasa güçlerinden farklı, fakat onların hakimiyetinde olan, genel olarak sermayenin ortak ihtiyaçlarını karşılayacak bir aygıta, yani devlete ihtiyaç vardır. Devlet, sermayenin genel çıkarını korumak için hem emekçi sınıflara hem de genel olarak sermayenin çıkarına aykırı düştüğü zaman, tek tek sermayedarlara veya sermayenin bir bölümüne müdahale eder.

Genel olarak sermaye tek tek sermayelere değil ayrıca farklı ulusal sermayelere bölünmüştür. Bu sistemde devlet hem özgül ulusal sermayenin çıkarlarını korumak, hem de uluslararası sermaye akımlarını düzenlemek için diğer devletlerle ilişkiye girer. Sermayenin uluslararası rekabeti ve kapitalist gelişme bir yandan da ulusal sermayenin bu rekabetten daha az zarar görmesinin koşullarını sağlamasını gerektirir.

Kapitalizmin bir üretim biçimi olarak kendini yeniden üretmesinin yani kapitalist üretim ilişkilerine girmesinin iki temel önkoşulu vardır. Bunlardan biri **sermaye birikiminin sürmesi**, diğeri ise bu üretim biçiminin insan ihtiyaçlarını karşılıyabildiğine, sistemin işleyişinin toplumsal haklılığına tüm toplumsal katmanları inandırarak **sistemin meşruluğunun korunmasıdır.**

Devletin işlevi, birbirini tamamlayan, fakat özellikle bunalım dönemlerinde birbiriyle çelişkiye düşen bu iki ana alanda gerekli önkoşulları sağlamak ve sürdürmektir. Şimdi bu işlevlere daha yakından bakalım.

1. Sermaye Birikiminin Sürdürülmesi

Tüm kapitalist üretim ilişkilerinin temeli ve sistemin yeniden üretilmesinin motoru sermaye birikimidir. Sermaye birikiminin sürmesi için malların üretimini ve müdahalesini kolaylaştıracak önkoşulların sağlanıp sürdürülmesi gerekir. Bu önkoşullar üç gruba ayrılabilir: 1 — Üretimin genel teknik önkoşulları, 2 — Üretimin genel toplumsal önkoşulları, 3 — Emek-gücünün yeniden üretiminin önkoşulları.

Fiziksel üretim sürecinde kullanılması zorunlu, fakat özel sermayenin —şüphesiz üretim güçlerinin ve kapitalist gelişmenin düzeyine bağlı olarak— düşük kârlı, yüksek riskli bulduğu, çok büyük sermaye gerektiren alanlarda devlet, üretimin genel teknik önkoşullarını sağlamak zorundadır. Ulaştırma, haberleşme, elektrik, su, enerji vs. gibi tüm üretime girdi olan altyapı hizmetleri ile diğer temel mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı bunlar arasındadır. Dev-

let, bu alanlarda arzı sağlamak için ulusal endüstriler kurduğu gibi özel sermayeye de sübvansiyon verir.

Azgelişmiş ülkelerde devlet müdahalesi, sermaye birikimindeki yetersizlikten ve özel sermayenin kapitalizmin genişletilerek yeniden üretiminin sürdürülmesindeki güçsüzlüğünden doğar. Özellikle yerli sermayenin uluslararası sermaye karşısında çok zayıf olması devleti bir yandan üretimin genel önkoşullarını sağlamaya zorlarken diğer yandan pekçok alanda bizzat üretime girmesini ve üretim birimleri arasındaki dengesizlikleri azaltmasını gerektirir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin gelişme açısından önemi buradadır. Üretimin sürmesi için talebin üretime uyarlanması zorunluluğu da devletin talep yönetimine bizzat müdahale etmesini gerekli kılar. Kendi içinde üretim birimleri arasında denge kuramamış ve özellikle bazı temel girdiler için dışa bağımlı bir ekonomide döviz talebinin ve kullanılmasının yönlendirilmesi büyük önem kazanır. Bu koşullar içinde devlet özel kesim ile aktif rekabet içinde değildir, tersine kredi sağlayarak, sübvansiyon vererek, temel mal ve hizmetlerini düşük fiatla, hatta zararına satarak özel kesimin faaliyetlerini tamamlar. Devlet üretiminde yaratılan artık-değer özel kesime aktarılmış olur. Devlet kapitalizmi ile özel kapitalizm böylece içiçe geçmiştir.

Üretimin genel toplumsal önkoşulları ise en başta piyasa mekanizmasının düzgün çalışmasını, yani iktisadi kararlarda temel göstergenin fiatlar olmasını gerektirir. Ekonomik ilişkiler, mübadelede «özgürlük» ve «eşitlik» temeline oturmalıdır. Piyasada mübadele edenler arasında «eşit haklar» ve bu hakların korunmasına yönelik bir hukuk sistemi olmalıdır. Devlet ayrıca mübadeleyi ve «rasyonel» iktisadi kararların alınmasını kolaylaştıracak bir para sistemi, kurmalıdır. Kaynaklar rüşvet, ayrıcalık, kayırma, soygun, vurgun, kaçakçılık gibi ekonomi-dışı yöntemlerle dağıtılmamalıdır. Hukuk düzeni, asayiş, mübadele kuralları buna uygun düzenlenmelidir. Böylece mal ve hizmet alanları düzenliliklerini koruyabileceklerdir.

Emek-gücünün yeniden üretimi genellikle kapitalist üretim ve mübadele alanı dışında yapılmaktadır. Piyasanın sağlayamadığı durumlarda devlet, emek-gücünün yeniden üretimini garantilemelidir ve emek süreci içinde sermayenin emeğe hakimiyetini, emeğin disiplinini sağlamalıdır. Özel sermayenin yeteri kadar kârlı bulamadığı, fakat emek-gücünün yeniden üretimi için gerekli mal ve hizmetleri üretmek, çalışma koşullarını saptamak, emek piyasasını düzenlemek, gerekli nitelik ve miktarda insan gücünü eğitmek, ücretleri kontrol etmek, belli bir yedek işsizler ordusunu ayakta tutmak gibi işlevler bu amaca yöneliktir.

2. Sistemin Meşruluğunu Korumak

Sermaye birikiminin engellerinin asgariye indirilmesinin diğer temel koşulu belli ölçüde toplumsal barış ortamının sağlanmasıdır. Devlet, sermaye birikimi lehine işlev görebilmesi için, sermayenin ihtiyaçları ile «ulusal çıkarlar»ın çakıştığına tüm toplumsal kesimleri inandırmalıdır. Sermaye birikiminin önkoşullarını sağlamak için uyguladığı politikaların yaygın destek görmesi ve sistemin işleyişinin meşru olduğu inancını yerleştirmesi gerekir. Bu da her kesimi belli ölçüde sisteme entegre etmekle mümkündür. Bu işlev ahlak, hukuk, siyaset, ideoloji aracılığıyla, genellikle eğitim, kitle haberleşmesi, kültür politikası yoluyla yapılmaktadır. Fakat bu araçların başarıya ulaşması için, onlar kadar önemli olan bir nokta da, sınıf mücadelesinin keskinleşmesini azaltmaya yönelik olarak emekçi kesimlere verilen çeşitli ekonomik, toplumsal demokratik haklar biçimindeki ödünlerdir. Kapitalist toplumlarda bu hakların alınması için tarih boyunca sınıf mücadelesi verilmiştir. Asgari ücret, sendikalaşma, toplu sözleşme, grev, yönetime katılma, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık hizmetleri, konut vs. konusunda mücadeleyle sağlanan haklar «sosyal devlet» kavramıyla özetlenmiştir. Sosyal haklar, kapitalist üretim ilişkilerine dokunmadan emek-gücüne verilen ödünlerdir. Kapitalist üretim ilişkilerinde sınıf mücadelesini azaltmanın, bu ilişkileri güçlendirmenin ve yeniden üretmenin gereklerinin tek tek sermayedarlar tarafından sağlanamaması, devletin bu alanda müdahalesini kaçınılmaz kılmaktadır.

B. KAPİTALİST SİSTEMDE DEVLETİN ÇELİŞKİLERİ

Yeniden üretim, bir toplumsal sistemin, belli sınırlamalara ve koşullara aykırı düşmeden işleyişini sürdürmek ve kendini yenileme niteliğidir. Fakat yeniden üretim, çelişkilerle dolu bir süreçtir. Devlet bu çelişkileri azaltmak üzere yeniden üretime müdahale ederken, hem kendi içinde hem de tüm toplumsal sistem bakımından çelişkiler yaratır.

Kapitalist toplumda hakim ilişki emek-sermaye ilişkisi olduğuna göre, devletin sermayenin yeniden üretimine ve birikimine müdahalesi, sınıflar arasındaki ilişkiyle ve mücadeleyle bağlantılı olarak anlaşılabilir. Bu çerçeve içinde, devlet politikaları, hem sermayenin çeşitli kesimleri hem de emekçilerin mücadele verdiği bir arenadır. Fakat bu mücadele içinde devlet politikaları genel olarak sermayenin işleyiş mantığı ile sınırlıdır.

Devlet faaliyetleri ve devletin belli politikalar uygulaması yönündeki baskı, sermayedarlarla işçi sınıfı arasında artık-değerin üretilmesi ve gerçekleştirilmesi, sermayedarların kendi aralarında da artık-değerin bölüşümü mücadelesi sonunda ortaya çıkacaktır. Bu mücadelelerin alacağı biçim ve buna uygun olarak uygulanacak devlet politikaları da, kapitalizmin gelişmesinin özgül koşullarına bağlı olacaktır. Tüm kapitalistler, devleti, kapitalist üretim ilişkilerinin sürdürülmesi için gerekli görürken, bazı sermayedarlar, belli koşullar ortaya çıkınca devletin müdahalesinin kendi çıkarlarına uygun olarak artırılmasını veya azaltılmasını isteyebilirler, devlet gelirlerine katılmadan devletin yapacağı harcamaları ve müdahalelerin etkilerini kendi lehlerine döndürme mücadelelerine girebilirler. Hakim sınıflar için bu alanda mücadele, asıl olarak, devlet hizmetlerini yürütmek için gerekli verginin ve diğer gelir kaynaklarının yükünü, —artık-değeri azaltmadan— emekçi kesimlere yüklenmesini sağlamaya; yapılan harcamaların mümkün olduğu kadar artık-değer artırmaya yardım edecek olanlara yöneltilmesi amacına ve ekonomik, demokratik, toplumsal haklar için yapı-

lan harcamaların sermaye birikimini tehlikeye düşürmemesi hedefine yöneliktir.

Hakim sınıflar içinde de devletin gelirlerine katılmak ve müdahalesinden, harcamalarından yararlanmak bakımından çelişki vardır. Hakim sınıfların çeşitli kesimleri bir ölçüde içiçe geçmiş durumda olsalar bile, her kesim esas olarak belli bir iktisadi sektöre bağlıdır. Bu nedenle de çeşitli sermaye kesimleri arasında —tarım, ticaret, sanayi (ulusal, yabancı)— devlet politikalarını kendi lehlerine çevirme mücadelesi vardır. Her kesim devlete yaptıkları ödemeleri asgariye indirmek, sağlanan çıkarları azamiye çıkarmak ister. Normal dönemlerde bu özgül çıkarlar mücadelesi belli sınırlar içinde sürdürülebilir. Fakat bunalım dönemlerinde özellikle uzun süren durgunluk, üretimi ve kârları arttıramama dönemlerinde, sermayenin çeşitli kesimleri arasındaki devlet politikalarını etkileme mücadelesi, bunalımdan daha çok etkilenen kesimler için yoğunlaşabilir, öte yandan bu kesimlerin temel ve ortak çıkarlar etrafında birleşerek kârları koruma mücadelesini arttırmalarına yol açabilir.

Hem hakim sınıfın çeşitli kesimlerinin çıkarlarını koruyan hem de emekçi kesimlere —sistemin özünü tehlikeye düşürmeyen ve meşruluğunu korumaya yönelik— ödünler veren politikaların birlikte uygulanamaması, her kesimde hoşnutsuzluklara ve protestolara yol açabilir. Bunları azaltmak için kullanılacak kaynaklar, sermayenin mantığı ile sınırlıdır ve bunalım dönemlerinde daha sınırlı hale gelir. Bu sınırlılık ise baskı yönetimleriyle telafi edilmeye çalışılacaktır. Devlet kapitalizmi yoluyla genişleyen yeniden üretimin toplumsal ve siyasal koşulları, bir yandan sermaye birikimi için kapitalist sömürü koşullarının sürdürülmesini, bir yandan farklı sermaye kesimlerine yardımı, bir yandan devletin dolaysız üretim faaliyetlerini özel kârlara dokunmadan sürdürmesini, bir yandan da devlet kesimi içinde büyüyen işçi ve memur sınıfını entegre etmeye çalışmasını gerektirirken, toplumsal patlamalara yol açabilecek çelişkileri de yaratır. Devlet bir yandan ekonomik bunalımı, sermaye birikimi lehine çözme çabasıyla özel kesimin vergi yükünü hafifletmeye, diğer yandan emek gücünü disiplin altında tutmaya, sosyal harcamaları kısmaya çalışırken, bu disiplinin toplumsal patlama boyutlarına ulaşmasını önlemek için de sistemin izin verdiği ölçüde küçük ödünler de vermek durumunda kalır. Ama verilen ödünler, devletin entegrasyon işlevini yerine getirmesini bir ölçüde mümkün kılarken, sermaye birikimi lehine kullanabileceği kaynakları azaltabilir. Öte yandan, zaten önemli mücadeleler sonunda elde edilmiş sosyal hakların daha düşük düzeyde sağlanması direnişle karşılaşacaktır. Özellikle, sermaye birikimi koşulları ağırlaştıkça entegrasyon işlemine daha çok görevler düşecek, bu sağlanamayınca da bazı baskı yöntemleri uygulamak gerekecektir.

Devlet bu çelişkiler içinde gerçek gelir kaynakları yerine enflasyonu gelir sağlama aracı olarak kullanacaktır. İç kaynaklar yetmediği için aynı zamanda dış finansman kaynaklarına dönecektir. Dış finansman kaynaklarının sınırlı olması durumunda sermaye birikimini sürdürmek için, kitlelerin tüketimini baskı altında tutacak artık-değerin arttırılması yollarını arayacaktır.

Artan kitle mücadelesi çerçevesinde devlet kapitalizminin ekonomik ve siyasal sonuçları şunlardır: Devlet kapitalizmi dışa bağımlılık koşullarını, yeniden tanımlamak durumundadır. Özellikle sanayinin, hatta tüm ekonominin, ayakta kalması için özel yabancı sermayeye ve dış borçlanmaya bel bağlamak; devlet kapitalizminin çelişkilerinin ulaştığı nokta budur. Kendi başına kendini yeniden üretemeyen, bir yandan dışa bağımlı, diğer yandan devlet üretimine ve müdahalesine ihtiyaç duyan ulusal sermayenin gerekleri buna yarar. Daha kısa dönemde dış borçlanma daha hızlı sonuç verecektir. Daha uzun dönemde ise azgelişmiş ülkenin uluslararası kapitalist işbölümünde yeri daha açık olarak tanımlanacak ve perçinlenecektir. Yabancı sermaye için verilen ödünler, ülkeden önemli ölçüde artık-değer aktarımına neden olacaktır. Uzun dönemde ödenmesi gereken dış borçların ana para ve faizleri ancak artık-değeri arttırmak yoluyla sağlanabilir.

C. TÜRKİYE'DE BUNALIM VE ADALET PARTİSİ HÜKÜMETİNİN BUNALIMA MÜDAHALE PAKETİ

Adalet Partisi hükümetinin son birkaç aydan beri aldığı önlemler, yukarda incelenen kavramsal çerçeve içinde bir bütün oluşturmaktadır. Bunalıma müdahale paketi daha önce çıkarılan dernek, toplantı ve gösteri yürüyüşleri, kolluk kuvvetleri vs. ile ilgili baskı yasalarını, 24 Ocak 1980'den beri devalüasyonla beraber alınan bir dizi ekonomik önlemi,[2] 1980 yılı bütçesini ve meclise gönderilen vergi yasalarını içermektedir. Alınan önlemlerin en büyük kısmı üretimin ve sermaye birikiminin genel koşullarını yeniden düzenlemek amacına yöneliktir. Memur maaşları katsayısı getirilmek istenen vergi indirimi esas olarak emekçi kesimlere verilen kısmi ödünü temsil etmektedir. Asıl olarak emekçi kitlelerin taleplerini baskı altında tutmak ve bu taleplerin kontroldan çıkmasını önlemek amacını güden baskı yasaları burada ele alınmayacak, diğer önlemler incelenmeye çalışılacaktır.

1. Üretim, İhracat Ve İthalata Yönelik Önlemler

Türkiye'de bunalım döviz darboğazı, enflasyon, üretim, üretken yatırımların düşmesi, işsizlik, şeklinde ortaya çıkmaktadır. Üretimi ve sermaye birikimini sürdürmenin önkoşulları sağlanamaz olmuştur. Döviz darboğazının kaynağı Türkiye'de kapitalist gelişmenin aldığı biçimde aranmalıdır. Diğer bir deyişle bu kaynak, ticaret politikalarıyle uluslararası rekabetten korunmuş, büyük ölçüde verimsiz, ihracat yapamayan, ara malı ve yatırımlar için dış döviz kaynaklarına çok bağlı olan sanayi yapısı ile tarım ürünlerinin dünya piyasalarına ihracatındaki güçlüklerde yatmaktadır. Bu yapı üzerine gelen petrol ve diğer ithalat malları fiyat artışları ekonomiyi felce uğratmıştır. Çünkü ekonomi söz konusu fiyat artışlarının doğurduğu şoku absorbe edecek bir yapıya sahip değildir.

Enflasyon ise kapitalist sermaye birikiminin çelişkili mantığının sonuçudur. Türkiye'de kapitalizm, yetersiz sermaye, büyük ölçüde dış borçlanma ve devlet desteğiyle gelişmiştir. Özel sermayeye genişleyerek yeniden üretim olanağını sağlayan fonlar, vergisi düşük kârlardır. 1950'lerden beri fiili olarak ortaya çıkan resmi finansman politikası, özel kesimi çok düşük

ölçüde vergilemek, vergi yükünün büyük kısmını ücret gelirine sahip kesimlere kaydırarak sermaye birikimi fonlarına dokunmamak olmuştur. Bu politika sonucu, vergileri artırmaktan çok dış borçlanma kaynaklarına ve enflasyonist finansmana başvurulmuştur. Azgelişmiş kapitalizmi genişleterek yeniden üretmek için pekçok işlevler yüklenmiş devletin, bir yandan işlevleri genişlerken, bir yandan da aynı finansman politikasını sürdürmeye çalışması, bu çelişkili işleyişin tüm olumsuz sonuçlarını da beraberinde getirmiştir. Enflasyon-döviz darboğazı sarmalı içinde ekonomideki dengesizlikler iyice keskinleşmiştir.

İstanbul Sanayi Odası'nın «Türkiye'nin 300 Büyük Firması» anketi sonuçlarına göre, sınai üretimin maliyetinin 1978 yılında 1977'ye göre yüzde 44 artmasına karşın firmaların ciroları yüzde 40 artmıştır. Cirolardan sağladıkları kâr haddi yüzde 6.1'den yüzde 8.28'e çıkmıştır. Fakat özsermaye üzerinden kâr haddi 1977'de yüzde 20.61'den yüzde 15.74'e gerilemiştir. Yani kârlar mutlak olarak artsa bile yatırılan sermayeye göre kârlılık düşmüştür. Buna en önemli neden, firmaların özsermayelerini artırmalarına karşın ortalama kapasite kullanımının yüzde 55 dolaylarında kalması ve 1977'e göre daha da düşmesidir. 1979'da sanayi üretiminde, özellikle pekçok üretim dalında düşüşler olmuş, eksik kapasite kullanımı daha yaygın gale gelmiştir. Yani 1979'da özsermaye üzerinden kâr hadlerinin düşmüş olduğunu söylemek pek yanlış değildir. Üretimde kâr hadlerinin düşmesine karşın dağıtım alanında, yani ticarette kâr hadleri, kıtlıklar ve spekülatif fiyat hareketleri nedeniyle, büyük ölçüde artmıştı. Bunun delillerinden biri perakende fiyatlarındaki artışın toptan eşya fiyatlarından yüksek olması ve bu farkın 1976 yılından beri giderek açılmasıdır. Kâr hadlerindeki düşme eğilimi üretim artışını ve kıtlığı olan malların üretimine hızla geçilmesini engellerken üretimin artışı çok daha büyük boyutlarda dış tasarruf aktarımını gerektirmektedir.

Üretimi artırmak için gerekli dövizi sağlamaya ve ithalat kaynaklarını artırmaya yönelik olarak alınan önlemler, ihracatı artırmak, yabancı sermayeyi cezbetmek, işçi dövizlerinin girişini yükseltmek ve dış borçlanmayı daha büyük miktarlarda sürdürmektir. Bununla ilgili olarak, devalüasyonlara ek olarak, yurt dışında çalışanlara konut kredisi vererek döviz ödemelerini sağlama, yurda getirilmesinde zorunluluk olmayan dövizlerin kaynak sorulmadan transfer edilebilmesi, özel kesimin garantisiz döviz borçlarını devlet garantisi altına alarak dış piyasada yeni borçlar için güvenilirlik sağlama gibi önlemler alınmıştır. Burada dikkati çeken ilginç bir nokta, işçi dövizlerine ödenecek Türk parası karşılıklarının üç yıllık faizleri içerecek biçimde ayarlanmasıdır. Yani faizler dışında döviz kuru bu işlemlerde daha küçüktür.

İhracatı artırmak için önce yüzde 50 oranında devalüasyon yapılarak ihracat mallarının ucuzlatılması, ihraç malları üretimini artırmak amacıyla da «İhracat Teşvik Belgesi» getirilmiştir. Bu teşvik belgesini alan ihracatçılar şu ayrıcalıklardan yararlanacaklardır: İhracat kredilerinin ve ihracat sigortasının her türlü vergi, resim ve harçtan muafiyeti, döviz transferinde öncelikli döviz tahsisi, hazır olan dövizin yüzde 50'sini kendi üretimleri için gerekli ithalatta kullanabilmesi, kredi sağlanması, düşük faiz, kullandıkları ithal girdileri üzerinden alınan gümrük vergilerinden muafiyet, «bazı koşullarda» kâr üzerinden alınan vergi muafiyeti, ihracatta tesçil zorunluluğunun kaldırılması ve herkesin istediği fiyattan ihraç etmesinin sağlanması.

Alınan önlemler arasında, destekleme fiyatı verilen tarımsal malların birim fiatı üzerinden ihracat pirimi alınmasının sürdürülmesi vardır. Bu bir tür ihracat vergisidir ve bir destekleme ve istikrar fonuna yatırılacaktır. Bu fondan tarımsal üretim için kredi verilmesi öngörülmüştür. Böylece ihracatçı tüccardan bir tür vergi alınıp bunun üretim alanına kaydırılması amaçlanmaktadır. Aslında amaç sanayi ürünlerinin ihracatını teşvik etmektir. Çünkü böyle bir prim ödenmesi bu alanda yoktur. Prime en büyük tepki, tütün ihracatçılarından gelmiştir. Prim hükümetin verdiği taban fiyatı üzerinden ödeneceği için, tütün taban fiyatının ne olacağı konusunda mücadele yoğunlaşmış, hem de taban fiyatının açıklanması geciktirilmiştir.[3] Tütün ihracatçılarına ödün olarak 6 milyar TL. kredi açıldığı ve bu kredinin tüm tütün ihracatını finanse edeceği söylenmektedir. Tütün üreticilerine açılan kredi ise azaltılmıştır. Aslında ihracat primi, devalüasyon dolayısıyla elinde ihraç malı bulunan tüccarın çok büyük boyutlara ulaşacak kârlarını vergilemektedir. Ama Ecevit ağırlıklı hükümetin koyduğu prim miktarı, Demirel hükümeti tarafından daha düşük tutulmuştur.

İthalatı serbestleştirerek üretimi artırmanın daha kolay olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla içteki mal darlığını önlemek ve özel üretimin bazı alanlarını rekabete açmak için liberasyon listesine tabi malların kapsamı genişletilmiştir. İthalatın maliyetini azaltmak için ithalat teminatları düşürülmüş, ithalattan alınan yüzde 25 oranındaki damga resmi yüzde 1'e indirilmiştir. Bu özellikle ithalat girdisi kullanan sanayi kesiminin maliyetleri düşünülerek alınmış bir karardır. Üretimi ve yatırımı teşvik edilecek sektörler listesiyle pekçok girdi ve yatırım malı için ödenen gümrük vergileri sıfıra indirilmiştir. Döviz tahsislerinden yararlandırma amacına yönelik «acil ihtiyaç kotası» sadece sanayi odalarına kayıtlı sanayici ve madencilere tahsis edilmiştir. Ticaret odalarına kayıtlı küçük ve orta sanayiciler bu haktan artık yararlanamamaktadırlar. Görüldüğü gibi ithalat ve ihracata yönelik önlemler, aslında büyük ölçüde vergi kolaylıkları, devletten faiz sübvansiyonları ve döviz kaynaklarına girişin getirdiği rantlardan yararlandırma biçiminde ortaya çıkmakta, daha çok devlet gelirlerini düşürücü etki yaratmaktadır. Bu kolaylıklar özellikle büyük sanayicilerin lehinedir.

Mevcut koşullar altında ithalatı devalüasyon yoluyla pahalılaştırıp, ihracatı ucuzlatarak döviz kazanmayı ve böylece üretimi artırmayı ummak, kazanılamayacak bir yarış durumundadır. 1972-77'yi kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Plân döneminde dış ticaret açığında meydana gelen 3.366 milyon dolarlık artışın yüzde 80'ine yakın kısmı fiyat hareketlerinden kaynaklanmıştır. Türkiye'nin ithal ettiği malların fiyatlarındaki artış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları artışların ortalamasının üstüne çıkmış ve yüzde 100'e ulaşmıştır. Buna rağmen ihraç mallarının fiyatları çok geride kalmış ve dış ticaret hadlerindeki bozulma Türkiye'

den büyük miktarda kaynak transferlerine neden olmuştur. 1971'de 100 olan dış ticaret hadleri, 1977'de 79,4'e inmiştir.[4] 1978 ve 1979 yıllarında da ihraç malları fiyat endeksi, ithal malları fiyat endeksinin gerisinde kalmıştır.[5] Bunun anlamı şudur: Eşitsiz mübadele artmaktadır. Türkiye'nin ithalatını artırmak için yapılacak ihracatı daha hızlı artırması, aynı miktar ithalat için daha çok ihracat yapması gerekmektedir. İhracatı ucuzlatmak için verilen ödünler ile, Türkiye'den daha çok artık-değer, ithalatımızın büyük bir kısmını gerçekleştiren gelişmiş ülkelere transfer edilmektedir. Öte yandan, devalüasyonla sanayi mallarının fiyatlarını daha hızlı artırarak, iç ticaret hadlerinin —ihracatın önemli kısmını sağlayan— tarım kesimi aleyhine dönmesine neden olmaktadır. Bundan yararlananlar ise sanayi kesimi ile tarım ihracatını kontrol eden ticaret kesimidir. Tarım üreticisi ise kaybetmektedir. İç ticaret hadleri 1978 Mart'ında 100 iken 1979 Eylül'ünde 71.2'ye inmiştir.[6] Yeni devalüasyon bu süreci hızlandıracaktır.

2. Faiz Hadları ve Kredilerle İlgili Önlemler

1950'lerden beri uygulanmakta olan politikalara rağmen, sermaye kendini sanayiye, özellikle temel endüstrilere büyük ölçüde yönlendirememiştir. Ticaret bankacılığı herşeye rağmen uzun dönemli yatırımları finanse etmek için gerekli uzun dönemli kredileri sağlamamakta, gereken ucuzlukta kredi vermemektedir. Çünkü sermaye daha kârlı şekilde başka alanlara kayabilmektedir. Büyük sanayi sermayesiyle iç içe olan banka sermayesinin birleşimi ise, tekelci yapıya sahip, verimli çalışmayan büyük sermaye dışındaki kesimlere kredi vermemekte, etkin rekabetin ortaya çıkmasını istememektedir. Tarımsal yatırımlar sanayiden daha az kârlı olduğu için, tarım kesimine kredi maddi üretim için değil daha çok tarımsal malların dağıtımı için verilmektedir. Ticaret sermayesi ve böylece sanayi sermayesi, küçük sanayici ve tarım üreticisi için özellikle malların kıt olduğu dönemde önemli bir engel oluşturmaktadır. Küçük sanayici, esnaf ve tarım üretici kredileri (oldukça düşük miktarlarda da olsa), daha çok, devletin yönettiği bankalar aracılığıyla dağıtılmaktadır.

Yeni önlemler sistemi içinde, tasarruflara verilen faiz oranları aynı kalırken, bankaların verdikleri kredi faizleri artırılmıştır. Kısa vadeli kredi faizi yüzde 19'dan, yüzde 21'e, orta ve uzun vadeli kredi faizi yüzde 20'den yüzde 22'ye çıkarılmıştır. Bunun anlamı dış satıma öncelikli sektörlere, tarıma, küçük sanayici ve esnafa, konuta yönelik kredilerin faizlerinin yükseltildiğidir. Ek olarak yapılan değişiklik ise, özendirilmesi istenen sektörlerin kredi maliyetlerini azaltmak için kurulmus olan «Faiz farkı iadeleri fonu»na bankalarca yatırılması gereken faiz geliri oranlarında olmuştur. Bu oranların değiştirilmesi ile, faiz artışının çeşitli kredilere yansıma oranı, dolayısıyla bankaların eline geçen net faiz oranlarıda farklılaştırılmıştır. Buna göre, bankaların elde edecekleri faiz artışı, orta ve uzun vadeli kredilerde yüzde 1.5, konut kredilerinde yüzde 2, kısa vadeli, öncelikli sektörlere kısa vadeli kredilerde, tarım, küçük esnaf ve zenaatkar kredilerinde yüzde 3, serbest faizli kredilerde yüzde 8 olmaktadır.[7]

Mevduat faizlerini artırmadan kredi verme faizlerinin arttırılmasının amacı, kredi kullanımını pahalı hale getirmek ve kredi talebini kısarak enflasyonu azaltmak olabilir. Nitekim son günlerde özel sermaye ile hükümet arasında şimdi en önemli uyuşmazlık konusu, kredilerin kısılması konusudur. Fakat bu politikada ortaya çıkan açık amaç, zaten büyük eksi değerlere ulaşmış olan mevduat faizlerini artırarak tasarrufu teşvik etmek değildir. Amaç, bankalara bu sayede önemli kârlar sağlamaktır. Geçen yıl sadece birkaç büyük bankanın bilançolarını kârla kapattıkları düşünülürse, faiz oranlarını yükseltmenin asıl bankalara yarayacağı görülür. Zarar etmeyen bankalar ise kredilerinin büyük bir kısmını kontrol ettiklerine göre, bu önlemden asıl yararlanacak olanlar kârlı büyük bankalardır.

Yeni faiz kararnamesine göre, hükümet orta ve uzun vadeli tarım ve küçük esnaf, zanaatkâr kredileri için bankalara yüzde 3, borç alana yüzde 1 oranında faiz iadesi yapacaktır. Bu oranlar sınai mamül dış satımına yönelik (gıda, içki, tütün dışında) sanayi kolları için bankalara yüzde 3, kullanana yüzde 10, dış satım kredilerinde bankalara yüzde 3, kullanana yüzde 8'dir. Bunun anlamı şudur: Bankalar faiz yükseltmesine ek olarak yüzde 3 faiz farkı alacaktır, öte yandan özellikle ihracatçı sanayiciler ve ihracatçılar için faiz iadeleri yoluyla faiz yükünde net düşüş olacaktır. Bunun yükü esas olarak küçük tasarruf sahiplerinin sırtına binecektir. Özellikle ticaret kesiminin, ama aynı zamanda küçük esnaf, sanayici, zanaatkâr ve tarım üreticisinin faiz yükü artmış olacaktır. Bankalar için orta ve uzun dönemli kredi açmak ise hâlâ görece daha az kârlıdır. Çünkü bu krediler için net faiz artışı yüzde 1,5 iken faiz farkı ödemesi yoktur.

Bankaları asıl büyük ölçüde yararlandıracak ve kredi olanaklarını artıracak, onlara büyük kârlar sağlayacak değişiklik ise, kamu kuruluşlarının fonlarını kamu bankalarına yatırmalarının zorunluluğuna ilişkin kararnamenin Demirel Hükümeti tarafından iptal edilmesidir. Bu fonların miktarının 50 milyar TL civarında olduğu tahmin edilmektedir.

3. Kamu İktisadi Teşebbüsleri İle İlgili Önlemler

Devletin özellikle üretim araçları ve üretim için gerekli temel malları üreterek sanayi kapitalizmini geliştirebilmesi için, bu tür faaliyetleri, özel sermaye birikimini daraltmadan ona tamamlayıcı olarak yapılması gerekir. Ayrıca bu tür işletmeler, nitelikleri gereği ileri teknoloji ve azgelişmiş ülkede döviz harcamalarını gerektirir. Verimsiz çalışan, açık veren, fiyatları maliyetleri nedeniyle yüksek olması gereken bu işletmelerin, özel finansman kaynaklarına yük olmaması, ancak enflasyonist kaynaklar ve yabancı sermaye ile finanse edilmeleri ile mümkündür. 1980 yılı için KİT'lerin kapatılması gereken açıkları 200 milyar TL'sının üstündedir.

KİT'lerle ilgili alınan önlemler bu işletmelerin ürettikleri malların fiyatlarını çok büyük oranlarda artırmaktadır. Bu malları girdi olarak kullanan özel işletmelerin maliyetleri böylece çok yükseltilmektedir. Fakat bu işletmeler üretimin sürmesi için hâlâ temel öneme sahip olduklarından, onlardan vazgeçme imkânı kısa dönemde yoktur. Özel sermaye bu malların hepsini

üretecek güçte olmadığından, öte yandan da KİT'lerin içinde bulunduğu bunalım onların işlevlerini yerine getirmelerini önlediğinden ve enflasyonist yöntemler de kullanılamaz hale geldiğinden ortaya çıkan çelişki yabancı sermaye aracılığıyla çözülmek istenmektedir.

Türkiye'de devlet yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı özel yatırımların payından yüksektir. (birinci plan döneminde %53.6 ikinci plan döneminde %47.1, üçüncü plan döneminde %51.1) kamu girişimciliğinin ekonomi içindeki yeri ve önemi giderek artmıştır. KİT'lerin devlet yatırımları içindeki payları yukarda sözüedilen dönemlerde sırasıyla %34.8, %43.8 ve %50 olmuştur. Toplam devlet sanayi yatırımlarının ise %80'i KİT'ler tarafından gerçekleştirilmiştir. KİT yatırımlarının toplam imalat sanayi içindeki payları ise aynı dönemlerde %31.4, %47.9 ve %44.2 olarak gerçekleşmiştir.[8] Genel olarak, sanayinin temel girdileri olan hammadde ve enerjinin büyük kısmı, bazı temel, ara ve yatırım mallarının tümü veya önemli bir kısmı KİT'ler veya onların iştirakleri tarafından üretilmiştir.[9] Bu denli öneme sahip işletmelerin büyük açıklar vermesi tüm ekonominin dengesini altüst etmektedir. Kamu girişimlerinin çoğunda üretilen mal ve hizmetlerin iç ve dış pazarlaması özel aracıların elinde bulunmaktadır.[10] KİT'lerin üretikleri malların fiyatları %100'e yakın enflasyonun olduğu bir piyasada sabit tutulurken, arzlarının önemli ölçüde azalması, dağıtım kanallarına hakim olan aracılara karaborsada büyük kârlar sağlamıştır. Siyasal iktidarlar KİT'lerin fiyatlarını sabit tutup girdi fiyatlarını üreticiler için düşük tutmaya çalışırken, ticaret kesimine büyük vurgun olanakları sağlamışlardır. Diğer yandan, siyasal nedenlerle onbinlerce kişi KİT kadrolarına yerleştirilmiş, KİT açıklarının büsbütün artmasına yol açılmıştır. Sonunda AP Hükümetinin 200 milyarı aşan açıkları aynı politikalarla kapatması olanağı ortadan kalkmıştır. Çünkü bu politikalar artık sistemin yeniden-üretilmesini tehdit eder duruma gelmiştir. KİT ürünlerinin fiyatlarına yapılan zamlar ve «temel mallar dışında» bu fiyatların serbest bırakılması kararının amacının, aracı kârlarının artık KİT'lerce elde edilmesi olduğu hükümetçe ifade edilmiştir. Aslında bu görüş büyük sermayenin görüşünü yansıtmaktadır.

Büyük sermaye çevreleri, KİT'lerin düşük fiyatlarla çalışmasının mal kıtlıkları döneminde yarattığı aracı kârlarının, kendi maliyetlerini artırdığını, maliyet artışlarını fiyatlara yansıtamadıkları ölçüde KİT açıklarının yüklerinin kendi sırtlarına da yüklendiğini ve bu işleyişin artık kendilerine pek yararı olmadığını açıkça kabullenmişlerdir. Fiyat kontrollerinin kapsamının daraltılmasını, piyasada «ikili fiyat» oluşmasının önlenmesini istemişlerdir. Çünkü KİT'lerin gerçekçi olmayan fiyatlarla üretimi sürdürmeye zorlanması «piyasada ikili fiyat» oluşturmakta, KİT fiyatlarıyla piyasa fiyatları arasındaki fark, aracı rantı olarak belli kişilerin eline geçmektedir. KİT fiyatları serbest bırakılmalı; böylece, sıçramalı yüksek fiyat artışlarının fiyatlar düzenini altüst etmesi önlenmelidir.[11] Özel sermayenin bir kesimi, böylece, kendi çıkarına işlememesi nedeniyle piyasa mekanizmasındaki işleyiş bozukluluğuna karşı çıkmaktadır. Rüşvet, ayrıcalık tanıma, kayırma vb. gibi piyasa dışı uygulamaların büyük rantlar sağlaması, devre dışı kalmış kesimlerde huzursuzluk yaratmaktadır. Aslında KİT'lerin çalışmasının (iyi veya kötü veya çok kötü) en büyük yükünü, artık-değer aktarma, vergi ödemeleri, enflasyon vb.'nin etkisiyle emekçi kesimler çekmektedir. Fakat bu işleyiş üretim sisteminin sürmesini engelleyecek biçimler almışsa mal ve hizmet alımlarının düzeni de bozulacak, özel üretimi de etkileyecek ve tepki doğuracaktır.

Fakat büyük sermayeye göre KİT'lerin fiyatlarının serbest bırakılması, üretim artışı için yeterli bir koşul değildir. Sinai üretimin artışı öncelikle KİT kesiminde, aynı zamanda özel kesim büyük imalât sanayii tarafından gerçekleştirilebilecektir. Devlet bu amaçla «temel» mallarda arz ve talep dengesini sürekli izleyip gerektiğinde etkin müdahaleyi sürdürmelidir. Temel mallar şöyle sıralanmıştır: buğday, yağlı tohum, şeker, hayvan yemi, elektrik, petrol ve petrol ürünleri, demirçelik, bakır, aliminyum, kömür, çimento, gübre, tarım ilaçları. TÜSİAD'ın KİT fiyatlarının serbestçe saptanmasından ve KİT'lerin piyasa koşullarında çalışmasından kasdettiği şey biraz farklıdır: «KİT ürünleri için piyasa fiyatı ne kamu yöneticilerinin düşük tutmak istedikleri fiyat ne de KİT'lerin maliyet ve harcamalarını karşılayacak fiyattır» denmektedir.[12] Bunun açıkça anlamı «temel» olarak kabul edilen malların fiyatlarının maliyetlerinden düşük tutulması, dolayısıyla girdi olarak maliyetlerinin daha az olması, arzlarındaki tıkanıklıkların giderilmesidir.

Hükümet ise 24 Ocak 1980 kararnamesiyle sadece elektrik (ferrokrom ve aliminyum üretimi için) gübre, tarımsal ilaç, demiryolu ve denizyolu yük taşımacılığını «temel mal» olarak kabul etmiş ve sadece bu mallar için bütçeden destekleme yapmayı öngörmüştür. Yani hükümet KİT fiyatları yoluyla subvansiyon yapma işlevini sadece bazı tarım girdileri için (ki bu tarım girdileri özellikle modern yöntemlerle çalışan büyük çiftlikleri yararlandıracaktır) devletin ürettiği iki temel mal için ve genel olarak taşımacılık için sürdürebileceğini ifade etmektedir. Diğer KİT'lerin fiyatlarının serbest bırakılmasının anlamı şudur: KİT'ler verimsiz çalıştıkları ölçüde maliyetlerini artıracaklar ve fiyatlarını yükseltecek'erdir. Bu bir yandan özel yatırımları hiç olmazsa bazı faaliyet alanlarına çekecek (sigorta üretimi ençok sözü edilen kesimdir), daha iyi rekabet edecekleri ölçüde de uzun dönemde bazı KİT'lerin tasfiye olması ortamı hazırlanacaktır. Bu alanlar kitle tüketim mallarına yönelik alanlar olabilir (şeker, çimento, dokuma gibi). Fakat özel kesim büyük yatırım ve ileri teknoloji gerektiren her alanda üretim yapamayacağına göre, özel sanayiin yaşaması hâlâ devlet işletmelerinin sağlıklı çalışmasına bağlıdır.

Devletin içinde bulunduğu bunalım, en çok, yatırımlara yeteri kadar kaynak ayıramama şeklinde kendini göstermektedir. Konsolide bütçe harcamaları içinde yatırımın payı düşmektedir. KİT'ler içinde bulundukları bunalım dolayısıyla kendilerinden beklenen yatırım görevini yapamamakta, uzun dönemde ülkenin üretim kapasitesini artırma şansını azaltmaktadırlar. Devletin bunalımı özel sermayenin çelişkisini aşmakta, devleti yetersiz duruma düşürmektedir. Bu yetersizlik dış borçlarla kapatılmaya çalışılmıştır. 1973-1977 yılları arasında Türkiye'nin toplam yatırımlarının %19'u dış

kaynaklarla finanse edilmiştir.[13] Döviz darboğazı yatırımları büyük ölçüde tehdit etmiştir. Kapitalist sistemi yeniden-üretememe bakımından özel sermaye ve devlet sermayesi birlikte bunalıma düşmekte ve çözüm yolu olarak dış borçlar ve yabancı sermaye kurtarıcı olarak görülmektedir. Türkiye'nin dünya kapitalist sistemine daha büyük ölçüde entegre olmadan kurtuluşunun olanaksız olduğu her kafaya yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

4. Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Dışa Borçlanma

Şu koşullarla her türlü alan yabancı sermayeye açılmaktadır: Sabit yatırım tutarının 2 ile 5 milyon dolar arasında olması, yabancı sermaye iştirak oranının %10'dan az, %49'dan fazla olmaması, bu miktarın asgari 1 milyon dolar olması. Bu sınırlamalardan bazıları İslâm Kalkınma Bankası, International Finance Corporation, vb. uluslararası kuruluşlar, petrol ihraç eden Ortadoğu ülkeleri için aranmamaktadır. Buna ek olarak garantisiz özel ticari alacakları olan yabancı firmalar isterlerse, borçlarının geri ödenmesi yerine, halen izni almış veya alacak yabancı firmaların yabancı ortak sermaye payına, işletme ve döner sermayesine ortak olarak katılabilecekleridir. Garantisiz borçların miktarının birbuçuk milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Yabancı sermayeye açılan alanlar bankacılık, turizm, petrol arama, tarım, madencilik, gıda, örme, konfeksiyon, mobilya, kimya, demir-çelik, demir dışı metaller, taşıt araçları, madeni eşya, ölçü, kontrol ve optik alet ve techizat, takım tezgahları, buhar, su, gaz tribünleri, sanayi makinaları, iş makinaları, elektrik makinaları ve elektronik sanayiidir. Bazı kesimlerde ihracat yapma koşulu aranmaktadır. İlgili alanlarda, TÜMOSAN, TUSAŞ, TEKSAN, TEMSAN, TESTAŞ gibi kurumlarla işbirliği yapma koşulu getirilerek, hem Türkiye'nin gelişmesinde en büyük potansiyeli olan temel mal ve hizmet alanları, hem de devletin bu alanlarda önderlik etmek amacıyla kurduğu işletmeci kurumlar yabancı sermayeye açılmaktadır. Bu alanlar aynı zamanda tekelci işletme kurmaya en uygun alanlardır. Daha önce de CHP ağırlıklı hükümet, yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla bir yönetmelik hazırlamış, ama daha çok kayıtlar getirmişti. Özellikle üretim araçları sanayiinde yabancı sermayeyi teşvik etmek istemişti. AP hükümeti ise Türkiye'nin görece güçlü olduğu sanayileri (örneğin örme, konfeksiyon) dış sermayeye açmaktadır. Bu alandaki özel sermaye buna tepki göstermiştir.

Yabancı sermayenin gelmesi için kapıları açmak yetmemektedir. Yabancı sermayeye ek olarak ne tür ödünler verildiği pek açık değildir. Yabancı sermaye girişini düzenlemek üzere Başbakanlığa bağlı «Yabancı Sermaye Dairesi» kurulmuştur. Resmi Gazete'de yayımlanan kararnamede kullanılan ifade «değerlendirme, teşvik, gayrimaddi haklar» vb nin bu daire tarafından yürütüleceğidir.

Bu güne kadar yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesinin en önemli nedeni, dış ticaret kısıtlamalarıyla korunan ve büyük tekelci kârlara sahip yurt içi pazarda satabilmektir. Nitekim, yabancı sermaye ithal ikamesine daha sonra başlayan ve piyasada tekelci güce sahip olunabilecek kimya, taşıt araçları, elektrik makinaları, elektronik gibi alanlara gelmiştir. Yabancı sermayenin ihracatının satışları içindeki payı çok önemsizdir. Üstelik büyük ölçüde, yurt dışındaki ana firmalardan ithal edilen girdilere dayanmaktadır.

Türkiye'nin dış ödeme güçlüklerine girmesi bu tür şirketlerin dışarıya döviz transferlerini de kaçınılmaz olarak güçleştirmektedir. Nitekim özel sermaye girişleri 1977 yılındaki 67 milyon dolardan, 1978'de 47 milyon dolara düşmüş, 1979 Ocak-Eylül döneminde ise 44 milyon dolarda kalmıştır. 1977 yılında 115 milyon olan kâr transferleri 1978 yılında 47 milyon dolara düşmüş, 1979 Ocak-Eylül döneminde 26 milyon dolarda kalmıştır.[14] İthalat girdileri için yapılan döviz harcamaları bir yana bırakılırsa, kâr transferleri ile yabancı sermaye girişleri dengesi Türkiye için sadece döviz kaybı anlamına gelmektedir.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesinin istenmesinin temel nedeni ihracatın artacağı umudu olamaz. Bu olsa olsa yurt içi üretimi arttırmaya yöneliktir. Yabancı sermaye Türkiye'deki büyük sermaye ile ortaklık kurmakta ve ithal ikamesi endüstrilerinde çalışmaktadır. Kötü ihracat koşulları, verimliliğin düşüklüğünden, fiyatların yüksekliğinden, Türkiye'nin ağırlıkla ihraç ettiği malların talebinin fiyat esnekliğinin yüksek olmamasından doğmaktadır. Bu koşullar altında ihracatı artırma sorununun kolay bir çözümü yoktur. Ayrıca bu tür başarılar, hemen açılması gereken döviz darboğazına kısa vadede yardım edemez.

Türkiye'nin koşullarının yabancı sermayeyi çekmeye ne denli elverişli olduğu da tartışılması gereken bir sorundur. New York Uluslararası Pazar Araştırması ve Müşavirlik Şirketi, Federal Alman işadamlarına yolgöstermek amacıyla, çeşitli ülkelerin yabancı sermaye açısından çekiciliklerini 43 kıstasa göre incelemiştir. Bu kıstaslar siyasal-yasal-toplumsal gelişmeler, ekonomik koşullar, mali koşullar ve enerji bağımlılığı olarak dört grup altında toplanmıştır. İncelenen 140 ülkeden 80'inden fazlası talep yetersizliğinden dolayı hemen elenmekte, geri kalan 57 ülke ise çekiciliklerine göre sıralanmaktadır. Hem genel sıralamada, hem de tek tek kıstas gruplarına göre sıralamalarda Türkiye 1926'dan beri hep sonuncu sırayı almakta ve sürekli olarak puan yitirmektedir.[15] Bu koşullar altında Türkiye'ye gelecek yabancı sermaye tüm bu olumsuz koşulları telafi etmeye yetecek kadar ödün isteyecektir. Ya da zaten verimsiz çalışan marjinal birtakım yabancı firmalar, uluslararası rekabetin daha yoğun olduğu ülkelere gitmektense Türkiye'ye gelecek, ama gene de büyük ödünler isteyecektir.

Yatırımların beşte biri dolayındaki kısmının dış kaynaklarla finanse edildiği bir ülkede, iç tasarrufların çok düştüğü ve daha da düşeceği umulan bir dönemde, bu denli büyük miktarda açığı kapatmak için zaten yabancı sermayenin yeterli olamayacağı açıktır. İşin diğer yanı ise, Türkiye'nin büyük sermayesinin yabancı şirketlerle ortaklığı ne ölçüde ve hangi kesimler için isteyeceğidir. Eğer özel sermayenin, döviz, teknoloji, lisans, kredi vb sorunları yabancı sermayeyi kârlara ortak etmeden çözülebilirse bunun tercih edilmesi olasılığı yüksektir.[16] Fakat Türkiye'de büyük piyasa potansiyeli olan ara malları ve yatırım malları kesim-

lerinde yatırım ve üretimin sürdürülmesi, yabancı sermayeyi, enazından patent ve lisans anlaşmalarını gerektirecektir. Geleneksel sanayi dallarında üretim yapan yerli sermayenin yabancı sermayenin rekabetinden çekineceği de beklenir.

Kısa sürede dış ticaret açıklarının kapatılabilmesinin en hızlı yolu dışarıya borçlanmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin dış ticaret açıklarının yarısı işçi dövizleriyle, diğer yarısı ise dış borçlanma ile finanse edilmektedir. Bir yandan iktisadi faaliyetleri sürdürmek, diğer yandan vadesi gelen borçları ödemek için durmadan artan dış borçlanmaya gerek duyulmaktadır. Türkiye'nin koşulları ise kredi alabilirlik açısından durumunu gittikçe bozmuştur. **Euromoney** dergisinin «kredi alabilirlik» açısından yaptığı ülke sıralamasında Türkiye 66 ülke arasında 58. sırada yer almaktadır. **İnstitutional İnvestor** dergisinde 90 yabancı banka ile birlikte yapılan sıralamada ise Türkiye'nin yeri 93 ülke arasında 89.dur.[17] Fakat gelişmiş batılı ülkeler için değişen uluslararası konjonktür ve Türkiye'nin kökleşen bunalım koşulları borç bulma açısından «Türkiye'yi kurtarma» operasyonunun geçen yıldan daha başarılı sonuçlar verebileceğine işaret etmektedir.

Büyük iş çevreleri «iyi kullanım ve bilgili yönetimle» 1980 yılında ciddi büyüklükte döviz kaynaklarından yararlanma olanağı olduğunu savunmaktadır. Bu miktar 7.5 milyar dolar olarak hesaplanmıştır.[18] Nitekim daha sonra AP hükümeti 1980 için önce 6 milyar dolar olarak hesaplanan ithalat hacmini 7 milyar dolara çıkarmaya karar vermiştir. TÜSİAD yabancı ticaret bankaları kredilerine çok az ağırlık tanımakta (100 milyon dolar), OECD, Dünya Bankası, İMF-Avrupa Yatırım Bankası ve ikili ticaret anlaşmalarından sağlanan kredili ithalat olanaklarından 1.3 milyar döviz sağlanabileceğini savunmaktadır. 1.5 milyar dolarlık resmi işçi dövizi girişi ve 2.6 milyar dolarlık ihracat geliri yanında, üzerinde encok durulan kaynak ise, 2 milyar dolarlık hacmi ile serbest piyasa döviz girişidir. TÜSİAD devletin böyle bir piyasanın varlığını kabul edip, asgari ölçülerde de olsa, yönlendirme düzenlemeleri yapmasını zorunlu görmektedir. Bu dövizler resmi kurun çok üstünde piyasa fiyatları ile satılarak iyice çarpık bir üretim yapısı yaratmaktadır. Yararlı üretimin duraklamasını ve birçok sınai tesisin hafif tüketime dönük üretim alanlarına yönelmesini TÜSİAD «ekonomi için tehlikeli» bulmaktadır. Gerçekten yüksek döviz fiyatları genel olarak sanayi kesiminin ama özel olarak da daha küçük sanayicilerin yaşama şansını azaltmaktadır. Artan maliyetler biryandan talebin düşmesine neden olurken öte yandan tekelleşme eğilimini artırmaktadır.

Son hükümet önlemleri arasında serbest döviz piyasasına yönelik olanlar devalüasyon yoluyla kaçak dövizlerin bankalara gelmesini ve dövizlerin kaynağının sorulmadan serbestçe Türk parasına çevrilebilmesini sağlamaya yöneliktir. Fakat devalüasyondan kısa bir süre sonra serbest piyasada döviz kurları yeniden yükselmeye başlamıştır. Güçlü devlet müdahalesi olmadan kendini yeniden üretme gücüne sahip olmayan ekonomi, serbest piyasa mekanizmasının işleyişi tarafından yönlendirilince kapitalist sınıfın çelişkileri çok daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

5. Vergi Sisteminde Amaçlanan Değişiklikler

Sosyal sigortalar kapsamına giren devlet kesimi ve özel kesim işçilerinin nominal brüt ortalama günlük ücretleri 1976 yılında 115.30 TL iken 1979 Ocak-Eylül döneminde 270.28 TL olmuştur. Fakat enflasyonun etkisi, vergiler, vb gibi ödemeler düşürüldükten sonra ele geçen net reel ücretlerde aynı dönemde önemli düşüşler kaydedilmiştir.[19] Nominal brüt ücretlerdeki artışlar 1977'de %27 1978'de %44,9 1979 Ocak-Eylül döneminde %35 olarak görünürken, aynı yıllarda İstanbul geçinme indekslerindeki artış oranları sırasıyla %26 %61,9 ve %86 olmuştur. Enflasyonun etkisi ayıklanınca brüt ücretlerin düzeyi bu yıllarda sırasıyla 116,3 TL, 128,4 TL ve 145,3 TL olmaktadır. Bu hesaplamalar ücretlerde az da olsa gerçek artış sağlanmış izlenimini vermektedir. Halbuki nominal ücret arttıkça vergi, sigorta primi, mali denge vergi gibi ödemeler daha hızlı artmaktadır. Bu kesintilerden sonra gerçek net ücretler 63,2 iken 1977'de 52,6 TL'sına 1978'de 45,2 TL'sına 1979 Ocak-Eylül dönemindeyse 44,9 TL'sına düşmüştür. 1979 Eylül ayındaki gerçek ücret ise 38,5 TL olarak hesaplanmıştır. Böylece gerçek net ücretler 1979 yılında 1976ya göre %34, 1977'ye göre %20,14, 1978'e göre ise %9,3 düşmüştür. Buna paralel olarak 1977 yılında 116 olan grev sayısı 186'ya çıkmış, 1979 Ocak-Eylül döneminde 126'yı bulan grev sayısı özellikle son aylarda yoğunluk kazanmıştır. Lokavt sayısı da 1977'den beri artmaktadır. 1978'de 8 bin işçi kayıtlara geçen lokavtlar sonucu işten çıkarılmıştır. 1979'da işçi kesiminin mücadelesinin artmasına rağmen gerçek net ücretlerdeki düşüş önlenememiştir. Bunun anlamı ise işçilerin sömürülme haddinin yükselmiş olmasıdır. Başka bir yasa değişikliğiyle kıdem tazminatına getirilmek istenen kısıtlama ise işçi çıkarmalarının maliyetini düşürmek amacını gütmektedir.

Sendikalaşma, toplu sözleşme ve grev hakkına sahip olmayan memurların maaşları, ekonomik koşullara bağlı olarak, siyasal mücadele tarafından belirlenmektedir ve memurların net gerçek maaşlarındaki kötüleşme ücretlilerinkinden daha büyüktür. Katsayının 16'dan 25'e çıkarılmasının net maaşlarda getirdiği artış oranı, evli bir çocuklu memur için, 1. derecede %30, 15. derecede ise %15 olarak hesaplanmıştır.[20] Bu hesaplamalarda net maaş ile yakacak yardımı ve aile yardımı toplamı gözönüne alınmış, yan ödemeler, tazminatlar vb. hesaba katılmamıştır. 1979 yılında enflasyonun yüzde yüze yakın olduğu hesaba katılırsa, bu artışlar geçen yıla göre gerçek net maaşları çok ciddi biçimde düşürmektedir. Sadece enflasyonun etkisini ortadan kaldırmak ve net maaşlarda yüzde yüz civarında bir artış sağlamak için katsayının 50'ye çıkarılması gerekirdi. Bu katsayı bile sadece en üstteki bir kaç derece için yeterli olacaktı; 15. derecedeki memur için net artış oranı %60 dolayında kalacaktı. Ayrıca 1980 yılı içinde gerçekleşeceği beklenen yüksek fiat artışları, yıl içinde memur maaşlarının satın alma gücünü iyice düşürecektir. Özellikle daha düşük derecedeki memurlar diğer memurlara göre daha da düşük derecedeki memurlar diğer memurlara göre daha da fakirleşeceklerdir. Devletin uyguladığı enflasyonist finansman politikasının yükünü en çok sabit gelirliler, özellikle memurlar çekmektedir. Buna rağmen

devletin personel gideri olarak ödediği miktarlar giderek bütçenin daha büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

Yüksek enflasyon ve yüksek vergi yükünün daha da artmasında sınırlar vardır. Toplumsal patlamaları azaltmak ve sistemin meşruluğunu korumak için belli ödünler vermek gerekmektedir. Yeni ekonomik önlemler paketinin ortaya çıkmasından önce 1980 bütçe tasarısında 22 olarak önerilen katsayı AP dışındaki partilerin oylarıyla 25'e çıkmıştır. AP katsayı artışı yerine vergi indirimleriyle taviz vermeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Vergi tasarılarını meclislerden çıkarmak bütçeyi çıkarmaktan daha güç olduğu için, yasa tasarıları sonradan kanunlaşsa bile, AP o zamana kadar bütçeyi ek katsayı yükünden kurtarmayı en azından denemiştir. Vergi tasarılarıyla ilgili bilgileri tutarlı ve bir bütün olarak sağlamak henüz mümkün değildir. Dolayısıyla aşağıda değinilecek değişiklikler, sınırlı bilgilere dayanılarak değerlendirilecektir.[21]

Gelir vergisi yasasında öngörülen en önemli değişiklik en az geçim indiriminin asgari ücret düzeyine yükseltilmesidir. Tam mükellefiyete tabi gerçek kişilerin günde 80, ayda 2400, yılda 28800 TL.sını aşmayan gelirleri vergiye tabi tutulmayacak, mükellef evli ise bu miktar eş içinde günde (40), ayda (1200), yılda (14400); çocukların herbiri için günde (20), ayda (600), yılda (7200) TL. eklenecektir. Ayrıca gerçek ücretlerin vergilendirilmesinde günde (50), ayda (1500), yılda (18000) TL. indirilecektir. Böylece iki çocuklu bir ücretlinin vergiden muaf geliri ayda (6300), yılda (75600) olacaktır. Sigorta primleri de elde edilen ücretten düşülecektir. Beyanname veren mükellefler için bu indirim ayda (4800), yılda (57600) TL.dir. Yani indirim bu kesim için işçi ücretlerine göre ayda (1500) lira farketmektedir.

Fakat beyanname veren mükellefler için getirilen gider indirimi olanakları ile bu fark kat kat kapanmaktadır. Ticarî, ziraî ve meslekî gelirler için beyanname veren mükelleflerin, kendilerine, eş ve çocuklarına veya bunlara ait özel mal varlıklarıyla ilgili şu giderler beyan edilen gelirden indirilebilecektir: Tedavi giderleri, ikâmetgâh için ödenen kiralar, özel borçlara ait faizler, şahsi sigortaları ile mal varlığına ilişkin sigorta primleri, sigortalı mal varlığının sigorta tarafından karşılanmayan hasar, tamir ve telafi giderleri, özel davalar için ödenen avukatlık ücretleri, mal alımı ve satımında ödenen komisyonlar, özel hizmetçi, ahçı, bahçıvan, şoför ve benzeri sigortalı müstahdemlerin ücretleri. Yapılacak indirim, gerçek gider toplamının %40'ını aşmamak kaydıyla, 1 milyona kadar gelirlerde beyan edilen gelirin %20'sidir. 1 milyondan fazla gelirlerde, her 1 milyon için %20 oranından %2 indirim yapılacağı, 9 milyondan fazla gelirlerde indirilecek gider toplamının beyan edilen gelirin %4'ünü aşmaması öngörülmektedir. Böylece işçi ve memur kesimi dışında kalan gerçek vergi yükümlülerinin, kendilerini oldukça lüks içinde yeniden-üretmelerinin maliyeti, fiilen devlet tarafından yüklenilmiş olmaktadır. Kalan gelirler sadece sermaye birikiminde kullanılabilecektir. İşsizlik sigortasının yokluğunda işçi ve memurlar, kapitalist üretim ilişkilerinin tanımına uygun olarak yeniden-üretimlerini kendileri yüklenecektir.

Öngörülen vergi oranları da sözkonusu gider indirimi oranları ile birlikte ele alınmalı ve net vergi yükü bu şekilde hesaplanmalıdır. 1 milyona kadar gelirlerde öngörülen vergi oranı düz %45'tir. 3 milyona kadar gelirlerde ilk 1 milyon için %45, gerisi için %55 (ortalama %51.8); 6 milyona kadar gelirlerde ilk 3 milyon için %51.7, gerisi için %65 (ortalama %58.3); 10 milyona kadar gelirlerde ilk 6 milyon için %58.3, gerisi için %75 (ortalama %65); 10 milyondan fazla gelirlerde gerisi için %65 (ortalama %65) oranları önerilmektedir. Fakat gider indirimi oranları gözönüne alınırsa, beyanname verenler için gerçek vergi yükü şu şekilde düşecektir (ortalama vergi oranlarına göre): 1 milyona kadar %25, 3 milyona kadar %34, 6 milyona kadar %40.3, 10 milyona kadar %47, 10 milyondan fazla %71. Yani beyanname vermeyen ücretliler hiçbir indirim sağlamadan ve ilk vergi basamağı için çok yüksek bir aralıkta %45 düz oranlı vergi öderken, beyanname verenler bu orana ancak 6 milyon-10 milyon liralık gelir aralığında ulaşmaktadır. Böylece vergi yükü çok adaletsiz dağılmaktadır. Zaten Türkiye'de 1 milyon liradan fazla gelir gösteren beyannameli sayısı birkaç binden fazla değildir. Beyan edilen ortalama gelir ise 2 milyonun biraz üzerindedir.[22] Ücretlilerin çok büyük kısmı ise enflasyonist ücret artışlarından dolayı muaflık sınırını aşarak %45 oranında vergi ödeyecektir.

Kurumlar vergisinde önerilen değişiklik, kurumlar vergisi oranını sermaye şirketleri ve kooperatifler için %50'ye, diğer kurumlar için %35'e çıkarmak; buna karşın kurumların yaptığı stopajı kaldırmaktır. Mevcut yasada stopaj oranı %15 idi. Öte yandan bazı ülkelerde adına «yatırım kredisi» denen yeni bir uygulama getirilmektedir. Buna göre, sermaye şirketleri ve kooperatifler kurum kazançlarının %20'sini, üç yıl içinde yatırım projelerinin finansmanında kullanılmak üzere «finansman fonu» olarak ayırabilecekler ve bunu kurum kazançlarından düşeceklerdir. Anlaşıldığına göre bu uygulama «yatırım indirimi» denen vergi muafiyetinin yerini alacaktır. Yatırım indirimi ancak özel teşvik gören kurumlara tanınan bir ayrıcalıktır. Ve yatırım yapılıp kârlar sağlandıktan sonra, yatırımın belli bir oranı kârdan düşülerek vergiden muaf tutulmaktadır. Şimdi her kurum yatırım fonu ayırabilmektedir. Yatırım kredisi ile vergiden düşme imkânı yatırım yapılmadan önce kuruma sağlanmaktadır. Böylece kurumlar vergisinin efektif oranı, bu fonlar yatırımda kullanıldığı takdirde %50'den %30'a düşmektedir. Stopaj vergisi de kalktığına göre kurumlar vergisi eski düzeyinden çok fazla değişmiş olmamaktadır.

Vergi usul yasasında yapılan değişiklliğe göre, «yeniden değerlendirme» hükümlerine işlerlik kazandırılmakta, böylece firmaların amortismanlarını varlıkların satın alınma değeri üzerinden değil yerine koyma değeri üzerinden ayırmaları sağlanmaktadır. Enflasyon yüzünden yatırım fonları yıpranan firmalar bu yolla daha az vergi ödeyeceklerdir.

Bunlara ek olarak servet beyannamelerinin yenilenmesi ve aradaki farkın %1 gibi bir oranla vergilendi-

rilmesi öngörülmektedir. Bu uygulamanın «kara servetlerin vergilendlrilmesi» amacını güttüğü ifade edilmektedir. Şimdiye kadar kayıtlara hiç geçmemiş servetlerin ortaya çıkması ve böylece servet sahiplerinin çok düşük bir vergi karşılığı gayrı meşru serveti sürdürme yükünden kurtulması, daha rahat şekilde ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi istenmektedir. Vergi değişiklikleri önerileri ek olarak pekçok vergi istisnası getirerek, özellikle yatırımı, ihracatı, üretimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu istisnalar özel sermayenin pekçok kesimini yararlandırmayı amaçlamaktadır. Ücretlilere ve maaşlılara verilecek tavizler de bunlara eklenirse, devletin bunca gelir kaybını nasıl karşılayacağı açık değildir. Katma değer vergisine benzer bir vergiden, gerçek değerlerl enflasyonla gülünç düzeylere düşmüş harç, resim gibi birtakım sabit vergilerln beş on kat artmasından, belki kurumlar vergisinin yeni düzenlemesinden medet umulmaktadır. Tüm vergi değişiklikleri önerileri karmaşasında açık olan nokta şudur: Kapitalist devlet sermayenin iç çelişkileri yüzünden bunalıma düşmüştür. Ve bu iç çelişkiler yumuşatılmadan kendi bunalımından çıkma şansı ve bunun için sahip olduğu hareket serbestisi çok sınırlıdır. CHP ağırlıklı hükümetin uygulamak istediği önlemlerle AP'nin getirdiği ve getirmek istediği önlemler arasında nitelik bakımından çok farklar yoktur. Alınacak önlemler sistemin yapısal özellikleri ve yapısal sınırlamaları tarafından belirlenmektedir. Devlet, emekçi kesimlerin huzursuzluğunu ve tepkilerini asgari geçim indirimi yoluyla azaltmaya çalışırken, özel sermayenin sermaye birikim kaynaklarını devlet gelirlerinden vazgeçerek artırmaya çalışmaktadır. Azalan devlet gelirlerini biraz telafi etmek amacıyla KİT mallarına büyük zamlar yapılmıştır ama bu zamlar KİT'lerin mali gereklerini bile karşılamaya yetmeyecektir. Bu durumda devlet enflasyonist finansmana belki daha büyük ölçüde başvuracak, dış borçları büsbütün artıracaktır. ■

[1] Kapitalizmde devlet konusundaki yazın hızla büyümekte ve tartışmalar çok sayıda sorunsal etrafında yapılmaktadır. Temel tartışmaların özetlendiği bazı kaynaklar şunlardır:
B. Fine and L. Harris, «Controversial issues in Marxist Economic Theory», *Socialist Register*, 1976, 141-178.
D.A. Gold, C.Y.H.Lo, E.O. Wright, «Some Recent Developtments in Marxist Theories of the State», *Monthly Review*, 27 (5), Oct. 1975, 29-51. (Türkçe çevirisi «Marksist Kapitalist Devlet Teorilerindeki Son Gelişmeler», «*Birikim*, sayı 21, Kasım 1976; sayı 22, Aralık 1976. Çeviren Yasemin Berktan)
B. Jessop, «Recent Theories of the Capitalist States», *Cambridge Journal of Economics*, 1977 (1), 353-373.
J. Petras, Critical Perspectives on Imperialism and Social Class in the Third World, *Monthly Review Press*, 1978.

[2] Bu önlemlerle ilgili hükümet kararnameleri için bk. *Resmî Gazete* 25 Ocak 1980 ve bunu izleyen diğer günler.

[3] «Tütün fiyatları hükümette tartışmaya neden oldu» *Cumhuriyet*, 24 Şubat

[4] Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, *Resmî Gazete*, 12 Aralık 1978 s. 35

[5] *Yıllık Ekonomik Rapor*, 1979, s. 118

[6] Y.a.g.e. s. 116-117

[7] Tuncar Artun, «Kredi Faiz Oranları Neden Arttırıldı?» Milliyet, 23 Şubat 1980

[8] *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planını*, s. 82-83

[9] Y.ag.e. — s. 207

[10] Y.a.g.e. — s. 208

[11] TÜSİAD, *Olaylara Bakış*, No: 12 Kasım 1979

[12] Y.a.g.e.

[13] *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 112

[14] *Yıllık Ekonomik Rapor*, 1979, s. 42

[15] Gökhan Bahşi, «Yabancı Sermaye İçin Türkiye' nin Sınıf Geçme Notu 35'e Düştü», *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 15 Ocak 1980, Sözü edilen araştırma ile bilgilerin kaynağı olarak *Managar Magazin* Ocak 1980 sayısı verilecektir.

[16] Zaten yukarıda sözü edilen araştırma bulgularının İstanbul Sanayi Odası Dergisi'nde yayınlanması rastlantı olamaz.

[17] «Türkiye Kredi Alabilme Yeteneği En Zayıf Ülkeler Arasında» *Milliyet* 4 Ekim 1979

[18] TÜSİAD, a.g.e.

[19] *Yıllık Ekonomik Rapor*, 1929 s. 135-136, s. 146-147 «1975'de 59.5 olan günlük gerçek net ücret 1979'da 38.5 Liraya düştü «Tablo Cumhuriyet, 20 Şubat 1980

[20] Burhan Şenatalar, «1980 Bütçesi, Katsayı ve Memurlar», *Milliyet* 8 Aralık 1979

[21] Tasarılar hakkında bilgi için 13-19 Şubat 1980 tarihli gazeteler.

[22] Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü *Bütçe Gelirleri Yıllığı* 1978

MURAT BELGE

Marksizmin «Millileşmesi» mi «Yerlileşmesi» mi?

Marksizm, bir *bilim* olduğu ölçüde, evrensel olmalıdır. Ama bildiğimiz gibi, sadece bir bilim değildir Marksizm (ya da, daha kesin söylenirse, Marksizm'in bilimi «tarihî maddecilik»tir, fakat bu da Marksizm'in bütünü demek değildir). Bilimin evrenselliği, şüphesiz, yüksek bir soyutlama düzeyini gerektirir. Temel önermeleri, zaman ve mekân içinde bütün toplumlar için geçerli olacaktır. Öte yandan, belirli toplumlar içinde yaşayan bireyler ve sınıflar, bu soyutluğa ve bu evrenselliğe, kendi toplumsal formasyonlarının somut yapıları içinden ve bu yapılar yoluyla ulaşırlar. Bir davranış biçimi olarak Marksizm için de böyledir. Bu anlamda da Marksizm, bütün toplumlarda, değişik gelenek ve görenekler içinde yetişmiş insanların kendilerini uydurabilecekleri davranış biçimleri önermektedir. Gelgelelim, gerek teorik, gerekse pratik düzeylerde böyle bir sürecin kendine özgü gerilimler yaratmaması düşünülemez. Marksizm'in hem evrensel bir teori ve pratik, hem de bir belirli toplumsal formasyonda yaşayan bir teori ve pratik olması, Marksizm'in, evrensel niteliğini kaybetmeden sözkonusu topluma yerlileşmesi demektir. Bu da, her zaman düzgün, önceden hesaplandığı veya istenildiği gibi ilerlemeyen, karmaşık ve çelişik bir süreçtir.

Marksizm'in bir topluma *gelmesi,* ilkin teorik kimliğiyle gerçekleşir, çünkü ilk alıcılarının aydınlar olması doğaldır. Topluma, ancak bundan sonra, o da kademe kademe yayılacaktır. Yukarıda değinilen ikili yön bu süreçte de vardır. Dünya için bir teoridir, ama belirli bir toplumsal formasyon çerçevesinde de anlaşılır, uyarlı bir teori olmak zorundadır. Şematik bir biçimde söyleyecek olursak, Marksizm'in analiz yöntemi, verili toplumun somut hayatına uygulanacaktır. O toplumda varolan durum, bu analizle anlaşılır hale getirilecektir. Varolan sınıfların ve sınıf mücadelesinin niteliği, gelişme yönleri, sınıfların karşılıklı oranları ve birleşimleri, ayrıca, varolan üst yapılar ve onları oluşturan tarihî dinamikler, sınıf mücadelesinin odak noktası olan devletin yapısı vb. bu yöntemle analiz edilerek *gelecek için* gerekli sonuçlar çıkarılmalıdır. Şüphesiz, bütün bunların yapılması, tarihin (o toplumun özgül tarihinin) Marksist yöntemle incelenmesini ön-gerektirir. Düne, bugüne ve yarına yönelen bu öncelikle tarihî yaklaşım, ayrıca kültürü, ideolojiyi, sanatı vb. açıklamak üzere de uygulanır.

Fakat bu teorik başlangıçlar kitlelerin hayatına da mal olmaya başlamış ve sınıf mücadelesinde örgütlü bir hareket oluşturmaya yönelmişse, teoriyi tamamlayacak pratik zorunluluklar da ortaya çıkar. İnsanlara gündelik hayatlarında kılavuzluk eden bütün ahlâkî ilkeler, değerler, davranış biçimleri ve normları vb. yeni dünya görüşünün ışığında bir kere daha değerlendirilmeli, süzgeçten geçirilmeli, yeniden biçimlendirilmelidir.

Bütün bunlardan, «Marksizm'in yerlileşmesi»nin, Marksizm'in temsil ettiği ve bilimsel bir teoriden kaynaklanan ilkelerin pratik hayat ve bütün toplumsal pratikler düzeyinde somut insanlarla birlikte ete kemiğe bürünmesi demek olduğu anlaşılır. Şöyle ki, Marksist teori, ulaştığı somut toplumsal formasyonda somut bireylerle karşılaşır, onlar tarafından benimsenir. Bu somut bireyler, kendilerini *o birey* yapan özelliklerini, kendi toplumsal formasyonları içinde süregelen somut toplumsal pratikler yoluyla edinmişlerdir. Sorun, bu pratikten edinilenlerle Marksist teori ve pratiğin ögelerinin *eklemlenmesi* sorunudur. «Sentezi» demeyi tercih edenler olabilirdi; ama olayı böyle bir kelimeyle anlatmak bana fazla iyimser geliyor. Çünkü, bir karışım olacağı bellidir, ama bunun ille de bir «sentez» olmasını bekleyemeyiz. Zaten, bu yazıda, böyle, «ideal olmayan» durumlar üstünde daha çok durmak istiyorum.

ULUSAL TEORİSYENLER

Dünya sosyalizm tarihinde Marksist teoriyi kendi toplumlarında yerlileştiren teorisyenler olarak öncelikle iki büyük düşünür ve yazar aklıma geliyor: Rusya'da Plehanov ve İtalya'da Labriola. Her ikisinin de başlıca özelliği, özgün teorisyen olmaları değil. Gerçi bu, Plehanov için bir anlamda söylenebilir; çünkü bir Marksist olarak ilk araştırmalara girdiği alanlar vardır — felsefe, ilkel toplumlar, sanat vb. Ama, bu girişimleri değildir Plehanov'u büyük yapan. Tersine, en büyük teorik yanılgıları bu sözkonusu alanlarda olmuştur. Plehanov'un gerçekten önemli katkısı özgün araştırmalarından çok Marksizm'i Rusça'ya çevirmesinde yatar — Rus diline değil, Rusya'nın ideolojik ikliminе. Labriola ise görece daha iddiasızdır. Son zamanlarda, doğa felsefesi ve insanın biyolojik yapısı üstüne tezleri dirilir gibi olmuşsa da, teoriye katkıları Plehanov'a oranla daha az olmuştur diyebiliriz. Belki bir fedakârlıktır bu, kişisel hayat düzeyinde. Çünkü bugün Labriola, Marksizm'in evrensel teorisi açısından bizi ilgilendirmiyor. Öte yandan, örneğin sanat alanında Della Volpe'nin olduğu gibi, vazgeçilmez bir başvurma mercii olduğu özel bir alan da yok. Ama Labriola'nın düşünsel emeğinin İtalya toplumunda yeraltından akışı o toplum için gerçekten çok önemli. Aynı şey, son-

raki bütün ters tavır almalarına rağmen, Plehanov için de geçerli. Sporda «star» olmayan, ama herkesten çok çalışıp «oyun kuran», sade, gösterişsiz büyük oyuncuları andırıyor bu düşünürlerin omuzladıkları görev.

Plehanov ile Labriola'nın tarihî rollerini nasıl oynadıklarına biraz daha yakından bakalım (ama çok yakından bakamayacağız, yoksa yazının konusunu değiştirmek gerekecek.) Her iki düşünür de genel olarak «Batı kültürü» denilen ve büyük ağırlığı İngiltere/Fransa/Almanya ekseninde oluşan kültüre hem yakın, hem de ona görece marjinal sayılabilecek ulusal kültürler —Rus ve İtalyan kültürleri— içinde hareket ediyorlardı. Özellikle İtalya'da, Batı'nın bazı büyük ve belirleyici düşünürlerinin paraleli sayılabilecek yerli düşünürler olduğu gibi, İtalya kültürünün sınırlarından taşan ve Batı düşüncesinin tümünde belirleyici bir uğrak görevi yapan büyük isimler de vardı. Öncelikle tarihçi Vico ile politikaya bir bilim olarak bakan ilk düşünür olduğunu söyleyebileceğimiz Macchiavelli bu ikinci türün örnekleridir. İtalya, Darwin'i, belki De Sanctis yoluyla yerlileştirmişti. Gecikmiş İtalyan Hegel'i de, biraz zorlamayla, daha sonra hem Gramsci, hem de Della Volpe'yi ve onların temsil ettiği iki görece farklı Marksist düşünce çizgisini bir hayli uğraştıracak olan Benedetto Croce idi. Böylesine köklü ve sağlam bir ulusal entellektüel geleneğin Marksist teorisyen açısından yararları olduğu gibi, güçlükleri de olması doğaldır. Güçlük, bu zengin gelenek içinde, Marksist yöntemin *özgüllüğünü, farklılığını*, belirtebilmek, aynı zamanda da bu yöntemin geçerliliğini kabul ettirebilmektedir. Teorinin en üst düzeylerinde bir çabanın yanısıra, sürekli bir polemik pratiği de gerektirir böyle bir iş. Geleneğin zenginliği kabullenilir, belirli ögelerin özümlenmesine çalışılırken, bir yandan da, sistematiğin ucunu özgür ve bağımsız tutmak gerekir. Ama böyle bir ideolojik mücadeleden, izole olmaksızın ve aynı zamanda burjuva sistematik içinde boğulmaksızın çıkılabilirse, Marksist teori de o ölçüde sağlam kurulmuş olur (burada, «mücadeleden çıkmak» sözü bir soyutlama, çünkü bu hiç bitmeyen, değişen hasımlar karşısında yenilenen, dolayısıyla hiç «çıkılmayan» bir mücadeledir — gene de, kendi renklerini kazandığı bir *başlangıç noktası* tesbit edilebilir).

Rusya'da Plehanov'un mücadelesi de bundan hafif değildi. Önceki Rus düşünürleri İtalya'daki gibi dünya çapında belirleyici olmasalar da, Rus toplumsal formasyonu içindeki etkileri büyüktü. Bunların da bazıları Batı dünyasının entellektüel doruklarını Rusya'da temsil eden kişilerdi. Bazıları ise, Belinski, Dobrolyubov ve Çernişevski gibi, Rusya'ya özgü bir maddeciliği formüllemişlerdi. Öte yandan, Rusya'da, İtalya'daki gibi, belirli başarılara da erişebilen, Carbonari veya Garibaldi gelenekleri gibi radikal burjuva hareketleri pek yoktu, ama buna karşılık, belki de daha az başarılı oldukları için radikalleşmiş küçük burjuva muhalefet biçimleri ve örgütlenmeleri vardı. Plehanov gibi bir kişinin Marksist teori ve pratik açısından hem bunları özümlemesi ve başkaldırma hareketleri olarak hakkını vermesi, hem de kendi temsil ettiği Marksist çizginin bunlardan farkını —ve üstünlüğünü— açıkça belirlemesi gerekiyordu. Plehanov'un, Çernişevski gibi en radikal küçük burjuva muhalif ve düşünürlerini en önemli teorik rakip sayarak kozunu onlarla paylaşmayı seçmesi bu türden zorunluluklarla açıklanabilir. Labriola ile Plehanov'un bu fedakârca çalışmaları ve önemli eserleri kendi çağlarında dünya çapında Marksist harekete de katkı niteliğini taşıdı. Örneğin Plehanov'un tarihte bireyin rolünü araştıran çalışması uzun zaman bütün dünyada Marksistlerin temel kitapları arasında yer almıştır. Fakat, dünya çapında Marksizmin bilgilerinin artması ve sorunlarının derinleşmesiyle, her iki düşünür de aşıldılar. Öte yandan, İtalya ve Rusya'da Marksist hareketlerin oluşumuna katkıları, tarihin akışı içinde değişmeyecek bir şeydir. Her ikisinin de, kendi toplumsal formasyonları içinde Marksizm'i yerlileştirmek gibi, başka şeylerle kolay karşılaştırılamayacak önemde bir büyük hizmetleri vardır.

Bunun benzerini başka Avrupa toplumlarında görmek güçtür. Örneğin Almanya'da Mehring veya Bebel de az çok buna benzer çalışmalar yapmış kişilerdir. Ama katkılarının oranı çok daha küçüktür — ve daha çok pratik düzeyinde etkilidir. Kautsky gibilerinin rolü ise bugün bile tartışmalıdır: gerek Almanya'nın, gerekse Almanya'daki sosyalist hareketin tarihinde Kautsky'nin çok önemli bir yeri olduğu elbette tartışılamaz; ama bu rolün *niteliği* nedir? Marksizm'i mi, yoksa başka bir şeyi mi yerlileştirmiştir Kautsky? Başka bir söyleyişle, Marksizm'i yerlileştirmiş mi, yoksa millîleştirmiş midir? Bu son soruya cevap verebilmek için birkaç konuyu daha araştırmamız gerekiyor.

Fransa'da da, Labriola veya Plehanov ayarı bir Marksist düşünür yoktur. Bu toplumda teorik çalışma her zaman başka yerlerdekinden daha «şatafatlı» olmakla birlikte, bu çapta *özgün teorisyen* yetişmemiştir. İspanya ve İngiltere, daha da geridedir bu açıdan. Bu toplumsal koşulların sonuçları, sözkonusu ülkelerde «Marksist teori»nin gelişme biçimlerinde, bugün bile gözlemlenebilir.

Sözün burasında, Türkiye'deki gelişmeye de kısaca gözatalım. Marksist yöntemin Türkiye'ye gelmesi anında varolan ilk Marksistlerimiz arasında Labriola ile Plehanov'unkine benzer bir *konumda* bulunanlar, yalnız Hikmet Kıvılcımlı ile Kerim Sadi'dir. Mustafa Suphi bir teorisyen değildi. Heyecanlı bir eylem adamı olarak yazdıklarına baktığımızda, erken yaşta öldürülmese bile böyle bir doğrultuda gelişmesinin pek muhtemel olmadığını görebiliyoruz. Şefik Hüsnü de teorik bir «ata» rolünü oynayamayacak kadar politika ve örgütlenme sorunlarına dalmıştı. Yazdıkları, Marksist politika teorisinin uluslararası önermelerini stratejik bir düzeyde Türkiye toplumsal formasyonuna uygulama amacına yöneliktir. Yapı ve mizaç olarak böyle bir misyona daha yatkın görünen Şevket Süreyya ise zaten kısa sürede Marksizm'

den vazgeçmişti. İlginç bir konumda bulunan Nazım Hikmet de bir teorisyen değildi. Şiirleri, Marksizm'i yerlileştirmekte belki teorik yazılardan daha fazla etki yarattı, ama bu, *aynı* teorik etki değildi.

Yüzeysel bir anlamda bakıldığında, Kerim Sadi ile Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarında, Labriola ile Plehanov'u andıran özellikler görülebilir. Çünkü onlar da kültürel hayatın çeşitli alanlarında kalem oynatmışlar, egemen ideolojiyi eleştirmiş, o ideolojinin çeşitli temsilcileriyle polemiklere girmişlerdi. Tarihe nasıl bakılması gerektiğini anlatmaya çalışmışlar, sınıfların analizini yaparak ya da Gökalp ve Tevfik Fikret gibi burjuva düşünürlerinin ve edebiyatçılarının eleştirisi yoluyla burjuva kültür geleneği karşısında Marksist yöntemin, Marksist dünya görüşünün sistematiğini kurmak ve sınamak gibi işlere girişmişlerdi. Ne var ki, bütün bu biçimsel benzerliklere rağmen, ortaya çıkan sonuç Labriola veya Plehanov'un başarılarıyla kıyaslanamaz. Bunun çeşitli nedenleri vardır.

Yerli yersiz kullanıldığı için çok zaman bir şey anlatmaz hale gelmiştir «diyalektik» sözü ve sık sık da, çözülemeyen bir karmaşıklığı açıklamak için «diyalektik» denilip geçilmektedir. Ama şurada anlatmaya çalıştığım karmaşık durum için bu terime başvurmak zorundayım. Burjuva kültür geleneğinin Marksist kültürle *diyalektik* bir ilişkisi vardır. Şüphesiz, bu ilişkinin yol açacağı biçimlenmeler, somut koşullardan bağımsız da düşünülemez. Örneğin Fransa'nın kültürü kendiliğinden bir hayli güçlü olduğu için, Marksizm'i kendi içine pek fazla sızdırmamıştır; ama Rus kültürü de güçlü olduğu halde, Marksizm buraya «Ruslaşarak» girebilmiştir. Teorik düzeyden daha «yaşantısal» düzeylere gelindiği zaman da, örneğin Tolstoy, Dostoyevski, Puşkin ve Gogol'lerin kurmuş olduğu büyük Rus edebiyatı geleneğinde, Gorki veya Mayakovski gibi yeni yazarlar ortaya çıkabilmiştir. Bu yeni yazarlar eski geleneğe birçok anlamda karşı olmakla birlikte, onun yaşantı zenginliğinden nasipsiz değillerdir. Böylece, edebiyatta bir nitelik değişimi olmuş, ama bir düzey düşüklüğü olmamıştır. Sonuç olarak, yeni yetişen Marksist edebiyatın içerikliliği, eski burjuva edebiyatının içerikliliğinden kolay kolay ayrılamaz. Özetleyerek ve şematikleştirerek söyleyecek olursak, burjuva geleneğinin zenginliği, kendine karşı bir dünya görüşünün özerklik kazanmasını engelleyecek kadar güçlü olabilir; ama yeni dünya görüşü de sağlam temellerden yola çıkıyorsa, burjuva geleneğinin gücü ona da güç katar. Çünkü diyalektik karşıtlığın yeğinliği, oluşan yeni biçimlenmelerin düzeyini yükseltir. Buna karşılık, kültürel bakımdan daha zayıf bir ulusal gelenekte, burjuva değerlerini çürütmek çok daha kolaydır. Ama bu *kolaylık*, yeni dünya görüşünün tuzağı da olabilir. Gene aynı temel mantıktan ötürü: yani, ürünlerin niteliği mücadelenin yeğinliğine büyük ölçüde bağlı olduğu için.

Bu bağlam içinde, Türkiye'de Marksist teorinin yerlileşmesi için atılan ilk adımlar yeterince sağlam temellere dayandırılamadı. Örneğin Kerim Sadi gençlik yıllarında bir «teorisyen» görünümü verirken sonra tarihçiliği seçti, ama bu alanda da, topladığı olguların tutsağı olarak, «kronikçiliği» aşamadı. Kerim Sadi'nin yayınladığı çeşitli eserlerde Türkiye'nin özgül sorunlarına bütünsel bir bakış görülmez. Biçimsel bir anlamda bunun Hikmet Kıvılcımlı'nın yazdıklarında varolduğu söylenebilir. Gerçekten de, Kıvılcımlı, kendi kuşağından kimsede görülmeyen genişlikte teorik eserler vermiştir. Bu eserlerde özgün olduğu da yadsınamaz. Ne var ki bu özgünlük, Marksist yöntemin yukarıda anlatmaya çalıştığım türden bir özümlemesi değil, «eksantrik» bir bütünlüktür. Kelime hazinesinden geliştirdiği en temel fikirlere kadar, Kıvılcımlı, Marksist düşünce ve önermeler ile kendi eksantrik kişiliği arasında, bir sentezden çok ilginç bir karışım yaratmıştır. Ortaya çıkan sonuç, bir «millîleşmiş Marksizm» örneğidir.

ALTMIŞLARDAN SONRA

Başlangıç ve ilk gelişme yıllarında özgün ve geniş ufuklu teorisyenler bulamayan Türkiye Marksizmi, klasiklerin çevirisinde bile oldukça az mesafe alabildiği için, teorik birikimi bir hayli yetersiz kalmıştı. Klasiklerin çevirisindeki yavaşlık her şeyden önce o dönemin yoğun politik baskılarının bir sonucudur. Ama yerli ürünlerin yetersizliği yalnızca bununla açıklanamaz.

Altmışlardan sonra hızlı bir gelişme gösteren sol hareketin karşılaştığı en belirleyici tragedyalardan biri, bu kültürel/teorik eksikliktir. Bu eksiklikten ötürü, Türkiye'nin sosyalistleri, bin dokuz yüz altmışlarda, nasıl bir toplumda yaşadıklarını tartışmaya başlamak zorunda kaldılar. Egemen sınıf ideolojilerinin cılızlığı nedeniyle, Marksizm, Türkiye'deki gelişiminin bütün yetersizliklerine rağmen okur/yazar çevrelerde kolay bir yaygınlık kazanabildi. Aynı zamanda da, egemen sınıf ideolojilerinin sistematiklerini yıkamadı. «Kemalizmle sosyalizm arasındaki ayrılık çok derin değildir» gibi koşullandırmalarla eğitilen kadrolar, ideolojik sekilsizliğe itildi Bu dönemin politik hareketlerinin ittifaklar konusunda yapmış olduğu seçmelerin isabetli olduğunu bir an için varsaysak bile, yaklaşım son derece yanlıştı. Çünkü ittifak, ideolojik/teorik bir şey değil, politik bir olaydır. Sosyalist hareket kendi farklılığını teoride her an ortaya koyar, vurgular. Kendinden farklı olduğunu, niçin ve nerede farklı olduğunu açıkça dile getirdiği kesimlerle ittifaka girer. Sözkonusu farklılığı, ne ittifaka çağırdıklarından, ne de kendi kadrolarından gizlemeye hakkı yoktur.

12 Mart, Türkiye sosyalist hareketinin gelişmesinde belirleyici bir dönüm noktası oldu. Varolan birçok şeyi değiştirdiği için bu tarihi bir dönüm noktası olarak anabiliyoruz. Gelgelelim, bu değişen şeyler arasında, Marksist teorinin yerlileşmesi sürecini saymak kolay değildir: en azından, yaygın eğilim olarak. Gene de, gerek altmış ön-

cesi hareketin teorik donanımıyla, gerekse altmışla yetmiş arasında fışkıran hareketin teorik araçlarıyla kıyaslanmayacak bir birikim oluşmuş, sosyalizm cehalete mahkûm olmaktan kurtulmuştur.

PRATİKTEKİ KARIŞIM

Buraya kadar, *teorinin* yerlileşmesi üstünde durdum. En az bunun kadar karmaşık olan, üstelik incelenmesi daha büyük güçlükler çıkaran bir olay da, verili bir toplumda Marksist teoriyi benimsemiş bireylerin davranışlarını, benimsedikleri teorinin ilkelerine göre uyarlamalarıdır. Bu, sadece «politik» olarak belirlenebilecek eylemlerdeki davranış biçimi değil, çok daha geniş bir anlamda bir hayat ve değerler sorunudur. Olaya bu açıdan ve bu düzeyde baktığımızda, her verili toplumsal formasyonda, Marksizm'e özgü ilkelerle toplumun kendine özgü ilkelerinin farklı biçimlerde içiçe geçtiğini görüyoruz. Şöyle bir örnekle konuya girelim: bir Sovyet buz revüsü düşünün; burada piste çıkan kızlar Batı dünyasında alışık olunduğu biçimde elbiseler giyecek, bu elbiseler biraz dekolte olacaktır vb. Örneğin Çin gibi, bugün bile büyük ölçüde köylülüğe dayanan bir toplumda bu tür giyinme doğal olarak yadırganabilir. Ama iki ülke arasındaki politik mücadele «Marksizm'in yorumu» mücadelesi olarak sunulduğu için, buz revüsünde nasıl giyinileceği de bir Marksizm sorunu haline gelebilir. Örneğin bizim gibi Müslüman gelenekleri olan bir ülkede, «Çinci» bir akım, Sovyet revüsündeki kızların çıplak bacaklı resimlerini yayımlayarak, «İşte Sovyetlerin burjuva zihniyeti, kapitalist ahlâksızlığı» filan gibi sözlerle propaganda yapabilmektedir. Sadece bu tür bir toplumda değil, böyle bir toplumun devrimcileri arasında bile etkili olabilir bu gibi propagandalar. Ama, örneğin İsveç gibi bir yerde, revüyü yadırgamak kimsenin aklına gelmez. Hattâ, oraların radikal akımlarını temsil edenler böyle bir revüyü fazla göreneksel, fazla küçük burjuva bile bulabilirler. Bu basit örnekte de görülebileceği gibi, teoride evrenselliği kurmak, pratikte, gündelik hayat düzeyinde evrenselliği kurmaktan daha kolaydır. Ne var ki, her toplum devrimciliği kendi geleneksel ahlâk kurallarının belirlemeleri içinde biçimlendirdiği sürece, teorik evrensellik de soyut kalmaya mahkûmdur.

Batı toplumları güçlü burjuva geleneklerin etkisini elbette yasamışlardır. Bugün Batılı bir devrimci, kendi gündelik davranışlarını Marksist ilkelere göre düzenlediği zaman, ortaya çıkan eklemlemede burjuva geleneğinin ögeleri —ona doğal geldiği için— varlıklarını belirli biçimlerde sürdürebilirler. Ancak böyle bir ideolojinin dışından bakan biri, yani başka türlü bir toplumun bir devrimcisi, onun davranışlarına baktığı zaman böyle ögeleri kolaylıkla görebilir. «Hesabî» olmak gibi bir özelliği ele alalım. Burjuva geleneğinin bu temel ögesi, Batılı devrimcinin gündelik davranışlarında, «akılcı olma gereği» gibi bir vüceltici niteleme ile ver alacaktır. Oysa onun böyle «akılcı» saydığı birtakım davranışlar, başka türlü bir toplumsal formasyonda yetişmiş bir devrimciye sırasında anlamsız, sırasında bencil, burjuva, sırasında hattâ karşı devrimci görünebilir.

Bizim gibi toplumlarda ise «feodal» kökenli ideolojiler, feodalizmin ekonomik veya politik kurumsal yapısından daha uzun ömürlüdür ve kapitalistleşen toplumun yeni ürettiği değer anlayışlarıyla eklemlendiği kadar, bu tür toplumlarda yetişen sosyalist militanların ahlâk anlayışlarıyla da eklemlenmiştir. Böyle bir toplumun devrimcisi de bu tür değerleri «doğal» sayarak benimser, onları devrimciliğinin bir zorunlu sonucu sayar. Yiğitlik, «erkeksilik» (machisme) akla gelen ilk tavırlar. Gene ancak dışarıdan bakan biri, örneğin Batılı bir devrimci, kendi formasyonunda doğal olmayan bu ögelerin Marksist kökenli ahlâkî ögelerle eklemlenmiş feodal kökenli ögeler olduğunu kolayca görebilir. Türkiyeli bir devrimci, Batılı devrimciyi nasıl soğuk, bencil, hesapçı, burjuva buluyorsa, Batılı devrimci de Türkiyeli devrimciyi duygusal, geri kafalı, erkekliğiyle fazla böbürlenen, feodal bir tip olarak görecektir.

Bu örnekler üzerinde, şimdiye kadar, olumsuz yanlarını vurgulayarak konuştum. Şüphesiz aynı verili koşullarda aynı özellikler olumlu da görülebilir. Doğulu, Batılı için, «Ne sağlam sistem kurmuş, olabilecek her şeye karşı ne kadar iyi tedbir düşünmüş» diye düşünebilir ya da Batılı ötekini çok gözüpek, çok sıcakkanlı görerek imrenebilir. Fakat sonuçta, olumlu ya da olumsuz açılardan değerlendirilen sözkonusu tavırlar, değişik tarihler yaşamış toplumsal formasyonların oluşturduğu değişik ideolojilerin ögeleriyle içiçedir.

TÜRKİYE'DE

Yukarıdaki sözlerden yanlış bir sonuç çıkarılmaması için, şunları eklemeliyim. Tek tip bir «Marksist davranış» yoktur ve olması da düşünülemez. İnsanları böyle bir davranış reçetesine zorlamak, soyut devrimci bir tavır olabilir ve büyük sakıncaları vardır. Sosyalist tavırların bir somut toplumsal formasyonda oluşturulması süreci içinde, varolan kültürün içinden gelen birtakım ögelerin özümlenmesi de hem kaçınılmaz, hem de, aynı zamanda, teorik olarak doğrudur. Bu, ayrıca, bir süreçtir ve çeşitli ülkelerde beliren sosyalist davranış biçimleri gelecekte belli bir düzlenmeye gidecek, birbirlerine daha fazla yaklaşacaksa, bu ancak dünya halkları arasındaki kardeşliğin görece soyut bir yönlendirici ilke olmaktan çıkıp somut ve yaşanan bir birliktelik pratiği olması ile mümkündür. Sosyalistler insanlığın bütün geçmiş kültür mirasının olumlu yanlarına sahip çıkmak durumunda olduklarına göre, her topluluğun şimdiye kadar üretmiş olduğu değerleri de elbette yaşatacaklardır.

Şu halde, soyutta kurulacak, formüllenecek bir «Marksist davranışlar yönetmeliği» yoktur. Marksizm kendisi, bir bilimsel teori olduğu ölçüde, varolan insanî davranış biçimleri kümelerine uygulanacak bir eleştiri ölçütü ve süzgeci durumundadır. Bu bağlamdaki ilkeleri aslında bir hayli ge-

neldir: belli sınırlar getirmekten, kural ve kalıplar tanımlamaktan çok, belli bir doğrultuyu gösterir. Bu, genel olarak önerdiği ve üstlendiği dönüştürücü etkinliğe paralel bir doğrultudur. Birbirinden çok farklı toplumsal ahlâk biçimlenişleri içinde, varolan ögeleri her zaman daha eşitlikçi, daha demokratik, daha kapsayıcı bir yönde muhafaza etmek veya elemek ve belirli yetersizlik durumlarında da yeni ögeler oluşturmak şeklinde tanımlayabiliriz bu işlevi. Örneğin, bir belli mekânda, kapitalist-öncesi toplumsal yapının ortak dayanışma gelenekleri yaşanıyorsa, bunları yaşatmaya çalışır, ama böyle ortaklıkların kendi yapısal ilişkileri içinde kaçınılmazlaşan olumsuzlukları varsa, örneğin insanlar bazı yarı kurumlaşmış otorite hiyerarşileri içinde birbirlerine fazla müdahale ediyor ya da benzer durumlar ortaya çıkıyorsa, bunları da eleştiri ve ikna yoluyla elemeye çalışır. Bunun için ise, şüphesiz, kapitalizm-öncesi toplumun maddî yetmezliğinin bir sonucu olan ortak dayanışma geleneği, sosyalizmin yeni olumlu içerikleriyle yeniden yorumlanmalıdır.

Böyle bir açıdan bakıldığında, Türkiye'deki devrimci hareketin kendini gündelik hayatında kurmasında ortaya çıkan bazı aksaklıklar bulunduğu görülmektedir. Bu aksaklıkların en başında, şu yazıda belirlemeye çalıştığım sorunun teorik düzeyde ihmali gelir. Yani, Türkiye'deki devrimciler, çoğu feodal kökenli olan birtakım davranışsal değerleri kendi devrimciliklerinin bir parçası olarak benimserken, olaya yeterince eleştirel bir gözle bakmamaktadırlar. En basit, en gündelik düzeyde, tesbih çevirmek veya belli tipte bıyık bırakmak gibi davranışlar, feodal veya hattâ «lumpen» kökenli tavırlar olarak değil, düpedüz devrimci tavırlar olarak görülebiliyor örneğin. Bu gibi şeyler, başlangıçta, bu tür alışkanlıkları olan geniş kitlelere ters düşmemek, onların karşısına egemen sınıfları hatırlatan görünümlerle çıkmamak için geçerli olabilir. Ama bu tür düşüncelerle hareket eden devrimci, bu nedeni unutmamalı, ayrıca da, bu tür davranışların yan-anlamlarını aklından çıkarmamalıdır. Çünkü bir bıyık veya bir tesbih tek başına olgular değildir. Karmaşık bir biçimde belirlenmiş, toplumsal hayatın bir yığın kurumuyla içiçe geçmişlerdir. Şüphesiz bütün bunlar da bir bakıma keyfî sıralanmalardır. Örneğin bıyıklı bir kişinin ille de erkeksilik yapması gerekmez, ama yukarıda değindiğime benzer gerekçelerle bıyık bırakan devrimcinin bununla bağdaştırılabilecek erkeksilik tavırlarına karşı çıkması, bunları eleştirmesi gerekir. Ve aynı zamanda, hayatın akışı içinde bütün değerlerin ve onlardan kaynaklanan davranışların dönüşeceğini, dönüşmesi gerektiğini gözönünde tutarak, kendi ilkeleriyle eklemlediği ögelerin tutuculuğunu yapmamalı, yeni değer ve davranışlara açık olmalıdır.

Türkiye'nin bir özelliği, hem de çok önemli ve belirleyici bir özelliği, yaşadığı tarihî sürecin gereği olarak, «Doğulu» ve «Batılı» diye bilinen toplum çeşitlerinin bir çeşit karışımı görünümünde olmasıdır. Böyle bir bileşim, iki türden kurucu ögelerine indirgenerek açıklanamaz. İki türden ögenin biri «sahici», «öz» vb., öteki de «yabancı», «yama» filan değildir. Anlaşılması gereken şey, bu yaşayan özgün bileşimdir. Türkiye'de kurulacak sosyalist hareket de, bu bileşimin özgünlüğüne uygun olmalıdır, gerek teorisi, gerekse pratiğiyle. Oysa şimdiye kadar, sosyalist örgütlenme ya bir, ya da öteki çizgi üzerinde yürümüştür. Bunu teorik düzeyde gördüğümüz gibi, pratik düzeyde de yaşayabiliyoruz. Örneğin, altmışlarda sosyalist harekette görülen temel ayrımın altında, ne tür bir toplumda yaşadığımız teşhisine veya özlemine bağlı tercihler de yatıyordu. «Sosyalist devrim» ya da «millî demokratik devrim» gibi etiketlerin ardında bu vardı. Her iki çizgi de, Türkiye'nin özgüllüğü üstüne oturmuyordu. «Burjuva demokratik devrimi tamamlanmıştır; önümüzdeki aşama sosyalizmdir» diyenler Türkiye'yi Batılı bir toplumun matrisleri içinde, «Türkiye yarı feodal ve yarı bağımlı bir toplumdur» diyenler de tipik bir azgelişmişlik soyutlamasına göre tasarlıyorlardı. Ayrım, teorik düzeyde olduğu kadar, pratik düzeyinde de kendini gösterdi. Bugün bile bunun aşılmış olduğu söylenemez. Kılık kıyafetten kullanılan kelimelere, oturup kalkma tarzına kadar uzanan yığınla ayrım hâlâ yaşamaktadır. İşin tuhafı, daha yüksek soyutlama düzeylerinde bir «Batılılık/Doğululuk» olarak ortaya çıkan bu ayrımlar, gündelik hayat düzeyinde coğrafî veya kültürel anlamda bir doğululuk veya batılılıktan çok «büyük şehir/taşra» ayrımına dayanmaktadır. Davranışları olduğu kadar teorik tercihleri de temelde belirleyen etmenlerden biri budur. Yukarıda kısaca değindiğim, kendini belirleyen ideoloji karşısında yeterince uyanık ve eleştirel olmamanın acı bir sonucu yani.

«MİLLÎ» MARKSİZM

Yukarıdaki başlık, olmayacak bir şeydir. Evrensel bir teori olan Marksizm, millîleşemez. Gelgelelim, dünyada bunun pek çok örneği görülmüştür. Nedeni, sadece ideolojik düzeyin mekanizmaları içinde bir açıklama yapılacak olursa günümüz dünyasında «ulusallık» kavramının oluşturduğu kimliğin hâlâ büyük ölçüde ağır bastığı söylenebilir. Şüphesiz bunu söylemek de, bu sefer bunun ardında yatan çeşitli başka nedenlerin açıklanmasını gerektirir. Bu açıklamaları bir başka yazıya bırakarak tartışmayı şimdiki çerçevesi içinde sürdürelim. Kimi azgelişmiş ülkelerde Marksizmin millîleştirilmesi, Türkiye'de veya çoğu Batılı ülkede olabileceğinden daha geniş boyutlara erişebilmektedir. Bunların başında Çin Halk Cumhuriyeti sayılabilir. Böyle ülkelerde Marksizm, çok zaman, bir ulusal kurtuluş mücadelesinin aracı haline gelerek milliyetçi özlemlerle içiçe geçmektedir. Bunun minyatür bir örneğini, yetmişlere kadar, MDD belirlemesi altındaki kadroların denetlenmemiş milliyetçiliğinde biz de yaşamıştık. Çin'deki olay şüphesiz bundan çok daha geniş boyutludur. Kültürel geleneğe sahip çıkma biçiminden Marksist teoriyi yorumlamaya kadar, Çinlilik Marksizme egemen oldu bu toplumda. Şimdiye kadar sayısız yayınlarda açıklanan, *Birikim*'de de çe-

şitli düzeylerde incelenen bu sorunun ayrıntılarına bir kere daha girmem gerekmiyor. Yalnızca iki önemli gördüğüm noktaya değineceğim. Birincisi, Marksizm'in millîleştirilmesi açısından, Çin'in Vietnam'a saldırısı ile Birinci Dünya Savaşı sırasında Kautsky önderliğinde Alman sosyal-demokrat partisinin davranışı arasındaki paralellik. Her ikisinde de, bir *ulusun çıkarları* adı altında, Marksizm'in hem barışçılık, hem de enternasyonalizm ilkeleri çiğnenmiştir. Bütün benzer durumlarda olduğu gibi bu olaylarda da savaşa sarılan taraf Marksist terminoloji içinden işine gelen ögeleri alıp çıkarmıştır, ama yapılan iş, tevile sığacak gibi değildir. Sovyetler Birliği tarihi ise Yalta'dan Afganistan'a kadar, ulusal çıkarları hizmetinde bir Marksizm'in en acı örneklerini verir. Zaten, bir zamana kadar son derece içtenlikle inanılan bir ilke olan enternasyonalizmi alabildiğine çarpıtıp sömürerek milliyetçi tepkiye Marksizm içinde zemin ve haklılık veren, doğrudan doğruya Stalin'dir. Şüphesiz Stalin, ortada olmayan bir şey yaratmadı, milliyetçiliği yoktan var etmedi. Olan bir şeyi destekledi ve güçlendirdi. Ama bu seçme, sosyalizm tarihinde bütün dengeyi milliyetçilikten yana kaydırdı. Bu olayın sonuçlarını hâlâ yaşıyoruz.

«Ulusal çıkarlar» gibi bir kavramın egemenliği birinci millileştirici etmen olmuştur her zaman. Kitlelerin eğitim durumu da, sosyalizmi benimseme biçim ve ölçüleri de, milliyetçi temaların ağırlığını belirler. Söylemeye bile gerek yok ki, kitleleri sosyalizme hazırlamadan sosyalistlerin iktidar oldukları ülkelerde, genel bilinç, sosyalist iktidarı her zaman milliyetçiliğe daha çok taviz vermeye sürüklemiştir. Örneğin, yetmişlerden önce ünlü Altıncı Filo'ya karşı gösteri düzenlenirken, o zamanın «anti-emperyalist» stratejisini uygulayan bazı gençlerin şoförlere, esnafa vb. «Bu herifler gelip bizim fahişelerimizi bilmem ne yapıyorlar,» diye propaganda yaptıklarını, üstelik de bu propagandaların etkili olduğunu hatırlarım. Sanki o işi «millî» biri yapınca o kadının oynadığı rolde bir değişiklik oluyormuş gibi. İnsanların bu tür ilkel, kıyıcı olabilecek biçimde duyarlı yanlarına dokunarak, o yanlarını kışkırtarak onları birtakım eylemlere sürmek mümkündür elbette. Böyle ajitasyonlar çok başarılı, çok etkili de olabilir. Ama sonuçta, sosyalist bir insan değil, birtakım koşullanmaları, önyargıları, saplantıları olan bir insan yaratmış oluruz. Her düzeyde, her anlamda olduğu gibi, milliyetçilik olgusu karşısında da budur durum. Anti-emperyalizm bile, milliyetçi bir temele dayanamaz. Dayanırsa, sosyalizme varamaz. Seçme, bu kadar basittir.

Bugünün dünyasında iki büyük «sosyalist» devlet, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti, Marksizm'i tamamen millileştirmiş durumdadırlar. İki ülkenin sosyalizmlerinin bir türlü uzlaşmaması, aslında, iki ülkenin ulusal çıkarlarının uzlaşmamasından kaynaklanan bir durum. Bu iki devletin aldıkları tavırlarda, Çin'in daha açıktan milliyetçi olduğunu görüyoruz. Kendisi öyle olduktan başka, «üç dünya» filan gibi temeli ulusal olan teorilerle, dünyada devrimci olmaya kalkışan herkese de milliyetçi olmayı salık vermektedir. Onun için de, çeşitli ülkelerin Çinci politik grupları, ancak kendi ülkelerinin faşistleriyle kıyaslanabilecek bir milliyetçilik tırmanmasına giriyorlar. Sovyetler Birliği'nin kullandığı ağızda ise «enternasyonalizm» klişeleri hâlâ var. Geçmişten kalan ilişkileri kadar, şu anda dünyadaki konumu da böyle olmasını gerektiriyor (Üçüncü Dünyacı Çin'in milliyetçi ağzı kullanması nasıl gerekiyorsa). Sovyetler Birliği, Çekoslovakya'ya da, Afganistan'a da, enternasyonal komünizmin çıkarları için girmektedir. Yöneticilerinin «diyalektik» başarısı sayesinde, Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarları ile dünya komünist hareketinin çıkarları arasında tam bir uyuşma vardır (bazan, bu dünya komünist hareketinin çıkarları, örneğin Çekoslovak Komünist Partisi'nin çıkarlarıyla çelişse de, Sovyetler'in çıkarlarıyla hiç çelişmemektedir). Sözün kısası, Sovyet ağzından duyulan ve insanların bellekelerine yerleşmiş bazı kavramları hatırlatan enternasyonalist çağrışımlı birkaç kelime, aslında Sovyetler'in millî Marksizm'inin zorunlu bir parçasıdır.

Devlet politikası böyle kurulunca, zaten resmîleşen teorinin de bu doğrultuda yeniden formüllenmesi kaçınılmazlaşır. Bu belirlemelerin etkisi altında gündelik yaşayış da bilinen kalıplar içinde akıp gider. Özellikle geri kalmış ülkelerde, sosyalizm, rencide olmuş ulusal gururun kazanılması olarak anlam kazanır.

Marksizm, Osmanlı'nın kapıkulu gibi, devşirilip Müslüman edilecek bir hizmetkâr olmamalıdır herhalde. Marksizm'i millileştirmek, onu kapıkulu haline getirmektir: ulusal bir ideoloji ile evrensel bir bilim yanyana yürümeyeceğine göre, ulusallaşmış Marksist ideoloji de zamanla o evrensel bilimi kendi hizmetine alır. Marksizm'in millileşmesi değil, yani, ulusal sorunlarla, ulusal gelenek, görenek ve tavırlarla özdeşleşmesi değil, yerlileşmesi, yani ulusallıkla özdeşleşmeyerek ulusal çerçevede muhafaza edilecek ya da eleneceklerin ölçütü olması gerekir. Pratikte çok zaman bunun büyük güçlüklerle ayırdedilebilecek bir nüans olduğunu biliyorum. Ama bu nüansta, bütün bir dünya yatıyor.

Banaji'nin Yazısı Dolayısıyla Antropoloji Konusu

Birikim'in geçen sayısında, Lusin Bağla ile Arslan Galip'in antropoloji alanındaki yeni gelişmeleri ele alan bir yazıları yayımlanmıştı. Bu sayıda, Hintli antropolog Jairus Banaji'nin yazısını yayımlayarak konuya ilgimizi sürdürüyoruz. Bunu, önümüzdeki birkaç sayıda da devam ettirmek amacındayız. Bu ısrarımızın nedeni, çağdaş dünyada önemli bir yer tutan bu konunun Türkiye'de henüz Türkiye'de yeterli ilgiyi görmemesidir. Aynı şey, antropolojinin büyük ölçüde etkilendiği dilbilim için de geçerli. Oysa bu iki oldukça genç bilim dalı günümüzün düşünce dünyasında kendi özgül alanlarını aşan etkiler yarattılar; sosyolojiden, felsefeye, psikolojiden epistemolojiye kadar birçok disiplin antropolojinin ve dilbilimin bulgularını gözönüne alarak eski varsayımlarını elekten geçirme gereğini duydu. Gerek antropolojinin, gerekse dilbilimin iddiaları abartılmış olabilir — yeni bilimsel disiplinlerde böyle olması kaçınılmaz. Uzun bir zaman ihmal edilmiş bir alan birdenbire bilimin önünde açılınca, ortaya çıkan yeni bilgilenme imkânları göz kamaştırıcıdır. Böylece antropoloji ve dilbilim, düşünürlerin bunca yıldır farkına varmaksızın yanından geçip gittikleri yeni bilgileri keşfetmekle, bütün dünyanın sırrını çözdüklerine inandılar. Her iki bilim dalı da şimdi «ayılma» dönemlerini yaşıyor. Ne var ki, sarhoş edici ilk gençlik döneminden kalan bilgilerin çoğunun yabana atılır şeyler olmadığı, bu ayılma döneminin daha ihtiyatlı ve eleştirel çalışmalarında da anlaşılıyor.

Antropolojinin doğuşu, karmaşık koşulların bağlamında gerçekleşti. Bu karmaşık koşullar arasında, Banaji'nin yazısının sonunda değindiği, emperyalizmin politik-ideolojik koşulları gözardı edilemez. Özellikle bütün bir Amerikan okulu, uzun bir süre, Amerikan dış politikasının yetkililerine, dünya hegemonyalarını sürdürmeye yarayacak veriler toplamaktan başka pek az şey yaptı. Gene Banaji'nin değindiği gibi, «alan çalışması» olarak adlandırılan bu *pratik*, kuralları mutlaklaştırılarak bir *teori*, bir toplum, tarih ve insan anlayışı haline getirildi. Ancak, bu süreç içinde yetişen Malinowski gibi antropologlar, bugün yöntemlerini, yaklaşımlarını ne kadar eleştirirsek eleştirelim, bir casusluk faaliyetinin ya da kasıtlı bir teorik çarpıtmanın parçası olarak görülemez.

Banaji'nin yazısı teorik yoğunluğuyla, uzmanlararası bir konuşma izlemini veriyor. Dolayısıyla izlemesi, çözmesi yorucu. Ama yoruculuğunu haklı çıkaran bir dolgunluğu da var. Özellikle işlevselcilik konusunda, söylenecek fazla bir şey bırakmamış gibi. Yapısalcılık ve Lévi-Strauss üzerine hak tanır eleştirisi de önemli perspektifler açıyor.

İşlevselciliğin bir teori olarak yetersizliğini tarihî gelişmesi içinde gösteriyor Banaji. Bir pratiği bir teori haline getirmenin ne gibi bir anlayıştan kaynaklandığını ve ne gibi açmazlara yol açtığını sergiliyor. İşlevselciliğin çerçevesini üç başlık altında çiziyor: 1) Algı düzeyinde işlevselciliğin, kişiler arası toplumsal ilişkiler dışında herhangi bir toplumsal ilişkiyi göremediğini söylüyor; 2) «Sorunsal» düzeyinde ise işlevselcilik, ele aldığı toplumlardaki ilişkileri, davranışları, hayatı vb. «dengelilik» çerçevesi içinde incelemiştir; 3) «Model» düzeyinde de, buna bağlı olarak, toplum, parçaların birbiriyle uyumunu ön-gerektiren biyolojik modeller temel alınmıştır. Bütün bu yaklaşımların doğal sonucu —ya da çıkış noktası— çelişki ilkesine ve dolayısıyla tarihe yer bırakmayan bir toplum anlayışıdır. Sözkonusu ilkel toplumların bir çeşit tarih yaşamış oldukları sözle kabul edilse bile, bu ancak döngüsel bir tarih olabilir.

Anglo-sakson antropoloji dünya çapında bu alana egemenken, Banaji'ye göre biraz da onun eksikliklerine bir tepki olarak, Lévi-Strauss'un kuruculuğunu yaptığı yapısalcı okul ortaya çıktı. Lévi-Strauss en başta *ampirizme* karşı çıkıyordu. Nasıl duyu-algılarımıza dayanarak fizik bilimini inşa edemezsek, diyordu Lévi-Strauss, bir toplumun saydam olaylarına ve bilinçte yansıdığı biçimiyle toplumsal ilişkilerine bakarak bir toplum bilimi kuramayız. Böylece yapısalcılık, dilbilim modelini izleyerek, bilinçli olaylardan bilinç dışı altyapıya inmeye çalıştı. Bir insanın, kendi dilinin kurallarını oluşturan dilbilgisi (gramer) yapısından habersiz olarak o dilde her türlü cümle kurma yeteneğine sahip olması gibi, toplumun da, davranışları belirleyen göze görünmez bir grameri olmalıydı.

Banaji, Lévi-Strauss'un ve yapısalcılığın getirdiği bu yeni anlayışın, İngiliz antropolojisinde bugün en önde gelen temsilciler elinde nasıl bayağılaştırıldığını anlatıyor bundan sonra. Günümüzün en tanınmış İngiliz antropoloğu olduğunu bildiğimiz Edmund Lesch'in, birkaç ilginç incelemesi dışında, Lévi-Strauss etkisini geleneksel ampirizm içinde erittiğini anlatıyor. Yapısalcılığı benzer biçimde sulandıran bir başka ünlü antropolog da Neodham.

Banaji, yazısını Lévi-Strauss'un eleştirisiyle bitiriyor. İşlevselciliğe oranla yadsınmayacak bir ilerleme sağladığına inandığı yapısalcılığın kendi içsel sınırlılıklarını teşhis etmeye çalışıyor burada, İşaret ettiği ilk çelişki şu:

. Antropoloji, üstü örtülü bir varsayım üstüne kurulu bir bilimdir. Bu varsayım, sözkonusu bilimin *nesnesi* olan «ilkel insan»ın *başkalığıdır.* Lévi-Strauss'un kendisinin de *Totemism*'de işaret ettiği gibi, ilkel toplumların dinî inançları, soruna kendileri de bir Hıristiyan formasyonuyla yaklaşan eski antropologları rahatsız etmiştir. Bu inançlarla kendi Batılı inançları arasında varolan ortaklığı araştıracak yerde, ilkel inançları apayrı bir alana itmeye çalışmışlardır. Bu durumda Lévi-Strauss'un giriştiği, zihnin gramerini bulma çabası, ilkel insanla uygar insan arasına konulan neredeyse «türsel» farklılığı ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Fakat, Banaji'ye göre çelişkinin ilk kademesi de burada ortaya çıkıyor. Lévi-Strauss, Reusseau'nun fikirlerinden etkilenmiş olarak, «doğallıktan yeni çıkmış» toplumları varsayıyor. Yaban düşüncenin *(pensée sauvage),* tarihe karşı kendini koruyabilmiş toplumlarda en mükemmel biçimiyle varolabileceğine inanıyor. Böylece bu yaban düşünce, tarihî süreç içinde oluşan bir şey olmaktan çok, zaman dışı bir model olarak kuruluyor bir «yapı» haline geliyor. Yani, Banaji'nin eleştirisine göre, Lévi-Strauss düşüncesinin daha ilk adımlarında, «yapı» ile «tarih» arasında bir çelişki beliriyor. Bu çelişki gereğince de, antropolojinin nesnesi sadece bir soyutlamada, yani, «tarihi olmayan» toplumlarda mümkün.

Banaji, buraya kadar anlattığı antropoloji okullarının değişik kaçınılmaz çelişkilerini böylece özetledikten sonra, yalnızca tarihî maddeci bir antropolojinin bu tür çelişkilere düşmeden ilerleyebileceğini, çünkü onun, tarihî evrimin *kendisini* bir bilgi nesnesi haline getirdikten başka, evrim denen olayı «yapılar» düzeyinde de inceleyebileceğini söylüyor. Yazıyı, burjuva antropolojisinin pratik düzeyde karşılaştığı açmazlarla büyüyen krizini özetleyerek bitiriyor.

Banaji'nin sözünü ettiği Marksist antropoloji gerçek anlamda yeni kuruluyor diyebiliriz. Geçen sayımızda Lusin Bağla ile Arslan Galip'in sözünü ettikleri Terray' nin kitabı, bu yeni disiplinin ilk örneklerinden biri ve bu yayın yılı içinde *Birikim* tarafından yayımlanabileceğini umuyoruz. Önümüzdeki sayılarda da, antropoloji alanında ilginç bulduğumuz inceleme yazılarını yayımlamaya devam edeceğiz.

■

JAİRUS BANAJİ

İngiliz Antropolojisinin Bunalımı

Çeviren: BAHA KARABUDAK

Savaş sonrasında antropolojinin arka-plânını iki olay dönüştürdü: şimdi savunmaya geçmiş bulunan emperyalizme karşı mücadelelerin yükselmesine yol açan sömürgeler devrimi ve daha değişik bir düzeyde, yapısal antropolojinin gelişmesi. Biri öbürünü yansıtmakta, çünkü Claude Lévi-Strauss'un çalışması, oluşum halindeki emperyalizmin «vahşiler»i ortaya çıkarması ve onları, toplumsal formasyonlarının parçalanması ve maddî tasfiyelerinin yanısıra, «ikinci derecede insan» başkalıkları içinde kavramsal olarak dondurmasında aracılık eden kitlesel-algısal yanılsama üzerinde genişletilmiş bir otopsi. Gene de, son yirmi yıl içersinde, bu yer değiştirmeler panoromasına karşın, İngiliz antropolojisi, geleceği «insan» bilimlerinin çok farklı kesimleri arasında yönünü şaşırmış olarak yavaş ve sürekli bir şekilde çözülmektedir. Bu makale, bunalımın anahatlarını belirlemek için bir başlangıç ve deneme çabasını temsil ediyor.

İŞLEVSELCİLİK: TEORİNİN BASKI ALTINA ALINMASI

İngiliz antropolojisinin baskı altına alınmış entellektüel gelişmesinin gizi ilk önce, antropolojinin bugünkü biçimini almasını mümkün kılan *ilerlemede* aranmalıdır. Antropoloji, ilkelliği meşru bir araştırma nesnesi durumuna getiren yeni bir tekniğin keşfi bağlamında olgunlaştı. Bu teknik, alan-araştırmasıydı: ilkel halkların toplumsal hayatının doğrudan ve sistematik gözlemlenmesi. Antropoloji, özgünlüğünü bu teknik ve bu tekniğin meşrulaştırdığı nesne üzerine kurdu.

Marx bir zamanlar, «ekonomi politiğin *bilim olarak* kökeni hiçbir zaman onun *o şekilde* adlandırıldığı tarihe kadar uzanmaz»[1] demişti. Aynı şey İngiliz antropolojisi için de söylenebilir, çünkü onun bir *pratik olarak* (alan-araştırması) doğuşu, *bir bilim olarak* doğuşunu tam anlamıyla engelledi. Alan-araştırması, antropolojinin özgün, özerk bir düzeyi olarak teorinin gelişimini ezdi. İşlevselcilik, bir «teori» olarak biçimlendirilmeden önce bir pratik olarak vardı. Hiçbir zaman gerçek bir teori durumuna erişememiş olmasının nedeni budur. İngiliz antropolojisinin iki «öncü» monografıyla —Radcliffe - Brown'in *Andaman Adalıları* ve Malinowski'nin *Batı Pasifiğin Argonaut'ları* — aynı yılda yayımlanan *Wirtschaft and Gesellschaft*'ında Weber, «işlevsel bakış çerçevesi»ni, «pratik örnekleme amaçlarına ve gidilen yönün koşullarına uygun» olarak betimliyordu. İngiliz antropolojisi, bu «çerçeve»yi, işlevselci *pratiğin* kurallarını ve metodolojisini başlı başına bir *teorik* sistem olarak kavramlaştırıp, teori düzeyine yükseltti. Böylece teknik teorinin yerine geçirildi ve teori tekniğin içersine çöktü. Bir İngiliz antropoloğunun sonradan yazdığı gibi, «alan verilerinin karşılaştırmalı geçerliliğine ilişkin genel kuralları toplum teorileriyle karıştırdığında Malinowski'ye karşı koyan çıkmadı.[2] *Savaş öncesi antropolijinin baskı altına alınmış gelişimi, özünde bir sahte-teori, teori kılığındaki bir pratik el kitabı olmasından dolayı hiçbir zaman teorik olarak gelişememiş bir işlevselciliğin kısırlaştırıcı baskısının doğal bir sonucuydu.*

BİR SAHTE-TEORİ

Burada biz yalnızca, ilkel toplumu *algılama* tarzı, bu algılamanın altında yatan *sorunsal* ve onu teorik düzeyde geçerli kılmak için kullanılan *model* üzerinde odaklaşarak, işlevselciliğin bir eleştirisinin ana hatlarını çizebileceğiz.

I — *Algılama:* Radcliffe-Brown, üretim tarzındaki değişimlerle bağlantılı farklılıklara bakılmaksızın homojen bir alan olarak düşünülen ilkel dünyada iki anlam kuşağı ayırdetti. Bunlar, kurallar ve davranıştı. İşlevselci analizin birliği, bu kuşaklar arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi temelinde kuruldu. Neslinin çoğu işlevselcileri için olduğu gibi, Fortes için de tevarüs (akrabalık terimleri ile tanımlanan belirli gruplara üye olmanın getirdiği, maddî zenginlik, politik iktidar, ve genel olarak hak ve ödevlerin üstlenilmesi ve nesilden nesile geçirilmesi) akrabalık (kinship) teorisinin başlıca açıklayıcı ilkesi haline geldi. Tevarüs, «Radcliffe-Brown'ın öne sürdüğü gibi, temelinde hukukî bir kavram»dı. Radcliff-Brown, Durkheim'i izleyerek şöyle demişti: «Bir akrabalık sisteminin incelenmesinde aramamız gereken, normlardır.» İşlevselcilik, bu öğüdü belirtsel aksiyomatik bir öncüle çevirdi.

bir odakla tamamlandı. Karşılıklı - öznelliğin (intersubjectivity) işlevselci bakışta çok büyük bir önem kazanması, ilkel formasyonların *yapısının* «kişiler arasındaki fiilî toplumsal ilişkiler» saydamlığına indirgenmesine yol açtı. İşlevselciliğin politik antropolojiye aktardığı ana kavramlar, bu toplumsal karşılıklı etkileşimin açık ve görünür

Normatif odak, toplumsal ilişkiler üzerindeki akışı sabit fikrinden türedi. Yalnızca, anın ve-

rili, gözlemlenebilir bir «gerçekliği»nin kopyasını çıkarabilecek durumdaydılar.[3]

Bu ikili odak, kısa zamanda işlevselci yaklaşımın değişmez yapısı olarak billurlaştı ve ona, savaş öncesi ve sonrası dönemleri arasındaki zorunlu devamlılık çizgisini (line of continuity) sağladı. Tevarüs grup teorisi, doğrudan doğruya birinci odaktan (koşullar), politik antropoloji de ikincisinden (davranış) evrimlendi.

2 — *Sorunsal:* Radcliffe-Brown için bu analiz kutupları birbirini tamamlayıcıydı; çünkü, açıkladığı gibi, «Kişilerin ne şekilde *davrandıklarının* fiilî gözlemlenmesi, *kurallara* uymalarının boyutlarını, sapmanın türlerini ve büyüklüğünü keşfetmemizi mümkün kılar... *Norm* dan sapmalarda önem taşır. Sistemdeki dengeli, ya da denge-dışı göreli durum hakkında kabaca bir ölçü sağlarlar. İdeal ya da *beklenen davranışla* birçok bireyin *fiilî* yönelimleri arasında belirgin bir ayrılık bulunması, denge-dışılığın bir belirtisidir...»[4] Denge kavramı, İngiliz antropolojisinin sorunsalı olarak işlev gördü ve işlevselciliğin ilkel toplumu algılamasının bütünü, onun çerçevesi içersinde **kristalleşti.**

3 — *Model:* İşlevselci «teori», işlevselci pratiğin kurallarının körce, kurgusal düşünceden uzak bir yasalaştırılması, kendiliğinden bir teoriydi. Gene de işlevselcilik, bir yönden gözlemlerinin niteliğiyle, fakat daha çok, işlevselcilik - öncesi birkaç farklı sosyoloji akımının (Montesquieu, Spencer, Durkheim vb.) ögelerini, ilkel formasyonların hayatlarını *geleneksel* biçimiyle sürdürmelerini açıklayabilecek tek bir modelde, başarıyla kaynaştırdığı şeklindeki görünümüne dayanarak, belirli bir bilimsellik yanılsamasını korumaya devam etti.

Kısaca, model şunu formüle etmekte: «bir toplumsal sistem... işlevsel bir birlik olarak niteleyebileceğimiz, belirgin bir tür birliğe sahiptir. Bunu, toplumsal sistemin tüm bölümlerinin yeterli derecede bir uyum ya da içsel kararlılıkla, yani ne çözülebilecek, ne de sisteme uyarlanabilecek cinsten kalıcı çatışmalar üretmeksizin, bir arada çalıştığı bir durum olarak tanımlayabiliriz.» Buradaki, hem Malinowski, hem de Radcliffe-Brown tarafından paylaşılan temel varsayım, bu «işlevsel birlik» in belirli bir *evrimin* ürünü olduğuydu. *Malinovski*'ye göre ilkel formasyonlar, bugünkü «tutarlı denge» (well-balanced equilibrium) durumuna «çağlar boyu süren bir tarihî gelişim» içersinde evrimlenmiştir; Radcliffe-Brown'a göre ise, «işlevsel hipotez ve her kültürün, her toplumsal sistemin tek bir tarihî raslantılar (accidents) dizisinin son - sonucu (end-result) olduğu yolundaki görüş arasında herhangi bir çatışma» yoktu ve olamazdı. Malinowski ve Radcliffe-Brown bu varsayıma farklı dayanaklar sağladılar. Malinowski modelin birliğini, biyolojik olarak tanımlanmış bir kurucu - öznede merkezleşen içsel bir «öz» üzerinde oluşturdu; öte yandan Radcliffe-Brown, bu birliği, bir araya geliş ve eklemlenme tipi ilkel formasyonlarla benzeştiği düşünülen insan vücudu modeline dayalı bir analojiyle varsaymayı yeterli gördü.[5]

Kısacası denge modeli, *sezgisel olması nedeniyle tümüyle boş bir sezgisel diyakroninin senkroni düzlemine aktarılmasının (transposition) ürünüdür. Bir durumda (Malinowski) bu durumu metonimik olarak (metonymically) desteklendi, öbüründe (Radcliffe-Brown) mecazî olarak (metaphorically). Fakat her ikisi de, son analizde, katıksız manevî bir ilkeye başvurdular.*

DİYAKRONİK DEĞİŞKEN

Organisizm, Restorasyon'dan bu yana, tutucu düşüncenin benimsediği bir model durumuna gelmiş bulunuyor. Gene de onun İngiliz antropolojisindeki egemen konumu tarihî bir olgu tarafından belirlendi. Savaşlar-arası dönemin antropologlarının inceledikleri toplumlar, normal olarak, 19. Yüzyılın uzatmalı çatışmasının ardından sömürge hükümetlerinin yönetimlerinin zorlamasıyla bir kararlılık kazanmış bulunan kolonyal bölgelerde bulunmaktaydı.[6] Bununla birlikte, *Burma Yaylasında Politik Sistemler*'inde Leach, biyolojik modeli eleştiri alanına soktu. Doğaları gereği kararsız bir örgütlenmeye sahip ve yaklaşık bir Yüzyıldan beri İngiliz emperyalizmine karşı direnmekte olan[7] bir halkla karşı karşıya gelince, ortodoks işlevselciliğin tarihî hafıza kaybı ve denge varsayımları kendi kavramsal yetersizlikleri içinde çöktü. Leach'in kitabı, beş yıl önce Gluckman'ın Malinowski üzerine yazılarında öngörülen *içsel* bir tepki, işlevselciliğin çerçevesi *içersinden* bir meydan okumaydı. Ama, bu yazarların odaklandığı çelişkili, çatışık, antagonist ilişkiler, kendi kendini kararlı kılan bir sisteme bütünlenmiş; incelediklerı Burma ve Afrika formasyonlarının içsel dinamiği tekrarlı, döngüsel, herhangi bir tarihî zorunluluğu içermeyen tarih-dışı bir tarih tarafından özümlenmişti. 15 yıl kadar sonra Victor Turner, Gluckman'ın döngüsel diyalektiğinin içeriğini, toplumsal hayatı yapı ve karşı-yapının *rites de passage*'da (geçiş âyinleri) vücut bulan sonsuz bir «diyalektik» etkileşimi olarak kavramlaştırıp, ayin (ritual) düzlemine aktardı. *The Ritual Process* (Ayin Süreci), en açıkça yıkıcı görünen ayinlerin bile yalnızca toplumsal düzeni güçlendirmeye yaradığı yolundaki artık klâsiklesen işlevselci tezi ilân ediyordu: «denklemin tümünün yapısı, pozitif işaretlere dayandığı kadar negatif işaretlere de dayanır.»[8] Bu basit diyalektikteki dramatik olmayan, tarihsizleştirilmiş yapı, böylece ilkel bir bütünlük hayalinin —sıkı, içine kapanmış, aynı yönde sonsuzca dönüp duran bir bütünlük— bıktırıcı bir tekrarı olmaktadır, ki bu, 15 yıl öncesinde Leach ve Gluckman'ın çalışmalarında zaten bulunmaktaydı.

İşlevselciliğin zaman kavramından arındırılması, verili formasyonun kelimeleri ile söz dizimi tabakalarını ayırdetmekteki derin yeteneksizliğine dayanmaktaydı; görünürdeki toplumsal ilişkiler alanı (ayinli ve ayinsiz) ile formasyonun iç yapısı arasındaki; toplumsal alanın yüzeyindeki antagonizmlerle (iktidar için rekabet, akrabalar arasındaki eşitsizlik, hizipçilik, kan davaları, ayinler) o yapıda içkin çelişkileri ayırdetmekteki yetenek-

sizliğine. Evans-Pritchard böylelikle, «yapı kelimesinin bu anlamda (yani işlevselciliğin anladığı anlamda) kullanılması, *hiç olmazsa açık çelişki ve çatışmalardan kaçınılabildiği noktaya değin*, yapının bölümleri arasında bir çeşit kararlılık bulunduğunu ima eder» diyebiliyordu. «Yapı», çelişkileri dıştalayabilecek bir şekilde tanımlanıyordu. Tarih, böylece çıkartılıp atılıyor ve bu, «kurallı tümevarımcı işlevsel çalışmalar»ın tek alternatifinin evrimci bir historisizm olduğu iddiasıyla haklı çıkarılmaya çalışılıyordu: «Modern toplumsal antropoloji, teorik yaklaşımında tutucudur. *İlerleme aşamalarının ve ölçeklerinin tespitinden çok*, toplumdaki denge ve bütünleşmenin etmenleriyle ilgilenmektedir.»[9] Yapılarda içsel dönüşümlerin, kendi alanlarında zorun yönlendirmesiyle yer bulan değişimlerin, mümkün olduğu, veya bir yapıdan öbürüne geçişin incelenmesinin meşru bir teorik yöneliş olduğu düşüncesi, işlevselci «teori»de kesinlikle yoktu.

EPİSTEMOLOJİ VE YAPI

Yapısal antropoloji, elbette ki, Fransa'da Claude Lévi-Strauss'un çalışmasından doğdu. Fakat yükselişi, İngiliz toplumsal antropolojisinin teorik durgunluğundan —dünya ölçüsündeki antropolojik araştırmalarda yarı-egemen rolü verili olduğuna göre— tümüyle ayrılamaz.[10] Lévi-Strauss'un, Malinowski'nin ampirizmine karşı, «antropolojinin kökenini kollektif fenomenlerin bilinç-dışı doğasından alması» nosyonunu getirdiği ilk yazılarından birinin[11] odak noktasını Malinowski'nin işlevselciliğinin bu tümüyle boş ve yarı - totolojik karakteri oluşturuyordu Burada Lévi-Strauss, Saussure'dan bu yana modern dilbilimin gelişmesinin kendisine öğrettiklerinden yararlandı. Kaynakları açısından Lévi-Strauss kendisini —onların çalışmalarına yolu açan Saussure'cu dilbiliminden çok — Prag çevresine (özellikle Jakobson ve Trubetskoy) bağlı saydı. «De Saussure fonemin ardındaki farklı ögelerin varlığını henüz keşfetmemişti. Açıklamaları, yapının, gerçekte onun ötesinde yer aldığı halde, ampirik gözlemle türdeş olduğuna inanan Radcliffe-Brown'ınkileri, başka bir düzlemde dolaylı olarak öngörüyor.»[12]

Fonoloji, dilbilimsel araştırmanın odağını bilinçli fenomenlerden, onların bilinçsiz altyapılarına kaydırdı. İlişkiler üzerinde odaklanır ve sistem kavramıyla çalışırken yapısal dilbiliminin hedefi, genel yasaların ortaya çıkarılmasıydı. Radcliffe-Brown'ın antropolojinin hedefini benzer şekilde kavramlaştırması, kendi ampirizmi tarafından köreltildi. Dilbilim antropolojiye «kelimeler düzevinde zorunlu iliskiler bulunmadığını» öğretti Lévi-Strauss, ampirizmden kopma sürecini antropolojide tekrarladı: «fizik, duyu-algısını ne kadar temel olarak alabilirse, toplumsal bir bilim de olayları o kadar temel alabilir.»[13]

İngiliz antropolojisi yapı üzerindeki değişik odaklanmayla bir devrime uğradıysa da, İngiltere'de yapısalcı etkinin *eşitsizliği* dikkat çekmekteydi. 1968'e kadar, resmî bir el kitabı «her ne kadar' yapısal/işlevsel' yaklaşım son yıllarda genişletilmiş ve düzeltilmişse de, konuyla ilgili araştırmaların çoğunluğunda temel özellik olmaya devam etmektedir» diye yazabiliyordu; sekiz yıl önce bir İngiliz antropoloğu, işlevselciliği «modern toplumsal antropolojinin en karakteristik yöntemi»[14] olarak betimlemişti. Yapısalcılık akrabalık teorisi alanında bir kopuntu getirdiyse de, ve daha sonra Leach'ın iki ilgi çekici yazısında, *Süleyman'un Yasallığı* ve *Lévi-Strauss Cennet Bahçesinde*, destekleyip örneğini verdiği, mitlerin analizi için bir tarz oluşturduysa da, dalın tüm kesimleri onun parçalara ayrılmış bütünlenme sınırlarının dışında kaldılar. Tören (ritual) üzerine son araştırmalar, Durkheim ve Van Gennep'in çalışmalarını bir örnekte toplumsal-dilbilimi ile (Mary Douglas), bir başkasında teolojiyle (Victor Turner) birleştirirken politik ve ekonomik antropoloji onun etkisine karşı bağışık kaldı. Bu ayrı ve eşitsiz gelişmenin temel belirleyicilerinin neler olduğunu sormak önem taşır.

EDMUND LEACH VE YAPISALCILIĞIN YERLİLEŞTİRİLMESİ

Yapısalcı antropoloji toplumsal gerçeklerin, kelimeler gibi, iletişim sisteminin bir parçası olarak ele alınabilecekleri nosyonundan gelişti. Toplumsal ve dilbilimsel fenomenler arasındaki bu benzerlik (homology) Lévi-Strauss'un çalışmasının belitsel temelidir. Bu temel belite bir tanesi daha eklendi; toplumsal gerçeklerin *bilinç-dışı* temelleri beliti; yani, davranışın, zihnin bilinçsiz çalışmasını yöneten evrensel yasaların, bilinçli ve toplumsallaşmış düşünce düzeyindeki izdüşümü olduğu düşüncesi. *İngiliz antropolojisi bu belitler çevresinde büyüyen kavramlar sistemini ya tümüyle görmezlikten geldi, ya da giderek bu kavramları soyup attı.*

İngiltere'de, yaşayan hangi antropoloğun Malinowski'nin boş bıraktığı yeri aldığını saptamak gibi bir sorun olsaydı. bunun cevabı hiç şüphesiz Leach olurdu. Leach, *Politik Sistemler* ve *Antropolojiyi Yeniden Düsünmek*'e rağmen değil, fakat onlardan dolayı, bir islevselcidir ve her zaman övle olagelmistir. Her iki çalışma da antropoloji tarihi, ya da mitinin, belirleyici uğraklarından biri olarak gösterildiler; fakat gerçekte her ikisi de işlevselciliğin kavramsal olarak yetersiz ve modası geçmis bir değişkeninin verine bir başkasını koymaktaydılar. Böylece *Politik Sistemler*'de. Fortes ve Evans-Pritchard'ın statik denge modellerine karsı, Pareto' nun «hareketli denge» nosyonunu getirdi; «*Antropoloiiyi Yeniden Düsünmek*», tipolojiler ve sınıflandırma tarzlarına iliskin ortodoks saplantı yerine, «matamatiklestirilmis» bir islev kavramını temel alan *kurallı tümevarımsal* bir analiz tarzı önerivordu; kiyaslamanın karşısına Leach, genellemevi cıkardı, «kalıplar»ın (patterns) topolojik dizilerini kurmayı amaclavan, bir çesit «ilhama dayanan tahmin işi». *İslevselciliğin bir arava getirebildiği sahte-yapısalcı karışıklıklar bu türdendi;* ve gerçekten, Leach'ın bu yeni analiz tarzına ör-

nek olmak üzere önerdiği hipotezde devrimci olan hiçbir şey yoktu. Yazının temel «tez»i — «ve burada ilk olarak Profesör Fortes ve ben anlaşmaktayız» — metafizik inançların toplumsal yapının belirlemeleri (specifications) olduğu yolunda daha genel bir önermeye indirgenebilirdi: «bir bireyin kendisini içinde bulduğu yapısal konum nedeniyle belirli türden mistik etkiler altında kaldığı düşünülür...» Fakat bunun, beş yıl önce yayımlanan «*Politik Sistemler*»de «ayinsel eylemin ve inancın toplumsal düzene ilişkin simgesel anlatım biçimleri olarak anlaşılması gerektiği» yolunda bize söylenenlerden, ya da işlevselciliğin mit ve ayini aynı basit ve mekanik ele alış biçiminden farkı ne? Leach'a göre aralarındaki ilişki, her ikisinin de kendi düzeylerinde kopya ettikleri «toplumsal yapı» aracılığıyla sağlanıyordu. Bu kaba kavramlaştırma, işlevselci üst-yapısal analizin varabileceği sınırları önbelirledi. Çünkü, eğer mit ve ayin herhangi bir açıdan «toplumsal yapı»nın yansımasıysalar, ancak tek bir toplumun sınırları içersinde karşılaştırılabilirlerdi. Lévi-Strauss ise tersini kanıtlamaktaydı: «mitin tüm ögeleri, karşılığı olan Pawnee ayiniyle değil, fakat daha çok Amerika Ovalarındaki, kendi şamanist toplumlarını ve üye oluş kurallarını tam aksi bir tarzda düşünen kabilelerde hüküm süren simetrik ve ters ayinle karşılaştırdığımızda yerli yerine oturuyor... Böylece bir Pawnee mitini hem yabancı bir ayinle olan ilgisi, hem de ona karşıtlığıyla tanımlamış oluyoruz.» [16] Gerçek bir yapısal analizi denediği birkaç durum dışında Leach yapısalcılığı doğallaştırdı (naturalized), kamşaftlarının biçim ve dönüş hızları yok oldu, geriye yalnızca «uygun olanlar» (fit) kaldı.[17]

Leach'ın *Pul Eliya*'sı, İngiliz antropolojisinin mekanik modellerle fazlaca ilgilenmesine karşı bir tepkiydi. Leach'e göre, mekanik modeller kişilerin yapmaları *gereken* şeylerin ideal paradigmaları, onun anladığı biçimde, toplumsal yapının kopyalarıyken, istatistik modeller onların *fiilî* davranışlarını simgeliyordu.[18] «Hukukî kurallar» ve «istatistik normlar», «ideal» ve «gerçek» arasındaki kaba ayırma, *Politik Sistemler*'de önerilen, modeller ve ampirik gerçeklik, zihindeki mantıkî yapılanış (statik) ve süre giden karmaşık gerçeklik (dinamik) arasındaki eski ayırmanın (disjunction) içeriğini yeniden ortaya sürdü. Ampirist bir gerçeklik nosyonuna dayanan, keyfî bir indirgemeyle Leach, *bilinç-dışı modeller* oluşturulmasının olanaklılığını bile yadsıdı çünkü mekanik modeller, genişlik ve referanslarında hukukî yapılarla, yani *bilinçli* modellerle tanımlanıyordu; mekanik/istatistik kutuplaşması İdeal/Gerçek ikiliğinin üzerine eklenmişti ki, bu da, işlevselci yaklaşımın (kurallar/davranış) değişmez yapısına uyumlanması için, radikal bir yeniden yorumlanış demekti.[19] Bu karışık denklemde bilinçli modeli oluşturan sözsel - fiilî kategoriler dizisiyle, antropoloğun modeli arasında herhangi bir uyuşumsuzluğa yer yoktu, ikincisi birincisinin — bilinçli modeli uzmanlaşmış bir terminolojiye tercüme ederek —yalnızca suretini çıkarmaktaydı; yapabildiğinin en fazlası, bilinçli modeldeki uyuşumsuzlukları (discrepancies), (sıkı bir işlevselcilikle düşünülen) «gerçeklik»in çelişkileriyle eşbiçimli olarak kaydetmekti. *Politik sistemler* böyle bir uyuşumsuzlukta odaklanmıştı, fakat antropoloğun kendisinin, hem bilinçli modeli, hem de istatistik bütünlemelerin ampirik alanını aşan değişik bir gerçekliğe dalabileceği, Leach'ın hiç aklına gelmedi. Temel hatası ve bu kadar karışıklığın kaynağı, onun, «gerçeklik»i standart ampirist tarzda kavramlaştırmasıydı.

Bilinçli ve bilinç-dışı modeller arasındaki ayrılık, gerçek bir yapısal analizin mutlak önkoşuludur. Bilinçli modeller fenomenlerin sürdürülmesine (perpetuate) yöneliktir, onları açıklamaya değil. Althusser'in deyimiyle, pratik-toplumsal işlevleri, teorik işlevlerine egemendir.[20] Antropoloğun görevi, bir halkın, ideolojik üretimlerinde vücut bulan (mit, tören, evlenme kuralları) bilinçli anlatılarının (representation) ötesine geçip daha temel, «bilinçsiz gerçekliği» ortaya çıkarmaktır; ufak parçalı Bororo örgütlenmesinin bilinçli, açık simetrisini, onun altında yatan bilinç-dışı, asimetrik yapıya indirgerken Lévi-Strauss'un yaptığı gibi.

Bororo analizi, en iyi durumundaki yapısal antropolojinin klâsik bir örneğidir. Kanal'ın bu tarafında onunla kıyaslanabilecek bir şey ortaya çıkmadı. Curt Nimuendaju'dan (1937) bu yana, merkezî ve doğu Brezilya kabilelerinde ikici (dualistic) yapılar bulunduğu sık sık belirtilmekteydi. Lévi-Strauss, «merkezî ve doğu Brezilya toplumlarının ikici örgütlenmesinin yalnızca arızî değil, genellikle yanılsama olduğunu» kanıtlamaya koyuldu. Merkezî Mato Grosso'daki Bororo örneğinde, köy düzenlenmesi bu ikici şemanın dolaysız (immediate) ve basit bir topografik yansımasını ortaya koyuyordu. Bororo'ların yerleştiği dairesel köyler, bir Doğu/Batı ekseni ile iki eksogamik parçaya bölünüyordu; her parça dört klanı içeriyordu ve kulübeleri dairenin kenarı boyunca düzenlenmişti. Bu diametrik yapı, merkez/periferi, erkek/dişi, kutsal/küfür arasındaki üçlü bir karşıtlıkla işaretlenmiş tek merkezli bir yapıyla bir arada bulunuyordu (coexisted). Merkezde, kadınlara sıkı sıkıya yasaklanmış bulunan erkekler evi vardı ve periferiden ekilmemiş fundalıklarla ayrılıyordu. Periferide, ikamet ve tevarüs kurallarına göre kadınların sahibi oldukları aile evleri etrafı çevreliyordu. Bir etnografın bildirdiğine göre her klan Yüksek, Orta ve Aşağı olmak üzere üç anaerkil kesime ayrılıyordu ve bunlar endogamiktiler, ancak karşılıklı bölümlerden belirli bir kesimin üyeleri, aralarında evlenebiliyorlardı. Böylece, Bororo örgütlenmesinin, halkın bilinçli modelinin de tekabül ettiği, görünürdeki eksogamik ikiciliği, endogamik bir üçlü sınıf sistemiyle çaprazlamasına bölünmüş oluyordu. Gene de, merkezî ve doğu Brezilya'daki yerli anlatılar (representations) ve onların ifade edildiği kurumsal dil, tümüyle yanılsama olmasa bile, *gerçek* rolü kesinlikle ikinci derecede olan bir yapı türünü (ufak parçalar veya eksogamik sınıflar) varsayıyordu. Lévi-Strauss bu analizi, maddi gerçekliğin bizim duyu algılarımızdan farklı olması gibi, toplumsal yapıların da, in-

sanların onların bilincinde oluşundan bağımsız ve insanların onlarda simgeleştirdiklerinden farklı varlıklar (entities) olduklarını tanıtlamak için kullandı. Bu tür analizin Marx'ınkine yakınlığı, bilinçli olarak kabullenilmekteydi.[21]

AKRABALIK'TA «KARŞILAŞMA»

Eğer Leach yapısalcılığı doğallaştırdıysa, Needham da dondurdu. «Adet haline gelmiş» birleşme sistemleriyle (meşru evlilik kategorisini doğrudan özgülleştirenler), başka şeyleri dışarda bırakacak kadar çok ilgilenilmesi nedeniyle, onları tanılayan (identify) aslî bütünlükler değişik düzeyleri arasında (mekân, ideoloji, evlenme sistemi) tek bir dönüşüm türüyle tanımlanmaya başladılar; yani tek bir sınıflandırma tarzıyla: ikicilik. Öbür İngiliz antropologlarının; ve kendi çalışması sahte-eleştirel, seçmeci ve ampirist olan Leach'in aksine, Needham'ın işlevselci analiz zincirinin zayıf halkasını, yani *teorik boşluğunu*, tespit ettiği doğrudur. Bölüm tümüyle alıntı yapmaya değer: «İşlevsel karşılıklı bağımlılığın (interdependenco) sosyolojik yasaları, toplumsal antropolojide henüz oluşturulmamıştır: *şimdiye değin hiçbir genel teori ortaya çıkmamış*, denebilir hipotezler silsilesi (bir yere yöneldilerse eğer) toplumsal hayatın soyut formüllerine değil ampirik genellemelere yönelmiştir. *Bu türden sağlam bir teorik temele sahip olacak yerde, toplumsal antropoloji, tomurcuklanarak çoğalan teknik sınıflandırmalar ve tanımlama eksersizlerinde kendini gösteren kavramsal bir karışıklık durumundadır* her yeni alan çalışması, daha da fazla tipolojik ve yöntemsel bildirilere yol açmaya yetecek kadar «istisnaî» özellik getirmektedir. Bir ampirik bolluk ve faydasız önermeler noktasına vardık...»[22] Fakat Needham'ın yapısal yöntemi ölçüsüzce kısıtlayışı ve güçsüzce kullanışı bu duruma tepkisinin son derece etkisiz kalmasına yol açtı. «Adet hükmüne geçmiş» sistemlerle ilgili kendi çalışmasında yapısal analiz, adet haline gelmiş birleşmeleri uygulayan toplumlarda toplumsal örgütlenme ve simgesel biçimlerin, bir kavramsal düzenin, karşıt ama tamamlayıcı terim çiftlerinin analojik olarak bağlandığı tek bir sınıflandırma şemasının yönleri olduğu yolundaki tek hipotezin doğrulanmasıyla eşdeğer bir duruma geldi. Needham giderek kendisini yöntem ve teori, onun deyimiyle, «bütünsel yapısal analiz» ve tamamlayıcı (complementary) ikiciliğin özel teorisi arasındaki tuhaf yakınlaşmanın sonucu olan bir döngü içine hapsetti. Adet haline gelmiş birleşmelere dayanan toplumlar «insan zihninin temel bir özelliğinin toplumsal görünümünün bilinen en doğrudan biçimleri» olarak ele alınmakta ve mantıkî karşıtlık ilkesiyle tanımlanmakta (identify); bunun potansiyellerini ancak «yapısal yöntem» gereğince araştırabileceğine göre, Needham, «yalnızca belirli toplum tiplerinin analizinde bu yöntem yararlı olarak ele alınabilir»[23] gibisinden tuhaf bir sonuca ulaştı.

Bu radikal kısırlaştırmanın sonuçları iki türlü oldu: ayin konusunda yapısal analiz tarzına karşıt «*hermeneutic*» bir yorumun, belli ölçülerde, giderek vurgulanmasına — ve İngiliz antropolojisi *Mythologiques'in* koca ciltleri ile karşılaştığında, genel bir inanmazlık eğilimine — yol açtı.[24] Akrabalık alanında, *Les structures élementaires de la parenté*'ye karşı benzer bir tepkiyle ve Needham'ın durumunda, akrabalık çalışmalarının tümüne karşı derin bir hayal kırıklığıyla sonuçlandı.

İşlevselcilik, akrabalıkta, ilkel formasyonların temel eklemlenme mekanizmasını gördü. Yapıyı verili ampirik gerçeklik terimleriyle tanımlayan ve ona Radcliffe-Brown tarafından aktarılan çerçeveyle çalışan bir analiz tipi olarak tevarüs grubu teorisi, ilkel formasyonların ampirik farklılıklarını, ne açıklayıcı bir değere, ne de bir modelin mantıkî statüsüne sahip, ampirik bir ilkeye başvurarak aşmaya çalıştı. Bu, işlevselciliğin, ancak ilâhî müdahaleyle kıyaslanabilecek bir etkililik tarzı ve derecesi atfettiği 'nesep ilkesi' idi. Fakat akrabalık sistemlerinin «tevarüs» tipine göre sınıflandırılabileceği ve yeniden-sınıflandırılabileceği ilkesi, ya da belirli tevarüs gruplarının bütünlendiği işlevsel içsel-pratikler, daha çok Afrika'nın Batı, Merkezî ve Nil bölgelerinde yoğunlaşan, sınırlı bir etnografik deneyime dayandırılmaktaydı. Avusturalya'nın bölüm-sistemleriyle, Dravidian akrabalık terminolojisiyle, çapraz-kuzen evliliği ve ana tarafından kan akrabalığı sistemleriyle (cognatic systems) karşılaşılınca nosyon, gerçeklik için «yetersiz» bulundu. *Temel Yapılar*'da Lévi-Strauss akrabalık görünümlerinin ampirik farklılıklarını, bütünsel olarak, sınırlı sayıdaki karşılıklı değişim tarzlarında vücut bulan, toplumsal ilişkilerin dolaysız alanının ötesindeki modeller aracılığıyla temsil edilebilen birkaç basit ilkeye başarıyla indirgedi. İngiliz antropolojisi bu meydan okumaya iki çelişkili karşılık verdi.

1 — Birincisi, modelin terimleri yerine gerçek etnografik nesneleri koymayı deneyen yorumlayıcı karşılıktı. Bu düzeyde hem Leach, hem de Needham Lévi-Strauss'la çelişkiye düştüler. Ampirist antropolojinin epistomolojik döngüsünden bir kurtulma çabası olarak ortaya çıkan yorumlayıcı karşılık, hızla *Temel Yapılar'a karşı* bir tepki, onun temel kavramlarının mantıkî tutarlılığına karşı bir saldırı durumuna dejenere oldu.[25]

2 — İkinci tepki yalnızca savunmada kaldı. İşlevselcilerin tevarüs grubu teorisini tanıyan yeni nesli, akrabalığı, doğasının rolüne değer vermeksizin, ya da dolayısıyla «birleşme» modellerinin doğasını tümüyle kavramadan tartıştılar.[26] Modeller, zımnen, özel etnografik durumların, anında tespit edilen betimlemeleri, verili ampirik gerçekliğin yansımaları olarak ele alındı, öyle ki, ilk sistemin (model) öğeleri, araştırma sırasında, ikincisinin (verili etnografik görünüş) ögelerine sıkı sıkıya tekabül etmediği zaman, modelin kusurlu olduğu düşünülüyordu. Lévi-Stauss'un modellerinin işlevini ve uygulama düzeyini böyle yanlış ele alınca, işlevselciler, onların özel yeterlilik türünü —dönüşümler üretme kapasi-

telerini— ve üretici kapasitenin temelindeki ön-hazırlık çalışması olarak indirgemeyi kavrayamadılar.

YAPISALCILIĞIN SINIRLARI

Önceki iki bölüm, İngiliz antropolojisi üzerindeki yapısalcı etkinin kesin karakterinin kavranması için bir başlangıç ve deneme çabasını temsil ediyordu. Açıktır ki, yapısalcılığın bu antropolojideki çarpıtılmış bütünlenmesi, etkinin aşırı *eşitsizliğini* kendi başına açıklayamaz. Yapısal antropolojiyle çağdaş, yeni uzmanlaşmaların, neden onun etkisine karşı *tümüyle* bağışık kaldığını açıklayabilmek için, ikinci bir ögeye, yapısalcılığın kendisinin sınırlarına bakmamız gerekiyor.

Bunlar ancak, Lévi-Strauss'un çalışmasının uzun ve yorucu analiziyle belirlenebilir. Aşağıdaki bölüm, böyle bir analizin yalnızca anahatlarını çizecektir.

Yapısalcılığa atfedilen tarihi ortadan kaldırma eğilimi, soyut değişmezliği içinde, Rousseau, Dilthey ve Sartre gibi başka yönlerden benzeşmeyen düşünürlerin ortak olan belirli bir *anlama sorunsalının* ürünü. Yapısalcılığın işlevsel antropolojiden kopuşunu, anlama ekseninin tümünün, vahşiyle anlık, sezgisel karşılaşmanın fenomenal mekânından, her kodlama gibi, bilimin sezgisel olmayan,sert işlemleriyle kurulan *Penseé savağe*'ın (vahşi zihnin) numenal mekânına keskin ve tedbirli yer değiştirmesi oluşturuyordu. Bu yer değiştirme, anlam için araştırmayı bilinçlilik düzeyinden bilinç-dışı düzeyine, deneyim alanından gerçeklik alanına aktardı. Lévi-Strauss'a göre, gerçek anlama, ancak belirli bilinç-dışı mekanizmalar düzeyinde olanaklıydı; zihnin bir grameri yoluyla antropolog, antropolojiyi, tarih-öncesi süresince uyuşturan ilkel/uygar çelişkisini artık çözebilecekti. Bilinç-dışının yöntemsel işlevi antropolojiye, tam anlamıyla, sert bir bilimsellik temeli sağlamaktı, yani ilkel'in *başkalığını* yarabilecek ve sonunda ortadan kaldırabilecek bir araştırma ilkesi.[27]

Antropolojik ampirizmden kopma çabasında Lévi-Strauss yalnızca Marx ve Freud'un yöntemlerine değil —ki her ikisi de bilinçli anlamların hiçbir zaman doğru anlamlar olmadıklarını, gerçek gerçekliğin hiçbir zaman gerçeklikler arasında en apaçık görüneni olmadığını vurgulamışlardı.[28]— fakat Rousseau'nun «özleşme felsefesi»ne de dayanıyordu. Bu yüzden yalnızca bir koşul altında işleyebilirdi: «doğal durum»dan kopuşun dolaysız aşamasında bulunan toplumlar, *tarihe karşı koymuş bulunan,* sınıflandırma sistemleri (mit, ayin, «totemizm») *tarihe karşı varkalmış bulunan* toplumlar bulunduğu takdirde. Lévi-Strauss, toplumların kendilerini böyle sistemler yoluyla düşündükleri kanısındadır, ki bu durumda geçmişi, tarihî bir süreç olmaktan çok zaman-dışı bir model olarak, ya da her önceki aşamaya ancak göreli bir değer yükleyen tarihî bir boyut yoluyla tasarımlarlar. Totemizm tarihi ya dıştalayabilir, ya da tersine onunla birleşebilir, her iki olayda da iki ayrı paralel dizinin, biri totemik, öteki tarihî bir arada yaşaması düşünülemez.

Lévi-Strauss sisteminin teorik mekânında bu karşıtlığın (tarih/yapı) karakteri, giderek daha çok çatışmaya başladı. Bunun (üst-belirlenmiş) birliğinde iki kerte ayırdedebiliyoruz; ahlâkî ve yöntemsel.Ahlâkî olarak Lévi-Strauss emperyalizmi, «İnsan durumu»nun özünü, onun muntazam, kristalize saflığıyla —tarihin ilerlemeye ve dolayısıyla köleliğe tabi kıldığı ve her yerde tasfiye ettiği saflık— cisimleştiren yapıya karşı tarihin bir öc alışı olarak anladı.[29] Yöntemsel açıdan, tarih bilinç-dışı anlamların taşıyıcılığını (agency) bulanıklaştırdı, böylelikle etnoloğun «nesne»siyle karşılaşma alanını daralttı —ilkel üstyapılarda şifrelenmiş zaman-dışı, bilinç-dışı gerçeklik düzeyinde başarılı, yani gerçekten nesnel, olabilecek bir karşılaşma. Eğer Antropoloji bir bilim olarak kalacaksa, yani nesnesini doğru olarak *anlayacaksa,* bunu ancak belirli bir toplum tipinde, yani Hegel'in tarihsiz tarihinde, «tarihî ısının sıfır derecesinde» bulunan «soğuk» toplumlarda yapabilir.

Tarihî ve yapısal analizi ayırıp, her birine ayrı bir gerçeklik kesimi vermekle *yapısalcılık, zamanının saldırılarına karşı direnişini ikici bir (sosyolojik) bilgi teorisinde temellendirdi.*[30] Fakat bu ayrım, ya da ikiciliğin mantığı, Lévi-Strauss'u iki tercih arasında sallantıda kalmaya zorladı, tarihî ve yapısal analizin *tamamlayıcılığını* vurgulamak veya *karşıt olduklarını* iddia etmek. Böylece üstyapılar hem «öncel» *(tarihî* belirleyici) olabilirler, hem de buna karşın toplumsal formasyonun tüm düzeylerinin altında yatan yasaların daha temel gerçekliğinin bir görünümü olarak kalabilirler.[31]

Yapısal antropoloji bundan dolayı, biri olmayan (absent) ve (ve hükmedilen), öbürü zımnî (implicit) (ve hükmeden) *iki* model arasında sallantıda kaldı. Olmayan model üstyapının öncelliğini tanırken, zımnî model onu, mitik dönüşümler örneğiyle tanımlanan anlatımsal döngüde eritiyordu.

Gene de Lévi-Strauss'un çalışmasının *karmaşıklığı* öyle ki, değişik ve *karşıt* bir tarih teorisi çıkarmamızı olanaklı kıldı; tarihin baskı altına alınmasıyla birlikte gerilim içinde varolan bir teori ve böylece, bu gerilim yoluyla onun (Lévi-Strauss'un) tarih karşısındaki konumundaki gerçek muğlâklığı açıklıyor.

Tarihe ideolojik karşı koyuş ve onunla birlikte bulunan ikicilik, toplumsal formasyonların Marksist Bilimine uygun bilimsel bir tarih teorisiyle bir arada varolmakta.[32] Hiçbir yerde yoğun, ya da sistematik biçimde ortaya konulmamış bu ikinci bilimsel teori, (i) formasyonları «ilerlemekte olan» ve «durağan» olarak ayırmayı, tarihin ideolojik alıgılanmasının bir etkisi sayarak reddetmektedir; (ii) tarihin insanların zamanla ilişkilerini yaşadıkları olanaklı birkaç tarzdan bir tanesi olduğunu, bu ilişkinin farklı içselleştirildiği konusunu üstelemektedir; (iii) tarihleri-

ni tarihî olarak yaşamamaları dışında, hiçbir şekilde «tarihsiz» toplumlar olamayacağını olumlamaktadır; ve son olarak, (iv) toplumun yapılarının her birinin (teknoloji, ideoloji v.b.) kendi tarihine sahip olduğu söylebileceğinden, bizim «tarih» diye adlandırabileceğimiz tek, homojen bir mekân bulunmadığını onaylar; tarih, uzay içinde olduğu kadar, «zaman içinde» de süreğenliği bulunmayan, karmaşık, eşitsiz bir birliktir.[33]

O zaman neden Lévi-Strauss bu ikinci tarih kavramını hiç yürürlüğe koymadı? Cevap, zımnî/eğemen modelinin döngüsünde yatıyor. Kendi parçaları arasında tamamen bir eşitsizlik bulunduğunu belitlediğinden, ya da varsaydığından, yani, eklemlenmelerindeki bir asimetriyi hiçbir zaman belitlemediğinden, *yapısalcı bütünlük hiçbir zaman kapitalizm öncesi üretim tarzları genel teorisine bir temel olamayacaktır.* Bundan dolayı, yapısalcılık iki şeyde eşit olarak yeteneksiz: 1 — *bölgesel* teoriler kurmakta (örneğin, «ilkel» formasyonlarda akrabalığın yeri hakkında bir teori); 2 — farklı kapitalizm-öncesi üretim tarzlarının *özel* teorilerini kurmakta. Yapısalcılığın sınırları, onun egemen modelinin — içinde üstyapıların altyapılarla *birlikte varolduğu* (ecexist), bu arada birlik, iletişim, ve üstüste binmelerinin, aralarındaki «boşluğa» çöktüğü, ikici bir bilgi teorisi tarafından empoze edilen etkili bir bütünlüğün— sınırları tarafından belirlendi.

Belirli bir tarihî evrimi hem bilginin nesnesi haline getiren —«evrim» deyimini bazıları için taşıdığı aşkın (trascendent) anlamdan soyarak—, hem de bu evrimi *yapılar* düzeyinde karşılayan bir toplumsal formasyonlar teorisini, yalnızca tarihî maddecilik öneriyor.

BUNALIM

İngiliz antropolijisinin içsel bunalımı, böylece, iki koşulun birliğidir: bir pratik olarak doğan ve el altından bir «teoriye» dönüştürülen işlevselciliğin had safhadaki teorik durgunluğu, ve, Leach'ın doğallaştırdığı, Needham'ın kısırlaştırdığı yapısal antropolojinin marjinal, çarpıtılmış ve eşitsiz gelişmesi.

Burada, «içsel» ne anlama geliyor? İngiliz antropolojisinin bunalımının kendisi, iki kartenin üstbelirlenmiş birliğidir, teorik/politik. Her ne kadar bu makale tümüyle birinci kerte üzerinde, antropolojinin içsel bunalımında, bir teorik pratik olarak bunalımında odaklandıysa da, ikincisini de kısaca gözden geçirerek sonuçlandıracağız.

Dünyanın «ilkel» diye vaftiz edilen kesimi, emperyalizmin baskısı altında, çifte ve çelişkili bir dönüşüme uğramaktadır. Bunun bir bölümü (Avustralya, Kuzey ve Güney Amerika) maddî olarak büyük ölçüde imha edilmiş, toplumsal olarak parçalanmıştır: «19. Yüzyılın başlarındaki 250.000 yerliye karşılık, hepsi değilse de büyük çoğunluğu aç ve hastalıklı, yaşadıkları çöllerde maden işletmelerinin, atom bombası deneme alanlarının, roket menzillerinin tehdidi altında bulunan 40,000 yerli vardır Avustralya'da... Brezilya'da 1900 ve 1950 arasında 90'dan fazla kabile ortadan kaldırılmıştır... Aynı dönemde, 15 Güney Amerika dili artık konuşulmaz olmuştur.» Öbür bölüm (Afrika, Çin, Güney-Doğu Asya, Güney Asya) kapitalizmin baskısının eziyetini, geleneksel toplumsal yapıdaki büyük değişimlerle çekti, ya da dünya emperyalizminin yörüngesinden tümüyle çıktı. Emperyalizmin getirdiği bu çifte dönüşüm, antropolojinin iki düzeyinde etkili oldu:

1. Toplumsal antropolojinin geleneksel nesnesini oluşturan «ilkel bütünlük» —«kabilesel mikrokozmoz— hızla kaybolmaktadır ve birkaç on-yıl içersinde, varlığı tümüyle son bulacaktır.

2 — Alan çalışmasının geleneksel tarzlarının ömrü giderek kısalmaktadır; devrimci ve ulusal kurtuluş mücadelelerinin yükselmesinin, daha önce Batı'nın ekonomik ve politik tekeli altındaki bölgelerde, antropologların verili saydıkları geleneksel ilişkiler kalıbını (sömürgeleştiren özne/sömürgeleştirilen nesne) parçalamaları ve emperyalizmin politik hegemonyası yoluyla bir zamanlar girilebilir olan yerleri kapamaları nedeniyle; ya da özel etnik grupların kapitalist bir üretim tarzında özümlenmelerinin, antropoloğu, yeni bir teknik gerektiren yeni bir nesneyle karşı karşıya bırakmasından dolayı.

Böylece. İngiliz antropolojisi yalnızca teori olarak durgunlaşmakla kalmıyor, aynı zamanda, *bir pratik olarak da tehdit altında.* Kendi özgün bunalımının —kendisini bir bilim olarak kurmaktaki başarısızlığının— yanısıra, antropolojinin dünya ölçüsündeki bunalımının da etkisi altında. Marksist antropologlar, antropolojinin, entegre bir dal olarak bir geleceğe sahip bulunduğu mitini teşhir etmeli, bu mite ve onun ardındaki arkeolojiye, hayatlarını sürdüren «ilkel» grupların politik özgürlüğü —emperyalizm ve kapitalizmden kurtuluşları—, emperyalizmin soykırımsal uygulamalarını araştırma, ve imha ettiği toplumsal ve kültürel birleşikliklerin (ensembles) gerçek bir bilimsel anlayışıyla bütünleşmiş, yeni bir pratikle karşı çıkmalıdırlar.

[1] **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı.**

[2] F. Steiner, **Taboo,** Pelican Books, 1967, s. 15.

[3] Ör.: «statü», «rol», «prestij», «çatışma», «otorite», «duygu». Goddard, **New Left Review**'un 58.inci sayısında İngiliz antropolojisinin normatif ampirizminin iyi bir eleştirisini veriyor. «Rol teorisi», politik antropolojinin daha sonra «Game Theory» (Barth, Bailey) ve bütünlemeler politikasını («toplumsal şebekeler», «parçalı gruplar», «eylem donatımları» vb.) özümlemesinde teorik temeli oluşturan işlevselciliğin içsel-öznelliğinden evrimlendi.

[4] **African Systems of Kinship and Marriage,** (Afrika'da

Akrabalık ve Evlilik Sistemleri), sd.A.R. Radcliffe-Brown ve D. Ferde (Oxford 1950), s. 10-11.

[5] Malinowski, aktaran Leach, **Man and Culture** (İnsan ve Kültür), ed. Firth (Londra 1968), Radeliffe-Brown, «On the Concept of Function in Social Science» (Toplumsal Bilimde İşlev Kavramı Üzerine) **Structure and Function im Primitive Society** (İlkel Toplumda Yapı ve İşlev İçinde), Cohen and West 1968.

[6] Bkz. Peter Worseley, **Science and Society,** s. 25 (1961).

[7] Bkz. Dorothy Woodman, **The Making of Burma** (Burma'nın Oluşumu) (1962), s. 335 ve sonrası. Cezalandırma seferlerinin soykırımsal politikası ve Burma direnişi — Woodman'ın devasa kitabının hemen hemen üçte birini kapsayan bu konular, Leach'ın çalışmasında birkaç dağınık başvuruyla geçiştiriliyor.

[8] **The Ritual Process, Structure and Anti-Structure** (Ayin Süreci: Yapı ve Karşı-Yapı), Londra 1969.

[9] **Social Anthropology,** s. 20, 41.

[10] Bu hegemonyanın sınırlarının daha kesin olarak belirlenmesi (gerekiyor; ama bu makaledeki incelenmesinin öngördüğü boyutlarda.

[11] **Historie et Ethnologie**, ilk basım; **Revue de metaphysique et de Morale** s. 54 (1949), ikinci basım: **Anthropologie Structurale** içinde.

[12] **Lecon Inaugurale faite le mardi 5 janvier** 1960, College de France Paris; **The Scope of Anthropology** (Antropolojinin Boyutları) olarak çevrildi, Cape, 1967.

[13] **Tristes Tropiques,** Libraire Plon 1955, s. 62.

[14] **Research in Social Anthropology** (Toplumsal Antropolojide Araştırma), Social Science Research Council 1968, s. 2; Beattie, **Other Cultures** (Başka Kültürler), s. 60.

[15] Krş., örneğin, Southall'ın sözü, **Political Systems and the Distribution of Power** (Politik Sistemler ve Güç Dağılımı), ASA 2 (1965), s. 117: «Sınıflandırma ve genelleme, uygulayıcı onları o duruma getirmediği takdirde, farklı süreçler değildirler. Tiplerle sınıflandırma, genellemeye giderken, hemen hemen kaçınılmaz bir aşamadır.» Leach, açıkça «yapısal-işlevselci» olan Southhall'ın tek bir yöntemsel yapının tamamlayıcı yönleri olarak düşündüklerinden basitçe ayrıldı ve karşı çıktı.

[16] «Structure and Dialecties» (Yapı ve Diyalektik) içinde, **Structural Anthropology.**

[17] Bkz. Lévi-Strauss: «On Manipulated Sociological Models» (Yönlendirilmiş Sosyolojik Modeller Üzerine), **Bijdragen tct de taal-, land-, en volkenkunde** 116. (1960), Maybury-Lewis 'in, onu, Bororo'da varolmayan yapıları keşfetmekle suçlayan makalesine cevap.

[18] Krş. Gellner, **Mind** (Zihin) 1958, s. 189: «o (Leach) 'toplumsal yapı'yı, insanların zihinlerindeki, toplumlarının ideal biçimde nasıl örgütlenmesi **gerektiği,** (politik) gücün nasıl dağıtılması gerektiği hakkındaki düşünceleriyle eşitliyor gibi.»

[19] Krş. Firth'ın **Political Systems**'a Önsöz'de Leach hakkındaki ifadesi: «Dr. Leach'ın analizinden çıkan sonuçlardan biri, Malinowski ve öbürlerinin «ideal» ve «gerçek» (veya «normal») davranış kalıpları (patterns) arasında yaptıkları ayrımın vurgulanmasıydı. Ama Dr. Leach'ın elinde — bu ayrım yeni bir önem kazanmakta. Ona göre, bir toplumsal sistemin betimlemesini veren modelde ortaya konulanlar, ideal kalıplardır — «doğru» sayılan toplumsal ilişkiler. Modelin bir kuruluş (construct) olarak zorunlu dengesi demek, temelinde, kendi kendisinin dinamik bir analizinin sağlamasının engellenmesi demektir.»

[20] Althusser, **For Marx** (Marx İçin), s. 231: krş. «Social Structure» (Toplumsal Yapı), bilinçli/bilinç-dışı modeller, **Structural Anthropology** içinde.

[21] «Social Structure»a ek op. cit. 344; krş. 1872'de, St. Petersburg'da, **European Messenger**'de yayımlanan, ve ikinci Almanca baskısının sonsözünde Marx tarafından onaylanarak alıntı yapılan **Kapital** üzerine incelemeden: «Eğer uygarlık tarihinde bilinçli ögeler bu denli ikincil bir rol oynuyorlarsa, o zaman, konusu uygarlık olan bir eleştirel araştırmanın, bilinçliliği herhangi bir biçimde ya da sonuç olarak **temel** alamayacağı, kendiliğinden ortadadır. Bu, düşüncenin değil, yalnızca maddî fenomenin başlangıç noktası olarak iş görebileceği demektir.»

[22] Durheim ve Mauss'a Giriş, **Primitive Classification** (İlkel Sınıflandırma), ed. Needham (Cohen and West 1963), italikler benim. (yazarın)

[23] **Sociologus** 10 (1960), s. 117.

[24] Needham, en çok «Lévi-Strauss'çu» görünen yazılarından birini, «öbskürantism»ini Lévi-Strauss'un «tiksinti verici» bulduğu, Jung'a ithaf ediyor. İlkel ideolojik formasyonların yapısal incelemesinden **uzaklaşmakta** olan bu hareketin en güncel örneği, Mary Douglas'ın **Le cru et le cuit** incelemesidir (**Listener** 5 Eylül 1970) — filistenizmi, evren, tarih ve bireyi her (gerçek ya da görünürde) merkezî olmaktan çıkarma çabasının yüzyüze geldiği, teolojik muhalefeti anımsatıyor. Dinci yorumculuk ve yapısal teori arasındaki bu karşıtlık, Lévi-Strauss ve Katolik fenomenolog Paul Ricceur arasındaki anlaşmazlıkta açıkça ortaya konuyor, NLR, 61.

[25] Ör.: Korn'un Lévi-Strauss'a yönelttiği saldırı, **Bijdragen** 125 ve **American Anthropologist** 71, (1969). Bu polemiklerin ilkinde, Korn, «yapı»nın, Lévi-Strauss'un kullandığı kadarıyla, «herhangi bir özel ögeler dizisinin analitik birimlerinin, tek başlarına ele alındıklarında bir anlam taşımayacaklarını söylemenin başka bir yolundan öte bir şey getirmediği» sonucuna vardı, yani, Lévi-Strauss'un yapı kavramı, bir bütünün ögelerinin, bir sistemin parçaları olarak, birlikte ele alınmasını gerektiren geleneksel kavram. Bu tuhaf görüş, Radcliffe-Brown'ın Lévi-Strauss'u anlamamasını anlaşılmaz kılıyor, ne birinin yorumcu (heuristic) iflâsını, ne de ötekinin yorumcu verimliliğini açıklıyor.

[26] Birleşme teorisyenleri, insan toplumlarındaki evlilik kurallarını temel bir «ilkenin» (Lévi-Strauss) ya da «kurum»un (Dumont) değişkenleri, kapalı bir dizi oluşturan tarzlar (modalite) olarak görüyorlar.

[27] Krş. E. Fleischmann, «L'esprit humain selon Cl. Lévi-Strauss», **Archives Européennes de Sociologie** 1966, No. 7.

[28] **Tristes Tropiques,** Plon 1955, s. 62.

[29] **Scope of Anthropology,** s. 49; **Triste Tropiques,** çeşitli bölümleri.

[30] Bkz. «Texte Inedit», Catherine Backes-Clément, **Lévi-Strauss: la structure et le malheur,** Editions Seghers, Paris 1970, s. 183 ve sonrası; krş. Noel Mouloud,

Langage et Structures, Payot 1969, s. 190 ve sonrası,
[31] **La Pensée Sauvage;** çev. The Savage Mihd, Londra 1968, s. 130. «Critéres scientifiques danc les disciplines sociales et humaines», **Revue internationales des sciences sociales,** 16 No. 4.

[32] Lévi-Strauss'un çalışmasının **karmaşıklığı** üzerinde ısrar etmeliyiz. Marksist eleştirmenleri, onu, doğrudan «özünde» ideolojik, basit, homojen bir birlik olarak görme eğilimindeler (ör. Goldmann, Terray, Séve). Karmaşıklığından vazgeçilince, bu basit kavramlaştırma, derinde yatan teorik kopuşları (ruptures) görmezden geliyor. Öte yandan, Lévi-Strauss'un tarih kavramına bakarken, böyle iki kopuşu tespit etmeye çalıştım.

[33] **Race et Histoire,** Gonthier 1967; s. 43, 66, 72, «The Concept of Archaism in Anthropology», (Antropolojide Arkaizm Kavramı), **Structural Anthropology;** «Texte Inédit», op. cit.

Öğrenci Hareketi Alanındaki Devrimci Çalışma İçin Bir Özeleştiri Taslağı –II–

II. ÖĞRENCİ HAREKETİNE ÖZGÜ ÇALIŞMA NASIL OLMALI(YDI)?

«Her Toplumsal Alanda Verilecek Mücadele O Alanın Özgül Çelişkilerinden Kaynaklanır» Demek, Devrimcilerin O Alandaki Kitlelerin Ekonomik-Hukukî Sorunlarıyla Uğraşmayı Esas Alması Gerekir Demek Değildir.

Sosyalizmin, iktidar konumuna gelindikten sonra «kurulmaya» başlanacak bir «düzen» olduğu yolundaki anlayışın çarpıtıcı etkileri sadece şu yukarıda anlattıklarımızla sınırlı kalmamaktadır. Bu etkileri «demokratik mücadele» ve «politik mücadele» kavramlarına verilen içerik konusunda da görmekteyiz. Bu kavramların içeriklerinin yanlış biçimde kavranması, öğrenci hareketi alanında, o alana özgü çalışmanın bütünüyle bir kenara atılması sonucunu doğurmuştur.

Sözkonusu anlayışa göre politik hedeflerin gerçekleştirilebilmesi iktidar konumuna bağlıdır ve iktidar alınmamışsa, bütün mücadele iktidarın alınması hedefine göre yürütülür demiştik. Toplumun politik iktidarına gelmeden önceki süreci sırf iktidar için mücadele ile sınırlandırmak, özgün sosyalist çalışmanın gereksizleştirilmesi anlamına gelir. Çünkü iktidara yönelik mücadele sosyalist olunmadan da yapılabilir; ve bunu böyle yapan çok sayıda politik güç vardır. İktidarı almak için mücadele eden gücün kendisini sosyalist diye tanımlaması, başlıbaşına, onun mücadelesine sosyalist bir nitelik *kazandırmaz*. Herhangi bir politik kadronun yürüttüğü mücadelenin sosyalistçe olup olmaması, onun kitlelerle kurduğu ilişkilere, kitlelerin bu hareketin içinde ve bu önderliğin insiyatifi altında giderek artan ve çeşitlenen bir eylemlilik içine girip girmediğine bakılarak anlaşılır.

Oysa, sosyalistliği kendinden menkul bir önderlik için, yürüttüğü mücadelenin sosyalistçe olacağı ebediyete kadar garanti altına alınmıştır, çünkü bu mücadeleyi *o yürütmektedir*. Kendisinin yönetimindeki eylemleri sosyalistçe, kendisinin yönettiği mücadeleyi sosyalistçe ve nihayet kendisinin iktidarda olduğu bir düzeni sosyalizm sayar.

Devrimcilerin bu anlayıştan etkilenmeleri sonucu, «kitle bağları» sorununa nasıl yaklaştıklarını, sayısız deneyden geçmiş kişiler olarak artık çok açık biliyoruz. Bunu yukarda da konu ettik. Aynı anlayışın bir başka sonucunu da şimdi ele alacağız. Öğrenci hareketi alanına *özgü* çalışmanın bir kenara atılmasından söz ediyoruz.

Belki birçoklarına, öğrenci hareketine özgü çalışma bir kenara atıldı dememiz tuhaf görünecektir. Bunlar hayretle, «Öğrencilerin demokratik taleplerine sahip çıkılmadı mı? Ders teksirleri, sınav hakları, kantin vb. sorunlarla ilgilenilmedi mi?» diye soracaklardır. Biz de asıl düşündüğümüzü anlatabilmek için işte tam bu tip soruların gelmesini bekliyoruz zaten.

Evet, devrimciler, öğrencilerin «sorun»larına çare bulunması talepleriyle çok kez harekete geçmişlerdir. Ama bunu yaparken son derece önemli birtakım yanlışlıkları yeniden-üretip durmuşlardır. Bir düşünelim: «Öğrencilerin talepleri» başlığı altında topladığımız bir dizi talebi kim formüle etti? Öğrenci kitlesi mi? Hayır. Bizler öne sürdük. Öğrencilerin bu işe herhangi bir katkısı oldu mu? Çok sınırlı birkaç yer dışında hayır.

Burada ilk çarpıklık, öğrencilerin farkında bile olmadıkları birtakım «yoksunlukları» ifade ederek, onların taleplerini onlar «için», onlar «adına» ortaya atma tavrında ve «kitleleri sahiplenme» anlayışındadır. Önemli olan, bir özel alandaki kitlenin, kendi sorunlarının farkına vararak, bunların nasıl giderileceğine ilişkin çözüm yolları bulması ve talepler doğrultusunda harekete geçmesidir; mücadele yürütmeye kendi kaderini belirlemeye doğru gelişmesi, canlanmasıdır. Devrimcilerin, genel olarak kitlenin farkında, bilincinde olmadığı birtakım talepleri propaganda amacıyla formüle etmesi son derece normaldir, doğrudur. Fakat bu, asıl olarak, sözkonusu kitlenin sorunlarının bilincine varması ve mücadeleye girişmesini sağlama amacıyla yapılırsa doğrudur. Yani kitlenin kendi mücadelesini yürütmesine katkıda bulunma, böyle bir atılımını teşvik etme amacıyla devrimciler, öğrenci kitlesinin öne sürmesi gereken birtakım talepleri ifade edebilir ve kitleleri mücadeleye girişmeye çağırabilir. Fakat hiçbir zaman, kendine devrimci sıfatını veren hiçbir güç, herhangi bir alandaki kitleye, «Sizin taleplerinizi en iyi biz karşılarız Biz iktidar olursak sizin sorunlarınız da halledilir. Bu nedenle arkamızdan gelin, bizi destekleyin!» diyemez; Sosyal-demokratların konumuna düşemez.

Devrimciler, kitlenin hareketlendirilebilmesi oranında içinde örgütleneceği, mücadelesini yürüteceği ve zamanla bu sözünü ettiğimiz türdeki sorun ve taleplerinden çok daha ötesini görerek, kaderini belirleme işini bütünüyle kendi eline alacağı ortamlar, ilişkiler, kurumlar yaratmaya çalışmalıdırlar. Kitlelerin, kendi yönetimleri altında daha iyi yaşayacağını propaganda etmek değildir, dev-

rimcilerin yapması gereken. Kitlelerin, tepelerinde hiçbir yönetici bırakmayacak ölçüde ve kapsamda bir girişkenliğe, insiyatife, deneye sahip olmalarını sağlamak, onları teşvik etmektir. «Önderlik», bu anlamda, kitlelerin herhangi bir önderliğe ihtiyaçlarının kalmayacağı bir aşama için çalışmak, kitlelerin böyle bir aşamaya varmak için yaşamaları gereken deneyleri, sahip olmaları gereken bilgiyi, insiyatifi onlara kazandıracak eylemleri, örgütlenmeleri önermek, oluşturulmasına katkıda bulunmak, bu şekilde «yol göstermek»tir.

Devrimcilerin, bunun yerine, «kitlenin sorunlarını halletme» gibi yanlış bir anlayışa* sürüklenmeleri, öğrenci hareketi alanında sosyalistçe bir mücadelenin oluşturulmasının önünde büyük bir engeldir.

Bu konudaki başka bir büyük engel ise, «kitlenin sorunları/talepleri» kavramının içeriğinden kaynaklanmaktadır. Geçtiğimiz hareketli yıllar içinde, bu sorunlar/talepler hep kitlelerin burjuva düzeninde içinde bulundukları konum ve onlara düşen toplumsal işlevler veri alınarak saptanmıştır.

Burjuva düzeninde bütün farklı toplum kesimleri, kendilerinin toplumsal yeniden-üretim süreci içindeki işlevlerini veri alarak, ekonomik durumlarını, hayat koşullarını düzeltme mücadelesi verirler. Öğrenciler de, daha rahat ve elverişli binalarda öğrenim görmek, gelişkin ders araçlarından yararlanmak, sınav sistemlerinin mantıksız zorluklarından kurtulmak vb. istediklerinde, aslında burjuva düzeninde kendilerine verilmiş toplumsal işlevin ötesine geçmemektedirler. Sadece, bu düzendeki işlevlerini değişmez kabul ederek bu koşullarda daha iyi yaşamanın yollarını aramaktadırlar.

Bu konuyu açmak için, şu gerçeğe bakalım: Bu ülkede yıllardır öğrenci eylemlerinin değişmez sloganları haline gelen teksir, kitap, ders araçları, sınav zorlukları, kantin-yemek, «fakülte statüsü» vb. sorunlar talepler, gelişmiş kapitalist ülkelerde bütünüyle ortadan kalkmış şeylerdir. Yani aşılmışlardır. Öğrencilere bütün bu «haklar» tanınmıştır. Eğer «demokratik üniversite» ile, öğrenci kitlesinin bu «hak»lardan yararlandığı bir öğretim düzeni anlatılmak isteniyorsa, emperyalist metropollerdeki öğretim sistemleri gayet «demokratik» tir.**

Bu gösterir ki, kapitalizm rasyonelleri içinde elverişsiz bir durum yoksa, burjuvazi, bizim «hak» diye uğrunda çırpındığımız birçok koşulu gönül rahatlığıyla sağlamaktadır. Bu ülkede de düzen bir parça istikrara kavuşsa, egemen sınıflar, *bizzat kendi ihtiyaçlarına bile doğru dürüst cevap vermeyen* bir eğitim-öğretim sistemini düzeltme amacıyla bizim asla verilmeyeceğini sandığımız o «hak»ların bir kısmını öğrencilere vererek işe başlayabilir.

Bu ülkedeki özel koşullardan ötürü, bu, uzun zaman gerçekleşmeyebilir de. Ama yine de teorik olarak bütün bu «hak»lar, «demokratik talep»ler vb., burjuva ufkunu aşan, bozan şeyler değildir. Çünkü bütün bunlarda, öğrencilerin, kapitalist yeniden-üretimin şu ya da bu düzeyinde yer alacak «aydın» adayları olma konumu tartışma konusu yapılmamaktadır. Bütün bir öğretim sisteminde verilen eğitimin içeriği, her bilgi dalına ilişkin burjuva rasyonellerinin satır aralarında öğretilmesinden oluşan bir *sistemin*, gerçeklerin çarpık biçimde kavranmasına yol açan burjuvaca özü olduğu gibi durmaktadır.

Bu çerçeve içinde, bugüne kadar «öğrencilerin sorunları/talepleri» başlığı altında toparlanan, «hak» diye adlandırılan taleplerin, burjuvaca bir demokratik mücadele anlayışı ile ortaya sürüldüğünü söyleyelim. Yani öğrencilerin, burjuva toplumsal yeniden-üretim sürecinde üstlenecekleri işlevi veri alan, bu zemin üzerinde «hayat koşullarını düzeltmek» amacı taşıyan taleplerdir bunlar. «Öğrenci» diye nitelenen unsurun varolan düzendeki rolü ve «aydın» olarak üstleneceği rol gündeme getirilse ve eleştirilse, öne sürülecek talepler çok başka olurdu. Verilecek mücadele de öyle Eğitim-öğretim *sisteminin*, burjuva ideolojisinin yeniden-üretilmesi ve insanların bu ideolojiyle yoğurulması işini yerine getirdiği; bu sistemde «ders» olarak; «nesnel bilgi» olarak; bütün sınıf çatışmalarından bağımsız, toplumun gündelik, «bayağı» sorunlarından çok yukarlarda bir yerde bulunan yüce «bilim» olarak sunulan her şeyin bu açıdan *eleştirilmesi* gerektiği görülmeliydi. Böyle bir eleştirinin, hem öğrencilerin bu hedefe yöneltilmesi sonucunda oluşturulacak yaygın, hareketli, kitlesel örgütlenmeler içersinde hazırlanması, hem de «sorunlarının» farkına varan görece ileri durumdaki öğrencilerin bile ufkunu aşan, alternatif bir düzey yaratarak öğrenci hareketinin niteliğini yükseltmesi sağlanmalıydı.

Mümkün en geniş kapsamıyla düşünülmesi gereken böyle bir «eleştiri» faaliyeti, sosyalistlerin, öğrenci hareketi alanının özgül çelişkilerinden hareketle oluşturacakları özgün mücadele olacaktı. Bunun yanında, eğitim-öğretim sisteminin ve görevlilerinin geri, kaba durumundan kaynaklanan başka sorunların halli içinde çalışılacaktı elbette. Ama içinde bulunduğu konumun gerçek yüzünü görmeye başlamış, kendisine «bilim» diye sunulan burjuva ideolojik görüşlerin gerçek-dışılığının farkına varan ve zamanla «kendi eğitimini kendisi hazırlama» hedefine doğru yönelebileceği bir pratik içinde olan öğrencilerin hareketi, bu öteki sorunları da kendine özgü örgütlenmeler, eylemler içinde, kollektif insiyatifiyle çözmeye girişecekti.

---

* Birçok okuldaki «temsilcilik kurumlarının» çalışmasını hatırlayalım. Öğrenci temsilcilerinin zamanla kendilerini nasıl bir tür idareci haline getirdiğini düşünelim. Bu noktada sözünü ettiğimiz yanlış anlayış böylece birden somutlaşacaktır.

** Sözü geçiyorken, yıllardır uğrunda büyük mücadeleler verdiğimiz «demokratik üniversite» hedefinin içeriğini ne kadar açık, net şekilde belirleyebildiğimizi düşünelim. Düşünelim ki eğitim alanındaki mücadelenin en temel hedeflerinden olan «demokratik üniversite» bizler için bile pek belirsizdi.

Öğrenci hareketi alanının özgül çelişkilerinden kalkarak, bu kısaca özetlediğimiz içerikte bir mücadelenin oluşturulması gereğini devrimcilerin kavramaması; ve öğrenci hareketi alanının özgül çelişkileri olarak sadece varolan eğitim kurumlarının genellikle hukukî, bazen teknik aksaklıklarını, bozukluklarını görmesi, tesadüfî bir durum değildir. Burada da, baştan beri andığımız çarpık sosyalizm anlayışının etkisi sözkonusudur. Sorun, kitlelerin bu düzen içindeki işlevlerini, hayat görüşlerini, değer yargılarını, davranış ilke ve alışkanlıklarını değiştirmek şeklinde değil de, iktidarı almakla sınırlı konunca, elbette kitlelerin haldeki durumları, dolayısıyla bu düzen içindeki «sorunları talepleri de veri alınacaktı. Kitlelere, «Bizim yönetimimiz altında sorunlarınız çözülecek, bunun için bizi destekleyin!» demek gibi bir tutuma girilince, kitlelerin şu anki bilinçleriyle kendiliklerinden formüle edebilecekleri «talep»lerine sarılmak ve onları bu yolla «kazanmaya» çalışmak normaldi.

Normaldi ama sosyalistçe değildi. Ve bunun sonucu olarak tuhaf bir durum ortaya çıktı. Devrimciler bir yandan, ülkedeki genel politik hareketliliğin sorunlarıyla, genelde yürüttükleri politik mücadelenin sorunlarıyla uğraşıyor, «sosyalist» kimliğiyle politik arenada, çatışmalarda yerlerini alıyorlar; öbür yandan, öğrenci kitlesini «kazanmanın» yolunu bu kitlenin birtakım «haklarıyla» uğraşmakta gördüklerinden, basit hukukî taleplerle, «özlük işleri»yle ilgilenmek durumunda kalıyorlardı. Bu iki düzey arasındaki mesafe çok açıktı. Sosyalizm için yürütülen politik-toplumsal mücadele ile, öğrenci «zümre»sinin hayat koşullarını düzeltme mücadelesinin *farklı nitelikleri* devrimciler tarafından seziliyordu. Bu mesafeyi gidermek için zaman zaman acaipliğe kaçan görüşler ortaya atılıyordu. «Filanca okulda falanca ders sınavlarının üç haftan beş hakka çıkarılması sorunu halkımızın mücadelesinden soyutlanamaz» yollu «tez»leri hiçbirimiz unutmadık.

Fakat, politik mücadelenin, kendine özgü sorunları ile bir yanda, demokratik mücadelenin ise yine kendine özgü sorunları ile bundan çok uzakta bir başka yerde bulunmasındaki çelişkiyi, çarpıklığı sezenlerin çabaları sonuç vermedi. «Yemeklerin dört kaba çıkarılması halkımızın mücadelesinden soyutlanamaz» görüşü düpedüz yanlıştı, çünkü, eğer «halkımızın mücadelesi» sosyalizm mücadeleyisiyse, bunun, «ekonomik demokratik mücadelenin kendisine politik nitelik kazandırmak» yoluyla yapılamayacağını bütün devrimciler biliyorlardı.

Bu koşullarda sosyalizm-dışı politika ve demokratik mücadele kavrayışları egemenliğini sürdürdü: Toplum çapında politik mücadele yürütülüyordu. Asıl olan bu mücadeleydi, yani iktidar mücadelesiydi. Bu mücadele için ise kitleleri «kazanmak» gerekiyordu. Güç gerekliydi. Kitlelerin «acil sorunları»na, «acil talepleri»ne bizim daha fazla ilgi gösterdiğimiz, bunları ancak bizim halledebileceğimiz belli olursa kitleler de bizi desteklerdi. O halde politik mücadeleyi yürütürken bir yandan da kitlelerin varolan düzenin sınırlarını aşmayan *taleplerini sahiplenerek* onları «kazanmalıydık». Devrimcilerin, çeşitli toplumsal alanlardaki kitlelerin «işlerini takip eden» kimseler durumuna düşmesi tehlikesi, bu anlayışın sonucu olarak her zaman varlığını sürdürdü.

Böylelikle iki düzeyde önemli yanlışlara düşmüş oluyorduk: İlkin, «politika» kavramını sınırlı, dar bir içerikle arıyor, öğrenci kitlesinin katılacağı en küçük, sıradan bir eylemde bile işin içine sosyalist politikanın karıştırılabileceğini göremiyorduk. Politika, sadece burjuva politik alana girmekle mümkünmüş gibi davranıyorduk. Yukarda «kitle eylemliliğinin yükselmesi» olarak tanımladığımız temel ölçütle, her yaşanan olayda sosyalistçe birtakım şeylerin yeşertilmesinin mümkün olduğunu kavrayamıyorduk. Böylece kitleleri politikleştirmenin, sosyalistleştirmenin yolunu bulamıyorduk. Bu yolu, kitlelerin «acil» taleplerine sarılarak onları «kazanmak» şeklinde algıladık. Bu kez de kitlelerin «acil» sorunları diye *bizim açımızdan biçimsel-hukukî nitelikteki* sorunlara, taleplere sarıldık. Burjuva eğitim-öğretim sisteminin içinde öğrencinin, yeniden-üretim sürecinde «aydın»ın işlevi; bu işlevlerin ve öğretim sisteminin özünü oluşturan burjuva ideolojisinin sosyalist eleştirisi diye tanımlanabilecek temel sorunları ve görevleri görmezden geldik. Asıl belirleyici ve özgün mücadelemizi, «öğrenci hareketi alanının özgül çelişkilerinden» hareketle yürüteceğimiz mücadelemizi buralardan kalkarak oluşturabileceğimizi görmedik.

III. «SOSYALİST DEMOKRASİ» PERSPEKTİFİNDEN YOKSUN KALMA NEDENİYLE «ÖĞRENCİ HAREKETİ»NDEN «EĞİTİM-ÖĞRETİM ALANINDA ALTERNATİF HAREKET»E GEÇMENİN BAŞARILAMAMASI

Bu konuya başlarken yine bir parça yakın tarihi olgular üzerinde duracağız.

12 Mart dönemi öncesinden başlıyarak, öğrenci hareketinin gitgide artan bir yaygınlığa ve güce ulaştığını biliyoruz, yaşadık. Gerek bu zamanlarda gerekse 1973 sonrasında toplumsal muhalefet hareketinin hızla yükselişi yaşandığı sıralarda, bu muhalefetin en dinamik, en canlı unsuru olan öğrenci hareketi, başlıca, faşistlere, düzen güçlerine ve özelde de okul yönetimlerine karşı mücadele ederdi. Okul yönetimleri, öğretim üyeleri, öğrencilerin mücadelesi karşısında genellikle tutucu bir karşı-tavır alırlardı. Varolan geri eğitim sisteminin kurumlarına, kurallarına, kendilerinin öğrenciler karşısında «otorite sahibi» eğitici ve yöneticiler olarak şekillenen konumuna sıkı sıkıya sarılan ve bu konumu savunan öğretim üyeleri, öğrencilerin kendi sorunlarını kendileri çözmek amacıyla giriştikleri hareketlere olumsuz yaklaşırlardı. Bu girişimleri «haddini bilmezlik», «çizmeyi aşmak» olarak görürlerdi.

Fakat zamanla, toplumdaki keskin politik saflaşmanın doğal bir yansıması öğretim kurumları alanında da görülecekti. Öğrenciler ve onlarla çok yakından ilişkili teknik eleman, mimar, mühendis

vb. kesimler yoğun bir hareketlilik içindeydiler. Ortaöğrenimde, çok yaygın bir «öğretmen hareketi» yeniden canlanıyordu. Kısacası, eğitim-öğretim alanının içinde yeralan ya da bu alanla yakından ilişkili bulunan bütün kesimlerde, toplumdaki genel gelişmeye uyarlı bir politikleşme, politik saflaşma meydana gelmekteydi.

Üniversite öğretim üyeleri arasından, önce asistanlar, hem kendi günlük sorunlarına çözümler bulmak hem de geneldeki demokrasi mücadelesine, politik mücadeleye katılmak amacıyla harekete geçtiler. Asistanlar arasında da önderlik sosyalist eğilimlerdeydi.

Asistanların demokratik örgütlenmesinin ve harekete atılmasının üzerinden bir süre geçtikten sonra ise bu kez öğretim üyelerinde bir kıpırdanma başgösterdi. Sonuçta bir kısım öğretim üyeleri de demokratik örgütlenmeye giderek, anti-faşist, demokratik mücadele içinde yerlerini aldılar. Belki de ilk kez, geniş bir öğretim üyesi çevresi, aktif politikaya bu kadar görünür şekilde karışıyordu.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda, burjuva eğitim-öğretim sisteminin kapsadığı tüm kesimler arasında, politik saflaşma yerleşti. Sözkonusu kesimlerin her biri içinde devrimci-demokratik saflarda yer alanlarla, düzen güçlerine hizmeti sürdürmek isteyenler ve faşistler ayrıştı.

Bu, öğrenci hareketinin kaynaklandığı alanda niteliksel bir değişim anlamına geliyordu. Eskiden sadece «karşı» bir güç olarak tanımlanan öğretim üyeleri arasından, devrimci-demokratik mücadele saflarında öğrencilerle birlikte yer almak için öne atılanlar vardı. Asistanlar ise zaten daha önce bu doğrultuya yönelmişlerdi. Bu kesimlerin böyle bir yöneliş içersine girmeleri, eğitim-öğretim alanında bu zamana kadar süregelen pratiklerden çok daha kapsamlı, yeni bir mücadelenin örgütlenebilmesi imkânını fiilî olarak açıyordu.

Oysa gözlerini öğrencilerin «somut», «acil» vb. «sorunlar/talepleri»ne dikmiş olanlarımız, elbette bu imkânı göremedi. Bu noktayı açmaya çalışalım.

Yukarda bir yerde, uğrunda büyük mücadelelere giriştiğimiz «demokratik üniversite» *hedefinin* içeriğinin, bizler için, bütün bu mücadeleler sırasında hep belirsiz kaldığına işaret etmiştik. Ayrıca, sözkonusu alanda öne sürdüğümüz «taleplerin», eleştiri konusu yaptığımız «sorunların», çoğunlukla, burjuva eğitim sisteminin özüne ilişkin şeyler olmayıp, onun biçimsel, hukukî yanlarıyla ilgili olduğunu birkaç kez yinelemiştik. Gerçekten de, varolan eğitim sistemini eleştirirken onun biçimsel özellikleriyle sınırlı kalmamız, eğitim-öğretim alanında kendi önerilerimizi derli toplu şekillendirmemizi ve berrak, anlaşılır şekilde propaganda etmemizi engellemiştir. Yani varolan eğitimin *burjuva ideolojik yeniden üretimini* temel aldığını, baştan sona *anti-demokratik bir işleyişe* sahip olduğunu ve «eğittiği», «yetiştirdiği» kişileri itaatkâr birer «sadık hizmetkâr» yapmayı amaçladığını söylemek yetmiyordu. Eğitim sisteminin bu unsurlarının bütün ayrıntılarıyla, somut biçimleriyle ortaya dökülmesi gerekliydi. Burjuva eğitim sisteminin, bu saydığımız işlevlerini somut olarak nasıl yerine getirdiğini, hangi somut mekanizmalar içersinde, hangi somut araçları kullanarak gerçekleştirdiğini göstermek gerekliydi. Bizzat ayrı ayrı «ders» konularında, bütün bir «müfredat»ta insanlara nasıl *şekil verildiğini* açıkça anlatabilmek zorunluydu.

Fakat bütün bunlar yapılmış olsaydı bile, henüz «eleştiri» düzeyinin ötesine geçilmiş olmayacaktı. Sosyalist anlamda eleştiri, eleştirdiği şeyin karşısına kendi hedeflerine uygun bir alternatif koymakla birlikte olabilir. Biz varolan burjuva eğitim sistemini eleştirirken, onun özüne tam anlamıyla inmemekle, onun karşısına kendi alternatifimizi koyma işini de olabildiğince güçlendirmiş olduk. Ve kendi önerdiğimizi, kendi alternatif eğitim sistemimizi, sosyalizm hedeflerimize göre eğitimin nasıl olması gerektiğini billûrlaştıramadık. Eğitim-öğretim alanındaki mücadelemizin önüne konması gereken hedefleri netleştirememiş olduk böylece.

Bu durum ve şimdi sözünü edeceğimiz bir başka yanlış anlayış, «eğitim-öğretim alanında altertif bir hareket» yaratmamızı engelledi. Sözkonusu yanlış kavrayış, yukarda da değindiğimiz, «burjuvaca» demokratik mücadele anlayışıdır. Yani herhangi bir toplumsal kesimin, bu düzen içersinde yerine getirdiği işlevi veri alarak hayat koşullarını düzeltmeye çalışması anlamındaki demokratik mücadelenin mutlaklaştırılması, politik mücadelenin bu içerikte bir demokratik mücadeleden *kalkarak* verilebileceği düşüncesidir. Sözün kısası, demokratik mücadeleye, «sosyalist demokrasi» perspektifinden değil, burjuva anlamda, eldeki akademik, ekonomik veya sosyal «hak»ların, imkânların genişletilmesi açısından yaklaşmaktır.

Oysa eğer demokratik mücadeleye «sosyalist demokrasi» hedefinden gelerek yaklaşılsaydı, başka alanlarda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da nitelikçe farklı bir mücadele yürütmenin zorunluluğu kavranabilecekti.

Sosyalist demokrasi perspektifi diye tanımlanan bakış açısı; bir yandan kitlelerin eylemlilik düzeyinin yükseltilmesini, onların varolan toplum düzeninde hiç katılamadıkları toplumsal faaliyetlere katılmalarını, içinde yeraldıkları her türlü kurumda karar süreçlerine giderek daha fazla etkide bulunmalarını esas alırken, bir yandan da bu ekonomik-toplumsal düzen içinde *yerleşmiş işbölümünün* insanları sınırlandıran, geniş kitleleri *basit, kısmî işlere tabiyete* sürükleyen sonuçlarının ortadan kaldırılmasını hedef olarak koyar. İşbölümünün ortadan kaldırılması Marksizmin nihaî hedef olarak koyduğu en temel koşullardan biridir. İşbölümünü ortadan kaldırmayı hedefleyen sosyalistler ise, bugünden sürdürdükleri mücadeleler içinde, birbirlerinden soyutlanmış ayrı ayrı işler yapmaları dolayısıyla birbirlerinin «alanlarına» karışamayan farklı kesimler arasındaki ayrımların giderek silinmesine çalışırlar. Mücadelelerine katabildikleri küçük-burjuva unsurların burjuva düzenin ölçütlerine, değer yargılarına uyan özlemlerini, alışkanlıklarını gidermeye uğraşır, ezilen sınıfların, yok-

sun kaldıkları bilgi, deney ve kültürü edinmeleri için çaba gösterirler. Farklı toplumsal işlevleri yerine getiren unsurların birarada bulunacağı, ortak, kollektif bir faaliyeti birlikte yürütecekleri örgütlenmeler yaratmak için mücadele ederler.

Böyle bir perspektif, devrimcilerin hedeflerinden dolaysızca çıkarılabilir. Bu perspektif, sınıfsız toplum hedefiyle mücadele veren devrimcilerin benimsemek ve pratiklerini buna göre biçimlendirmek zorunda oldukları ilkeleri vermektedir.

Dolayısıyla, eğitim-öğretim alanında sosyalist mücadele, öğrencilerin, asistanların, öğretim üyelerinin birlikte yer alacakları, katılacakları yeni tipte örgütlenmeler yaratmayı amaçlamalıydı. Bu örgütlenmeler içinde «ders» adı altında sunulan burjuva ideolojisinin tam, köklü bir eleştirisi yapılarak, alternatif, sosyalist bir eğitimin tohumları atılabilecekti. Bununla da sınırlı kalınmayarak, öğrenciler, asistanlar, öğretim üyeleri arasında böyle bir ortak çalışma zemini oluşturulmasıyla, bu kesimlerin aralarındaki, işbölümünden doğan ayrımların zaman içinde azaltılabileceği, giderilebileceği görülecekti. Bir adım ötede, burjuva ekonomik yeniden-üretim sürecine fiilen katılan «eski öğrenciler» olan aydınların, teknik elemanların vb. sözkonusu çalışmaların bağı kurulabilecek, bu kesimlerin örgütleriyle ilişkiler gelişecekti. Dolayısıyla eğitim-öğretim alanındaki alternatif bir hareket, kendine özgü kurumları ile şekillenecek ve zenginleşecekti. Hatta sendikalarla, ezilen sınıfların başka örgütleriyle ilişkiler kurularak, eğitim-öğretim alanındaki mücadelenin getirdiği ürünlerden ezilen sınıfların dolaysızca yararlanması sağlanabilecek ve belki de zamanla bu sınıflardan insanlar, hiçbir zaman hayal bile edemeyecekleri bilgileri, yöntemleri öğrenecek, bu tür faaliyetlere aktif şekilde katılabileceklerdi.

Bütün bu çalışmalar, *burjuva ideolojisinin yeniden üretildiği alan olarak öğretim sisteminin* eleştirisi temelinde yükselecek ve hem bu eleştirinin yapılış, yürütülüş biçimiyle, hem de burjuva düzeninin eğitim sisteminin karşısına sosyalist alternatifi koymasıyla tam anlamıyla devrimci bir nitelik taşıyacaktı.

Bütün bunların ardından, eğitim-öğretim alanında alternatif bir hareket yaratmaktan ne kadar uzakta bulunduğumuza, öğrencilerle asistanlar ve öğretim üyeleri arasında birtakım bağların ancak ne kadar zaman geçtikten sonra oluşturulmaya başlandığına işaret etmeyi yeterli görüyoruz.

SONUÇ

«Öğrenci hareketi alanı»nda çalışan devrimciler olarak, ne kadarımızın, yukarda belirtilen hataları yaptığımızı, hatta birçok bakımdan hayatî birtakım noktalarda yanlış anlayışlara düştüğümüzü, kendi hedeflerimize, ilkelerimize uyarlı, devrimci bir mücadeleyi tam anlamıyla oluşturamamış olduğumuzu kabullenebileceği şüphelidir. Oysa bize göre, en az bizim burada başarmayı denediğimiz kapsamda bir özeleştiri-değerlendirme süzgecinden geçmeksizin, eğitim-öğretim alanındaki devrimci mücadeleyi geliştirmemiz mümkün değildir. Belki birçokları kendilerini yapılan yanlışlardan bağışık düşünebilir, bunları başkalarını suçlamak için bahane haline getirme ustalığını tekrar tekrar gösterir, ya da sözkonusu yanlışları vurgulamak birçoklarının hoşuna gitmeyebilir. Devrimcilerin bu tür davranışlara aldırış etmemesi gerek. Yanlışlarını görmekten ve kapsamlı bir özeleştiri yapmaktan kaçınmaması gerek. Yoksa yanlışlarının sonuçlarını «hayat» çok sert ve geri dönülmez şekilde gösterecektir. «Bir zamanlar şunları da yapabilirmişisiz...» yollu yakınmalar veya «Ama şunları şunları da başarmıştık» şeklindeki avunmalar devrimciler için tiksindirici sayılacağı gibi; toplumun bu derece yoğun bir hareketlilik içersine girdiği dönemlerde üzerine düşen görevleri doğru biçimde yerine getirmemiş olmanın sorumluluğunu üstlenebilecek bir devrimci güç de yoktur.

Şu anda, karşı karşıya kalacağımız yoğun baskılara karşı; işbaşındaki saldırı hükümetinin ve faşizmin ataklarına karşı zorlu bir direnmeyi başarmaya çalışırken; bir yandan da bugün devrimci hareketimizi bir tıkanma durumuna sürükleyen nedenleri bulup çıkarmak ve kendi pratiğimize kıyasıya eleştiriler yöneltmek zorundayız. Önümüzdeki direnmeyi örgütlemeye çalışırken, şimdiye kadar ki yanlış, bizi çıkmaza sokan ve mücadelemizi bütünüyle saptıran anlayışları terk etmek, bunların yerine devrimci sıfatına layık bir mücadele perspektifini, politikaları ve tavırları oluşturmak durumundayız.

Bu yazı, özel bir alanda, eğitim-öğretim alanında yürüttüğümüz mücadelenin bir genel değerlendirmesi, özel olarak bu mücadele içinde sosyalistlerin tavırlarını ele alan bir özeleştiri denemesi olma amacı taşıyordu. Ama aynı zamanda üzerindeki «*her türlü*» baskılar nedeniyle birçok devrimcinin açıkça ifade etmediği/edemediği görüşleri yüksek sesle söylemeyi hedefliyordu.

Tam da şu an içinde bulunduğumuz durumdaki bizler için büyük önem taşıyan şu sözlere kulak verelim: «...Lenin'e göre bir yanılgı karşısında susmak ya da onu görmezden gelmek, yenilmekten ve o yanlışı yapmaktan daha vahimdir,» diyen Althusser'in sözleriyle bitiriyoruz:

«Bir yanlış üstünde susmanın yanlışı yapmış olmaktan daha vahim olduğunu söylediği zaman Lenin'in ne demek istediğini iyice anlayabilmek için, yanlışların düzeltilmesi sorununu ciddi bir şekilde ele almak gerek. (...)

«Yanlış... karşısında suskunluk çoğu zaman yanlışın suskunluğun gölgesinde sürüp gitmesidir; 'düzeltilmiş' olsa bile. Fakat gerçekten analizi ve tarihi karşısında susulduğuna göre bilinmesine de yanaşılmayan bir yanlış ne kadar 'düzeltilebilir'? Çünkü, son tahlilde *bilinmeyen* bir yanlışın düzeltildiği hangi ciddiyetle ileri sürülebilir? Bu bizi yanlışın keyfi olarak sadece en çok göze batan veya en rahatsız edici kısımlarını, ayrıntıya giren veya yüzeysel unsurlarını düzeltmeye mahkum edecektir; kısacası, her şeyden önce bir

sessizliğe ihtiyacı olan kurulu düzeni rahatsız etmeyecek ölçüde bir 'hesaplaşmaya' gidilecektir. Bir yanlış karşısında susuluyorsa, bu onun devam ettiğinin bir kanıtıdır. Yanlışın, tedirgin etmeyecek ölçüde sürüp gitmesi *için* ne kadar gerekiyorsa o kadar 'düzeltilmiş' olduğu da varsayılabilir.

«Görülüyor ki, bu konular da yanlış, hasıraltı etme ve yalan dolan arasındaki sınır çok iyi korunmaktadır: Çoğu zaman, yanlışın köklerinin istenerek veya kabul edilerek fiilî olarak görmezden gelinmesi, belli bir politikanın izlendiğini göstermektedir. Lenin yanlışın ele alınmasına bu kadar önem veriyorduysa, bunun sebebi, *yanlışın ele alınışının* her zaman politik olması ve bir politikanın yürürlüğe konmasıdır. (...) Bir yanlışı kökleriyle birlikte söküp atmak için nasıl politik bir irade gerekiyorsa, yine bir yanlışı tahlil etmemek, bilmemek, dolayısıyla kökleriyle birlikte söküp atmamak için de, açığa vurulmamış, ama üstünde susulan politik bir irade gerekir; yapılan yanlıştan yana tavır kararına ve yanlışın tedirginlik yaratmadan sürüp gitmesini gerekli kılan politik nedenler gerekir...»

küçük

P.K. 701 İZMİR

İstanbul Dağıtım: SAY Kitap Pazarlama

AMERİKAN SİNEMASINDA VİETNAM

Vietnam olayı Amerikan hayatının çeşitli düzeylerinde çeşitli etkiler yarattı; yaratmaya devam edecek de. Bu arada, soruna çeşitli açı ve mesafelerden bakan filmler de yapıldı. Bunlardan çokça sözü edilen birini, Jane Fonda'nın oynadığı, savaşın Amerika'ya dönenlerde süren tepkilerini sergileyen filmi epey dinledim, ama görmedim. **Avcı** ile **Kıyamet**'i ise gördüm. Sinema konusunda iddialı laf edecek durumda hiç değilim (Sinemalarımızın felâket ses düzeni yüzünden sözlerin çoğunu kaçırıp, gözlük takmamakta inat eden bir miyop olarak yazıları da okuyamadığım için, yarı sakat bir sinema seyircisi sayılırım zaten). İlginç olduğunu sandığım iki şeye değinmek istiyorum sadece.

Birincisi, bizdeki devrimci kamuoyunun bu iki film üstüne ister istemez yaptığı bir kıyaslamayla ilgili. Konuştuğum çok kişiden **Avcı**'nın Vietnam'a ABD'yi haklı çıkaran, hattâ ırkçı denebilecek bir biçimde yaklaştığını, **Kıyamet**'in ise Vietnam'a yapılan kötülüğü daha iyi verdiğini dinledim. Aynı kanıda değilim. **Avcı**'da ırkçılığa kanıt diye gösterilen, Amerikalı tutsaklarla oynanan rus ruleti sahnesi, anladığım kadarıyla, Vietnam'la pek ilgili değildi. Geçen sayımızda Fatih Özgüven'in yazısında anlattığı gibi **Avcı**, Amerikan sinemasının geleneksel temalarını Vietnam savaşı bağlamında tekrarlıyor. Birey olarak zora düşmüş birkaç kişinin bu olaya tepkisini anlatan bu sahne, hernekadar kurgusal konumun gerilim potansiyelini sonuna kadar kullanıyorsa da, bireysel dramın bağlamı bambaşka da olabilirdi. Filmin bütün mantığı zaten bu olayın geçtiği mekânın Vietnam olmasını marjinal kılıyordu. Amerikan toplumundan seçilmiş kişilerin sınandığı yerin Vietnam olması büyük ölçüde raslansaldı. Bu konunun devamına, «ikinci nokta» dediğim yerde döneceğim.

Belli ki filmin yöneticisi savaşın kendisini bir kumar olarak görmüş. Sonunda insan hayatı üzerine oynanan bir kumar. Vietnam'ın kuzeyinde öyle, güneyinde, batakhane/kumarhane düzeyinde, ticarîleşmiş olarak. Kalıplar değişiyor, ama işin özü değişmiyor. Memleketteki «av» ahlâkıyla kontrast yapan, ama tuhaf bir şekilde onunla paralellikleri de olabilecek bir korkunç kumar.

Kıyamet savaşa daha çok yer ayırmış şüphesiz. Masraflı sahnelerle, ABD'nin hunharlığı çarpıcı şekilde verilmiş (ama **Avcı**'da da, örneğin o kısacık sahnede, çukura saklanmış köylülerin ateşe verilmesi aynı temayı yeterince açık işliyordu). Bu, sanırım sol kamuoyunun bu ikinci filmle daha duygudaş olmasına yol açtı. Gelgelelim, **Kıyamet**'de asıl işlenen tema, gene Vietnam değil. Film, baştan sona, Conrad'ın **Heart of Darkness**'inin uyarlaması. «Kutz» gibi, kişilerin adları bile aynı. «Karanlığın «Kalbi»ne yapılan yolculuğun nehir üstünde olması ve başka birçok yapısal ayrıntı böyle kurulmuş. Bu sayıda Jülide Ergüder'in Coppola'dan aktardığı sözler de bunu vurguluyor: «Olay Vietnam savaşında geçmesine rağmen, bu öyküye herhangi bir dönemde, uygar olanın ilkelle karşılaştığı herhangi ber yerde raslanabilir.» Yönetmenin bu sözlerini okumadan önce, filmi seyreder ve Conrad'ı hatırlarken benim edindiğim izlenim de tam buydu. Soyut «iyilik/kötülük» kavramlarının çatışmasının zamandışı bir alegorisiydi film. «Uygar» ve «ilkel» nitelemelerinde —gene Condrad bağlamında düşünülürse— ilk bakışta sezilen Vietnam'a yönelik aşağılama biraz yanıltıcı. Çünkü söylenmek istenen, beyaz adamın «uygarlık» diye bellediği şeyin ne kadar yüzeysel bir cilâ olduğu. Kendi yapay kültüründe bunu yaratan beyaz insan, koşulları değiştiği anda, çaresizliğe düşüyor, uygarlık cilâsıyla kendini arındırdığını sandığı genetik vahşetine hemencecik dönebiliyor. Bunu, «surf» meraklısı subay gibi, birtakım kuralları hâlâ koruyarak yapabildiği gibi, Kutz gibi daha dürüst davranarak bir hayat felsefesine dönüştürmeyi de göze alabiliyor.

Böyle bir yaklaşımın doğruluğunu tartışmaya gerek yok. «Tarih dışı» olduğunu söylemem, kendi kişisel tutumumu açıklamaya yeter. Şu anda söylemek istediğim, sadece, **Kıyamet** filminin Vietnam'a yaklaşımının **Avcı**'dan daha ilerici filan olmadığıdır. Şu yaşadığımız dünyada, aydın sıfatıyla ortaya çıkan herkes, elbette Amerikalıların Vietnam'da işlediği cinayetlere tiksintiyle bakacaktır. Yani, kamyonu uçurduğu için «bir kasa bira» hakketmek gibi şeylerin bu filmde yer alması son derece sıradan, normal. Vietnam yanında tavır almak, böyle eleştirilerle ölçülmez.

Buradan, söylemek istediğim ikinci noktaya geliyorum. **Avcı**'da ve **Kıyamet'de,** Amerikalı yöneticilerin Vietnam savaşını bir vesile gibi gördükleri kanısına vardım. Her ikisinin de anlatmak istedikleri, Vietnam'ın ötesinde, Amerika ile ilgili şeyler. **Kıyamet,** Conrad'a yaslanmasıyla, Eliot'dan alıntılarıyla, Fraser'in kitabını göstermesiyle vb. daha bilinçli bir «entellektüel» yaklaşımı seçmiş. Conrad'ın kahramanları Kongo nehrinde, uygun bir olaydı Volga nehrinde de olabilirdi aynı şey. Çünkü sorun, somut bir tarihî bağlam de-

ğil, insanın iyiliği ve kötülüğü gibi soyut ve «ezelî/ebedî» bir çatışma.

Avcı ise geleneksel Amerikan değerlerinin çöküşünü anlatıyor. Vietnam savaşı bu çöküşü hızlandırmış. Ama savaşa katılanlar açısından savaşın kendisi önemli değil. İradelerinden tamamen bağımsız olarak kendilerini belirleyen ve ne olduğunu bile kavrayamadıkları bu yıkıntıyı acıyla yaşıyorlar. O zamana kadar kendilerini ayakta tutmuş değerler, garip bir şekilde yetersizleşiyor. Savaşın rus ruletiyle simgelenmesi bile, bir taşra bilinçliliğinin dünyayı algılama çabasını sergiliyor. Bu özelliğiyle, **Avcı**'nın Amerikan bağlamında hayli gerçekçi olduğu da söylenebilir. Çünkü Amerikan halkının bu olayı algılaması gerçekten bu düzeyi hâlâ aşabilmiş değil.

Sonuç olarak, her iki filmde, Vietnam'ın ne olduğunu araştırmayı, bir amaç olarak üstlenmiş değiller. Eleştireceksek, herhalde bunu eleştirmeliyiz. Amaçlanmamış bir şeyin yokluğunu eleştirmenin meşru olduğuna inanıyorsak tabiî.

MURAT BELGE

Amerikan Sineması Vietnam Savaşı ile Hesaplaşmasını Sürdürüyor...

«APOCALYPSE, NOW» ÜSTÜNE BİRKAÇ SÖZ...

Yapım: Amerikan Zoetrope Production

Yönetim: Francis Coppola

Senaryo: John Milius ve Francis Coppola

Açımlama: Michael Herr

Görüntü: Vittorio Storaro

Müzik: Carmine Coppola ve Francis Coppola

Oyuncular: Marlon Brando, Robert Duvall, Martin Sheen, Frederic Forrest, Albert Hall, Sam Bottoms, Larry Fishburne, Dennis Hopper, H.D. Spradlin, Harrison Ford, Jerry Ziesmer, Scott Glenn.

Filmin aldığı ödüller:

— 32. Cannes Uluslararası Film Festivali'nde «En İyi Film» ödülü. (Altın Palmiye)

GİRİŞ...

[Filmimi «gelişme yolunda bir çalışma» olarak Cannes Film Festivali'nde göstermekten mutluyum. «Yarışma Dışı» olmaya karşı çıktım, çünkü bir filmi göstermek demek düpedüz yarışmak demektir. «Yarışma dışı» ile ne kastedildiğini ise pek anlayamıyorum.

Apocalypse[1] **Now** bir film-opera[2] olarak çekilmiştir. Olay Vietnam Savaşı'nda geçmesine rağmen, bu öyküye herhangi bir dönemde, uygar olanın ilkelle karşılaştığı herhangi bir yerde raslanabilir. Bu eserimle, ahlâk değerlerinin bulanıklığını işleyen temsilî bir efsane-film oluşturmaya çabaladım.

John Milius'un özgün senaryosunu aldım ve bunun üzerinde Joseph Conrad'ın **Heart of Darkness** adlı eserindeki karakterleri özgürce işledim. Öteki önemli malzeme kaynağım, T.S. Eliot'un «The Wasteland» ile «The Hollow Men», Jesse L. Weston'un **From Ritual to Romance** ve son olarak da Sir James Fraser'in **The Golden Bough** adlı eserleriydi. Anlatıcının metnini, **Dispatches**'in yazarı Michael Herr[3] hazırladı. Bu film ücra bir yörede, hepsi de çok yakın mesai arkadaşları olan yüzlerce sanatçının emeğiyle gerçekleştirildi. Doğrusu, o ormandaki serüvenimiz giderek filmini çektiğimiz öyküye dönüştü — çalışmalarımız sona erdiğinde hepimiz değişmiştik.]

Bu sözlerin sahibi, Türk sinema seyircisinin ünlü **Godfather** (Baba) filmiyle yakından tanıdığı Amerikalı yönetmen Francis Ford Coppola! Yukardaki üç paragraf, Coppola'nın Cannes Film Festivali'nde filmini sunarken söylediklerini içeriyor. İşin ilginç yanı, bu sözlerin, Coppola'nın **Apocalypse, Now** ile ne gibi bir mesaj vermeye çabaladığını, ne tür bir eser ortaya koymayı düşündüğünü yansıtması.

Apocalypse, Now Filipinler'de çevrilmiş, Coppola'nın kendi cebinden ödediği tam 30 milyon dolara mal olmuş bir «superproduction». Gerek Vietnam Savaşı'na yönelttiği eleştiriler, gerekse ulaştırdığı mesajı ile kendinden uzun süre söz ettirecek bir film.

Apocalypse, Now üstüne bu kısa bilgilerden sonra, filmin hikâyesini özetleyelim.

ÖYKÜ...

Vietnam Savaşı bütün şiddetiyle sürerken, günün birinde bir Amerikalı yüzbaşı, CIA tarafından orduyu terk ederek Kamboçya'ya geçmiş Alb. Kutz'u bulmakla görevlendirilir. Eski bir katilken savaşta yükselen bu Yüzbaşının görevi, komutanların delirdiğine hükmettikleri Alb. Kutz'u yalnızca bulmak değil, aynı zamanda onu öldürmektir. Görevi aldıktan sonra Vietnam içlerinde serüvenli bir yolculuğa başlayan Yüzbaşı, önce bir helikopter birliğine raslar. Buradaki askerler, Yüzbaşının deyişiyle, başlarındaki acaip şapkalı kasıntı subay dahil, «atlarını bırakıp helikopterlere binmiş» bir süvari birliğini hatırlatmaktadır. O kadar ki, bir «sefer»e çıkarken mutlaka borazan çalınır. Ayrıca, subayın aşırı «surf» merakı yüzünden, surf tahtalarının helikopterlerle oradan oraya taşındığını, saldırılar sırasında, helikopterlere yerleştirilmiş stüdyo tipi büyük teyplerden, Vietnamlıları fena halde yıldırdığı her nasılsa keşfedilmiş, gürültülü bir Wagner müziği çalındığını da belirtmekte yarar var. (Neden bir başka besteci değil de, Nazizmin yücelttiği Wagner seçilmiş?) Bütün bunları seyrettikten sonra, seyirci «Eh, bu kadar laubalilik olsa olsa Amerikan ordusunda görülebilirdi, zaten.» deyiveriyor. Yine de, filmde, bu askerlerin yuvalarını fazlasıyla özledikleri, savaştan kaçınmak için ne yapacaklarını şaşırdıkları, evlerinin havasını her an canlandırmaya çalıştıklarında onu daha kötü özledikleri vurgulanıyor.

Yüzbaşı askerî motorla nehri kat etmeye başlamadan önce deniz kıyısındaki bir Vietnam köyünün ele geçirilmesi gerekir. Neden mi? Komutan bu sahilin dalgalarını «Surf» için çok elverişli bulmuşlar da, ondan! Bu amaçla bir «sefer» düzenlenir. Saldırıdan az önce, köyde, minik ilkokul çocukları, barışın nasıl güzel bir şey olduğunu sergilercesine, bahçeye teneffüse çıkarlar. Öğretmenin bembeyaz elbisesinde simgelenen köyün sakin hayatı bir anda altüst olur. Amerikalı helikopter birliği malûm yöntemleri ve ezici teknolojik üstünlüğüyle köyü hallaç pamuğu gibi atar. (Gökyüzündeki helikopterlerden köye geçiş çok kötü — belki, orijinal kopya böyle değildir de, filmin başına burada bir iş gelmiştir.) Bu arada köyün büyük bir kısmı yakılmıştır. Çeşitli bombaların çıkardığı yanık kokuları konusunda uzman olduğu anlaşılan helikopterci subayın, napalmın çıkardığı kokuyu zaferin kokusuna benzetmesi, «teşbihte hata olmaz» sözünün tersini kanıtlıyordu, sanki. Ağaçlarda birileri saklanıyor diye koskoca bir orman şeridini napalmle yakmaya kolaylıkla karar verebildiklerine bakılırsa, Amerikan ordusunun Vietnam topraklarında doğal dengeyi bozduklarını söylemek pek yanlış olmaz sanırım.

Albay Kutz'un Hikâyesi...

Alb. Kutz'un «tozutmadan» önceki sicili birinci sınıf, hattâ mükemmele yakınmış... General, belki gene kurmay başkanı bile olabilecek kadar başarılı bir subaymış. Gelin görün ki, 1964 yılında Vietnam'da bir göreve gönderildikten sonra Kutz'a bir haller olmuş. Görev dönüşü verdiği rapor pek beğenilmemiş ve gizli tutulmuş; yüksek düzeydeki subayları tedirgin etmiş, anlaşılan. Ondan kuşkulanmaya başlamışlar, parlak sicili bu kuşkuyu silmeye yetmemiş. Oğluna yazdığı mektuplardan anladığımıza göre Kutz da bu gerçeğin farkındadır. Ve, yakından görüp tanıdığı ordunun bu yalan yüzünü istememektedir. Daha sonra, Kutz'un üç kez ısrarla paraşütçü olabilmek için başvurduğunu öğreniyoruz. Komandolar general olamadığına göre, o sırada 38 yaşında olan Kutz, bu seçimi yaparken nelerden vazgeçtiğinin farkındaydı mutlaka. Yüzbaşı dosyaları karıştırırken, 19 yaşında gencecik bir delikanlı iken kendisinin ne ölçüde zorlandığını hatırlayarak, Albay'ın paraşütçü eğitimini o yaşta nasıl tamamlayabildiğine şaşar kalır. Kutz günün birinde Amerikan ordusunu terk eder, yanında kendisine bağlı askerlerle birlikte Kamboçya'ya geçer. Burada üslenerek tarikat benzeri ilkel bir topluluk kuran eski albayın faaliyetleri hakkında ancak esirlerin ifadelerinden bilgi edinilebilmekte ve bu faaliyetlerin düşmanı hayli tedirgin ettiği belirtilmektedir. Kutz'un orduyu terk etmesine yol açan en önemli neden, 1'i kadın 4 Vietnamlının idam edilmesini emrettiği için cinayetle suçlanmasıdır. Oysa Kutz bir mektubunda sözkonusu yüksek rütbeli subayların iki taraflı casus olarak çalıştıklarını, bunu açığa çıkaran kesin kanıtlar bulduğunu ve nitekim idamdan hemen sonra düşman kuvvetlerinin faaliyetlerinin bıçak gibi kesildiğini yazıyor. Ama, derdini bir türlü anlatamamış olacak ki, Kamboçya'ya geçmek zorunda kalmıştır.

Seyirci Kutz'un geçmişini daha çok, filmin ilk yarısında, Yüzbaşı'nın serüvenli yolculuğu sırasında öğreniyor. Yüzbaşı çeşitli badireler atlatarak hedefine doğru ilerlerken, bir yandan da dosyaları incelemekte, öldürmekle görevlendirildiği bu ilginç adamı şiddetle merak etmektedir. Ailesine yazdığı mektupları okuyarak, Albay'ın görüşlerini, kaygılarını öğrenir.

Alb. Kutz'un (tıpkı **Der Hunter**'daki Nick gibi) savaşın şirazesinden çıkardığı insanlardan biri olduğu muhakkak. Ama, katil eskisi Yüzbaşı başta olmak üzere, askerî motordakiler çılgınlıkta hiç de aşağı kalmıyorlardı. Yüzbaşının deyişiyle «savaşı kaybetmeye mahkûm generaller»in yönettiği, deli saçması bir çatışmanın ortasında sıkışmış kalmış zavallı insancıklar.. Hepsi de korkuyor, korktukça daha çok öldürüyorlar. Öldürmek ölümü savuşturmadığı için, motor nehirde ilerledikçe askerlerin sayısı da giderek azalıyordu. Askerleri sözde ayakta tutan tek şey uyuşturucu maddeler, ama bunlar sinirleri daha da beter zayıflattığı için abuk sabuk şeyler uğruna kavgalar sürüp gidiyordu.

Yoksul, çaresiz insanlara karşı savaşan Amerikan ordusunda her şey vardı. Şehir içi postalanan bir mektubun 15, hatta 20 günde zor zahmet yerine ulaştığını birkaç kez görmüş bir İstanbullu olarak Amerikalı askerlerin bir nehirde seyrediyor olsalar bile, ailelerinden gelen mektup ve paketleri zamanında aldıklarını görünce, dudağım uçukladı desem yeridir. Ne var ki, teknolojik üstünlük ya da akıl almaz bir düzenle işleyen posta sisteminin ecele faydası yok. Motordakilerden birinin, onca teknolojinin ortasında, ilkel bir mızrakla vurulup ölmesi ilginç bir tezat oluşturuyordu.

«Tekneyi terketme!»

Serüvenli yolculuk sırasında bir gece kıyıda konaklanır. Yzb. Willard ve bir arkadaşı uyuşturucu bir bitki bulmak için ormana dalarlar ve bir kaplanın saldırısından güç belâ kurtulurlar. Bu deneyimden hemen bir ders çıkarılır: «Tekneyi terketme!». Yüzbaşı o olayda ani bir çağrışımla, Kutz'un hata ettiği noktanın «tekneyi terketmek» olduğunu düşünür. Ama hangi tekne? Bir çılgınlar teknesi...

Tapınağa Varış...

Alb. Kutz'un sözde tapınağına varıldığında karşılaştığımız manzara hayli ilginç: derme çatma sandallara doluşmuş, yüzleri ve vücutları beyaza boyalı bir alay insan bekleşmektedir. Bu insanlar motora sessizce yol verirler. Tapınağın önünde, saçı başı birbirine karışmış ve azıcık da oynatmış bir Amerikalı gazeteci Yüzbaşı ve arkadaşlarını

büyük tezahüratla karşılar. Amerikalı komutanlar Alb. Kutz'un yöntemini «gayrı makul» olarak nitelendirmişlerdi, ama görünürde yöntem falan değil yalnızca cesetler vardır. Tapınağın basamaklarını «Apocalypse, Now» yazısıyla birtakım kesik başlar süslemektedir. Kırk milletten bu insanların neden öldürüldüğü konusunda film içinde bir açıklık getirilmiyor. Yalnızca, Alb. Kutz'un dehşetle[5] dost olarak, onunla koyun koyuna yaşamak gereğini vurgulayan felsefesi ile bir bağlantı kurmamıza yarıyor. (Bu sıcak ülkede cesetlerin yarım günde kokmaya başlayacağını düşünürsek, ortalığı kaplayan kerih kokuyu tahmin etmek pek güç olmasa gerek. Yoksa, bu tür bir hatırlatma fazlaca «uygar dünyanın ürünü» mü sayılmalı?)

Kadın, erkek, çocukların, yani tüm tapınağı çevreleyen ahalinin neyle geçindikleri pek açık değil... Neyle geçindikleri bir yana, daha önemlisi, Kutz bu insanlara ne vermişti? Filmde sezilen o aşırı bağlılık nasıl açıklanmalı? Güven mi, dinî bir kendini adayış mı? Yüzbaşı'dan önce aynı görevle gönderilen Amerikalı subay, Albay'ı öldüreceği yerde, neden onun yanında kalmaya karar vermişti? Bütün bu soruların cevaplarını, kendi alıştığımız değer kategorilerine dayanarak vermek, herhalde, yanlış olur. Ama, bu olaya nasıl yaklaşmamızın doğru olacağını filmin yeterince işlediği de pek söylenemez, sanırım...

Yzb. Willard tapınakta kaldığı sürece Alb. Kutz'u tanımaya çalışır, hatta bir süre onun etkisinden kurtulamaz. Kutz'un anlattığı korkunç öyküleri ve savaş deneyimlerinden kalkarak oluşturduğu dehşet felsefesini dinler. Kutz'a göre, dehşetin bir yüzü vardır ve insan dehşetle yanyana yaşamayı öğrenmelidir. Yoksa, dehşet insanı yener, yok eder. Ve salt bu nedenle, duyguya yer vermeden, düşünmeden, hatta öldürmenin tutkusuna kapılmadan öldürebilecek insanlara gerek vardır. Yüzbaşı herkesin, bu arada Kutz'un kendisinin bile, Albayı öldürmesini istediğini düşünürken, onun yıkılmış, çürümüş bir halde değil de, bir asker gibi ayakta, yiğitçe öldürülmeyi beklediğini farketmiştir. Nitekim, Yüzbaşı görevini yerine getirecektir.

Coppola'nın **Apocalypse, Now** için tasarladığı çeşitli «son»lar bir hayli tartışıldı.[6] Bu sonların ilkinde Yzb. Willard Kutz'u öldürür ve Angkor Vat'ı terkeder. İkincide, Kutz'un ölümünden sonra Yüzbaşı telsizle Amerikan uçaklarına haber verir ve tapınak napalm bombalarıyla yerle bir olur. Üçüncüde ise, Kutz'u öldüren Yüzbaşı, onun yerine geçer, tapınakta kalır, yani Kutzlaşır! Her üç son da aşağı yukarı benzer fikirlere varıyor. Ancak, tapınağın bombalanışını gösteren jenerik, biraz fazla renkli ve canlı değil mi? Çok ileri bir teknikle çekildiği anlaşılan bu sahneler (jenerik filmden ayrı bağımsız bir eser olarak dahi izlenebilir) hepimizin çocukluğunda seyrettiği havai fişekleri, hatta daha bile görkemli bir renk cümbüşünü hatırlatıyordu. Filmde Vietnam köyünün bombalanma sahneleri ile kıyaslandığında, jeneriğin hayli şenlikli olduğu görülüyor. Coppola'nın özel bir kastı yok idiyse, yönetmenin film boyunca artan coşkusunun jenerikte doruğuna ulaştığı söylenebilir.

Alb. Kutz'un «Beni öldürmeye hakkın olabilir, ama yargılamaya asla. Bizi yıkan hep yargı,» sözleri, ABD'nin Vietnam'daki yenilgisine ilişkin çok çarpıcı bir yorum getirliyor. Yarı-tozutuk gazetecinin Eliot'dan alınma «Bu dünya günün birinde haykırışlarla değil, inliltilerle son bulacak...» sözleri ise ibret verici!

SONUÇ...

Apocalypse, Now göz kamaştırıcı bir teknikle çekilmiş. Çekim öylesine yoğun ki, neredeyse insanın üstüne yıkılıyor. Renkler büyüleyici ve hayli yorucu: film çeşitli yönleriyle seyircinin yetilerini sonuna dek zorluyor. Vietnam Savaşı'nın dehşetini seyrederken, film endüstrisinin ne büyük bir teknolojik düzeye ulaştığını da öğreniyoruz.

Coppola'nın anlattığına göre,[7] film hazırlanırken pek şişman olan ve söz verdiği halde bir türlü zayıflayamayan, bu nedenle yakın plan yüz çekimleri ile yetinilen Marlon Brando, kısa rolünü rahatlıkla oynuyor. Yüzbaşı Willard'ı canlandıran Martin Sheen'in oyunu ise özellikle başarılı.

Apocalypse, Now gerçekten, Vietnam Savaşı'nın dehşet tablolarından kalkarak, savaşın insanları nasıl bir toplu çılgınlık furyasına sürükleyebileceğini göstermeye çabalıyor. Öylesine bir çılgınlık tutkusu ki ancak «kıyamet» ile kıyaslanabilir. Ancak, **Kıyamet, Şimdi**'deki «şimdi»nin anlamı çok değişik biçimlerde yorumlanabilir, bence. Coppola, bir yerde, Vietnam'ın kıyametin ta kendisi olduğunu söylemişti. İyi hoş da, iş Vietnam ile bitmiyor, dünyamızda her gün savaş var, üstelik savaşlar belli koşulların hazırladığı olgulardır. «Savaş kötüdür, aman savaş çıkmasın» demenin fazla bir anlamı var mı? Ayrıca, bu tür sözler her gün dile getiriliyor, zaten. Coppola, «şimdi» ile, bundan sonra çıkacak bir büyük savaşın kıyamete dönüşeceğini demek istiyorsa, bu bakış daha anlamlı görünüyor.

Yüzbaşı Willard'ın Angkor Vat[8] tapınağına varana dek yolda karşılaştığı olayların hepsi birer «dehşet» sahnesi sergiliyordu. Bu dehşetin doruk noktası ise Alb. Kutz. Ancak, bu sergileme üzerinde biraz durmakta yarar var. Film, savaşın yol açtığı çılgınlıklar zincirini, bu zincirin duyguya hiç yer vermeyişini, o korkutucu «duygusuzluk» ortamını çok başarılı bir biçimde «sergilemiş». Ancak, yalnızca sergilemek yeter mi? **Apocalyse, Now**'un **duygusuzluğu** mükemmel aktarışı, bir yerde filmin eksik kalmasına da neden oluyor.

Sinemada günümüze kadar savaş üstüne pek çok film yapıldı ve artık belli bir bilinç düzeyine varıldı. Bu aşamadan sonra, savaşa ilişkin bir film ya-

parken ne tür bir amaç güdülebilir? Yüzbaşının Alb. Kutz için söylediği gibi, savaşın insanları nasıl «tüm geçmişlerinden ve bu arada kendilerinden de kopardığını» anlatabilmek için, değil mi? Burada önemli olan, insanın savaş içinde «değişmiş» olduğunu değil de, o noktaya **nasıl** geldiğini göstermek, bu korkunç değişimi filmle birlikte seyirciye yaşatmak olsa gerek. Oysa **Apocalypse, Now** savaşın dehşetini **sergilemekle** yetiniyor! Filmin işlenişi, seyircinin kendisini örneğin bir Alb. Kutz ile özdeşleştirmesine, onun neden böylesine çılgın bir ruh hali kazandığını tüm yönleri ile kavramasına fırsat vermiyor, bence. Kutz'un çok parlak bir subay olduğunu, kupkuru sicil kayıtlarından öğreniyoruz. Bir insan olarak, başarılı olmasının dışında, hiçbir kişisel özelliğini tanıyamıyoruz. Temiz yüzlü bir eş ile sevimli bir çocuğun fotoğraflarından başka, Kutz'un geçmişine ilişkin hiçbir can alıcı öge sunulmuyor seyirciye. Dolayısıyla, filmin aktardığı, bir tür bilgi ve sergileme olarak kalıyor. Yani, seyirci filmin mesajını bir **bilgi** olarak alıyor ve sonuna kadar **seyirci** kalıyor. Hatta, bazı ürkütücü sahneler nedeniyle, seyircinin koltuğuna sindiğini söylemek bile mümkün.

Film Kutz'un geri planını vermediği gibi, maddi temellerinden bağımsız, soyut bir «kötü» (evil) temasını işlerken de hayli idealist bir yaklaşım içinde görünüyor. İyilik de kötülük de birtakım koşulların sonucu değil midir?

Öte yandan **Deer Hunter** aynı Vietnam Savaşı'nın dehşetini, daha genel planda da savaşın acımasızlığını, çok daha başarılı bir biçimde işliyordu, bence. **Deer Hunter** savaşla doğrudan doğruya uğraşmadığı halde, askere giden üç kafadarın tüm geri planını, nasıl bir ortamdan çıkarak savaşın kucağına düştüklerine çok yalın ve çok canlı bir biçimde aktarıyordu. Seyirci, aradaki kültür v.b. farklar bir yana, salt bir insan olarak, kendisini filmin kahramanlarının yerine koyabiliyordu. Nick, Michael veya Steven'ın savaş içindeki çaresizlikleri, tepkileri, sanırım, hiç kimseye aykırı gelmemiştir. **Apocalypse, Now**'un tam tersine duygu yükü bir hayli yoğun olan **Deer Hunter**, kahramanlarını tüm günah ve sevaplarıyla seyirciye mal etmesi açısından, savaş aleyhinde çok etkili, canlı bir mesaj sunuyordu. Sade insanların savaş yüzünden nereden nereye geliverdiklerini filmle birlikte yaşayan seyirci, «Benim de başıma aynı şeyler gelebilir...» dediği an, savaşın dehşeti kavranmış, kişi canevinden vurulmuş demektir.

Apocalypse, Now'un balyozuna karşılık, seyirci **Deer Hunter**'da nereden geldiğini pek kestiremediği okkalı bir tokat yiyordu. Bu işleyiş farkı bir yana, **Apocalypse, Now** savaş üstüne yapılmış filmler arasında önemli bir yer kazanacaktır, sanırım.

JÜLİDE ERGÜDER

---

[1] «Apokalypsis» yunanca kökenli, «apo» ve «kalyptein»in birleşmesinden oluşuyor ve *vahiy* anlamına geliyor. Batı dillerinde «apocalypse» sonradan *keşif* ve *ifşa olunma* anlamlarını da kazanmış. Hıristiyan inanışında ise, «apokalpsis», insanlığın kaderini saptadığına ve önceden açıkladığına inanılan kutsal metinlerin adı. Özellikle, kilisenin kabul ettiği dört incilden, Yuhanna İncili bu adla anılıyor. Tanrı'nın özel görevler verdiği dört büyük melek (İslâm inanışı da müminlerin bu meleklere inanmasını zorunlu saymıştır) olan Azrail, Mikail, Cebrail ve İsrafil'e de «Apokalypsis'in Dört Atlısı» adı verilir. Bunlardan basmelek İsrafil'in borusunu üfleverek *kıyamet* günü haber vereceği, o zaman, önce bütün yaşayanların öleceği, sonra tüm ölülerin dirilerek (yani mezarlarından «kıyam» ederek) hayatta iken işledikleri günah ve sevapların hesabını vermek üzere *mahşer*'de toplanacaklarına (yani «haşr» edeceklerine) inanılır.

[2] Bu terimin karşılığı olarak İngilizce ve Fransızca metinlerde, sırasıyla, «film - opera» ve «opera filmique» deyimleri yer alıyor. Bildiğimiz anlamlarının dışında, Coppola'nın *Opera*'dan ne anladığını kestiremediğim için, terimi olduğu gibi bıraktım.

[3] Michael Herre 1967 yılında Vietnam'da savaş muhabirliği yapmış; savaş deneyimlerini de 1977'de yayınlanan *'Dispatches'* adlı kitabında toplamıştır. *(Milliyet Sanat Dergisi*, Sayı 345, Ersin Pertan. «Avrupa Sinemalarında: ...», s. 16)

[4] Gamma Press Images'ın 1979 no.lu Cannes Film Festivali'ne ilişkin haberi.

[5] «Horror» kelimesi filmin alt yazılarında «fecaat» diye çevrilmiş. Benim bildiğim kadarıyla «horror» başlıca korku ve *dehşet* anlamlarına gelir. Yani, «fecaat» ya da «feci» olanla, «korku» ve «dehşet» veren, her zaman aynı şeyler değildir. Bu iki kelimenin anlamlarını kesin çizgilerle biribirinden ayırmak pek mümkün olmamakla birlikte, «fecaat»ın anlam içeriğine, korkudan çok, korkunun yanısıra, az buçuk tiksinti verici, acınacak şeyler de giriyor. Örneğin, paramparça olmuş bir taşıtın içinden çıkarılan ağır yaralıyı görünce, hem adamın haline acıyıp «Ah, ne feci!» der, hem de aynı şeyin kendi başımıza da pekâlâ gelebileceği ihtimalini görerek, korkar, dehşete düşeriz.

[6] Nedim Gürsel'in *'Apocalypse, Now'* için yazdığı eleştiri. *Milliyet Sanat Dergisi*, Sayı 343, s. 4-5.

[7] *Aynı yerde*, Coppola ile söyleşiden. s. 3

[8] Angkor, Kamboçya tarihinde önemli bir yer tutan Klimer krallarının eski başkenti, Bien-ho gölünün kuzeyinde kutsal bir kent. Kral Yaçovarman tarafından kurulmuş.

Birkaç kez değişiklik geçirmiş Siyam ve Aranam devletinin baskısına maruz kalmış. Kamboç tarihinde 8. yy. sonundaki anarşi ile kuzey - güney arasındaki iç savaştan sonra başlayan döneme «Angkor dönemi» deniyor.

Angkor Wat ise, Angkor topluluğunu oluşturan anıtlardan biri yalnızca. Khmer mimarisinin şaheseri sayılan bir anıtmezar. Kral III. Süryavarman (1113-1150) tarafından türbe olarak yaptırıldı. İçinde Vişnu'nun bir heykeli var. Eski Angkor uygarlığının çok yüksek bir düzeye ulaştığının kanıtı olan bu mabet ortak bir merkezle onu çevreleyen geniş surlardan oluşuyor. Çevresinde sun'î bataklıklar bulunuyor. 19. yy.'nın sonlarından itibaren Angkor topluluğu Fransızların (Kamboçya 1863'de Fransız egemenliği altına girmişti.) büyük ilgisini çekmiş ve bir inceleme merkezi olmuştur. Angkor'un meydana çıkarılması için restorasyon ve yanıtların çözülmesi çalışmaları yoğun bir biçimde sürdürülmüştür.

Kamboç ulusal ruhunun bir simgesi olan Angkor Wat son yıllarda çeşitli savaşlara sahne oluyor. Mistik kubbelerin altındaki meydanlar önce, Vietnam Savaşı'nda Vietkong'un yeriydi. Daha sonra, Vietnam'ın işgali sırasında ise Kızıl Khmerler'in püskürtüldüğü bir alan oldu. O kadar ki, Vietnamlılar Angkor - Wat'ı alınca, daha başkente girmeden, savaşın bittiğine kanaat getirmişler. Bugün, Kızıl Khmer gerillalarının vur - kaç saldırılarına karşı tapınıklarda silâhlı Kamboç askerleri nöbet tutuyor.

Filmde, Kutz'un tapınağı, Angkor - Wat'ın kendisi değil de, kutsal önemi dolayısıyla, bir öykünme gibi görünüyor.

ALMANYA ACI VATAN

Adının da deşifre ettiği gibi, film, Türkiyeli insanın Almanya sürgününü konu edinmektedir.

Bir filmin konusunu anlatmak, bir şiirin konusunu anlatmak gibi biraz anlamsız bir iş. O yüzden, hiç değilse yüzeyden filmdeki insan ilişkilerini yineleyelim: Mahmut Almanya'ya gitmek istemektedir. Bu isteğine ancak Güldane'yle evlenerek kavuşabilir. Satın alınmış, sahte bir evliliktir bu. Güldane «kocamdır» diye Mahmut'u Almanya'ya götürecek, karşılığında Mahmut'tan para, tarla vb. alacaktır. Hiç bir zaman karı koca filan da olmayacaklardır. Almanya'ya gitmek bir kurtuluş değil elbet: İş bulamamak, kaçak işçi olmak, bilmediği, görmediği insan ilişkileriyle, yeni bir toplum yapısıyla karşı karşıya olmak, Mahmut'u sürekli dalgalandırır. Güldane bir teleks fabrikasında çalışır, aklı fikri para kazanmakta. Olayların gelişiminde Mahmut'a karşı olan katı tutumunu yumuşatır, hatta sahte evliliklerini normal evliliğe de dönüştürürler. Ne var ki, aralarında herhangi bir uyum sözkonusu değildir, Güldane evden Türkiye'ye kaçmaya kalkar...

Acı Vatan, kaçırılmış (sinema olmamış) iyi bir olanak gibi geldi bana. Senaryo, bu çerçevesiyle çok geniş ufuklar taşıyorken, kurgu dağınıklığı, olay aktarmacılığına önem verilmesi, altı çizilmek istenen olguların gösterilmelerinden öte bir sinemasal anlama ulaşamaması, olanakları mümkünsüzlüğe dönüştürüyordu.

Filmin en çok görünen insanı Güldane (H. Koçyiğit) daha az görünen çöpçü Pala kadar sinemasal olamıyordu. Filmin bitiminde Güldane'den çok Pala'dan konuşuluyordu. Pala sinemasal zaman ve mekan içinde sinemasal bir insan olurken, Güldane olamıyordu. Niye?

Güldane'nin belli başlı özelliklerinden biri para canlısı olması. Film başlar başlamaz bunun altını çizmek ister. Güldane'yi Almanya'dan getirdiklerini köyde satarken izleriz. Arkasından Mahmut'la evlenme pazarlığına girişir. Anlaşırlar. Bu anlaşma çok kısa ve sözle verildiği için, seyirci için haber niteliğinden öte bir anlam taşımaz. Güldane Almanya'daki «Bizim Mahalle»ye gelir. Evlilik pazarlığını, yine sözle bir kere daha anlatır. Arkadaşları ilk duydukları için ilgiyle dinlerler ama seyirci için yineleme! Ve söz, sinema dilinin birinci unsuru değilken.

Filmde bu tür, (altı çizilmek amacıyla da olsa) yinelemeler oldukça bol. Sözgelimi teleks fabrikasında makina-Güldane ilişkisi. Türk sineması için yepyeni bir konu. Ama nasıl işleniyor? «Devrimci» köy filmlerinde uzun uzun köyün, köylünün yoksulluğunu gösteren resimler, görüntüler vardır. Film içindeki yeri düşünülmeden, ha babam doldurulur. Acı Vatan'da insan-makine ilişkisi de benzeri yolla işleniyor. Komut veren makinalarla, bunalan Güldane'nin, bu olgunun, herhangi bir derinliği yok. Bu bölümde hem uzak, hem yakın çekimlerle çalışılmasına karşın, Güldane'den başka birinin böyle bir sorunu olduğu konusunda en küçük bir ipucu görünmez. Uzak çekimlerde öbür işçiler de konu içine alınarak, yakın çekimlerde tanık olacağımız Güldane'nin bunalımına destek yapılabilirdi.

Şöyle söyleyebiliriz. Nüfuz ettirme değil, gösterme, saptama yaklaşımı. Doğalcılık.

Anladığım kadarıyla, filmde bir biçim oluşturma çabası vardı. Teleks fabrikasının dakik, hızlı ve tedirgin çalışma havasını, bütün filme yaymak. Dediğim gibi, bu önemli çaba başarıya ulaşamıyor, seyirciyi yormaya yarıyordu yalnız.

Kişileştirmelere baktığımızda, Güldane dışındakilere uygulanan gerçekcilik, Güldane'den esirgenmiştir. Bu taraf tutma, Güldane'nin kendi içinde çözümsüz çelişkilerine gölge olmaktadır. Sözgelimi, öbürleri (Oda arkadaşları, Mahmut gibi) kendilerini Almanya toplumunun ilişkilerine uyarlama çabasındayken,

Güldane bundan uzaktır. Niye?

Bu olamaz mı? Olabilir. Olamaz demiyoruz ama bu olabilirliğin inandırıcı ipuçlarını istiyoruz.

Mahmut'a daha eleştirel yaklaşılır ama bu eleştirellik söylemekten öteye gitmez. Sözgelimi, Güldane'yi bir başka kadınla aldatır. Film bize aldatmayı gösterir. Mahmut, niye Güldane'yi değil de o kadını tercih eder? İntikam değildir bu, daha sebebler var. Sözgelimi O'nun Güldane'den daha çok kadın olması... vb. Olayın derinliğine inilmeden haber olarak geçilir. Bunun karşıtı olumlu bir örnek olarak, Mahmut'un bulaşık yıkamasını gösterebiliriz. Güldane, erkenden işe gitmek zorunda kaldığı için, bulaşıklar Mahmut'a kalır. Mahmut'un dünyada aklına hayaline getirmediği bir iş. Mahmut'un bocalayışı. Film izlenirken, seyirci hemen ve ilginç tepkilerde bulunuyordu bu sahneye.

Film, Güldane'nin Türkiye'ye kaçmak için havalanına gelmesiyle biter. Mantıklı bir son. O gelişim içinde, yapabileceği en olumlu şeyi yapıyordu Güldane: Çözümsüzlük. Uçağa binemeyip, oraya yığılıp kalması da bunu işaret eder, kanımca.

Sanat ürününde, ille de doğru çözüm aramak yanlış kanımca. Ya da şöyle söyleyeyim: Çözümsüzlüğü, belli bir perspektifle deşifre etmek, açığa çıkarmak da bir çözüm.

Sonuç olarak, Almanya Acı Vatan'ın bir hiç ya da bir başyapıt olduğunu söylemiyorum. İşaret edilmesi gereken şu ki: Bir takım olgular Türkiye sinemasına giriyor bu filmle. Bu olguların sinemalaştırılması Yeşilçam'ın klasik tekniğiyle yapıldığı için başarı sağlanamıyor.

S. BULUT

KANUN KONÇERTOSU'NUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

5 Ocak 1980, AKM'de düzenlenen H.F. Alnar'ı anma konserinde bestecinin «Kanun Konçertosu» da, Hikmet Şimşek yönetimindeki İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası eşliğinde Ruhi Ayangil tarafından seslendirildi.

— I —

Önce eserin adından başlayalım. «Kanun» ve «konçerto»... Ortak bir kültürün ürünü olmayan iki kavram. Gerçi «kanun»un Batı'da şimdilerde pek kullanılmayan akrabaları yok değil, ama «konçerto» bizim için oldukça yeni bir biçim.

Eserin bestecisi H.F. Alnar, «Türk Beşleri» diye anılan C.R. Rey, A. Saygun, N.K. Akses ve U.C. Erkin'den farklı olarak, müziğe «alaturka» ile ve kanun çalarak başlamış. Bu nedenle olacak, Batı'yı öğrendikten sonra müziğe yaklaşımı Ziya Gökalp'lerden mülhem, meşhur «müzik devrimi»nin klasik yaklaşımından farklı. «(...) millî musıkîmiz, memleketimizdeki Halk musıkîsiyle Batı musîkisinin kaynaşmasından doğacaktır. Halk musıkîmiz bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve Batı musıkîsi usûlüne göre «armonize» edersek, hem millî, hem de Avrupalı bir musıkîye malik oluruz.» (Gökalp, Z., Türkçülüğün Esasları, İst., 1969, s. 147). Cumhuriyet'in bu büyük ideologunun görüşlerini herhalde yetersiz bulanlar da olmuş. Bunlar da çokseslendirilmiş türkülerin yanısıra Batı'da takip ettikleri ekolün çizgilerini aşmaksızın, birtakım geleneksel motifleri alıp eserlerine serpiştirmişler ve sanırım, Şark'ın o egzotik havasını dinleyenlere rahatça teneffüs ettirebilmişlerdir. O dönemin havası düşünülecek olursa, kendini pek kolay bu etkilerden kurtaramamış olması muhtemel bir F. Alnar ise, ilk göz ağrısı kanununu da geliştirmeye çabalamış, geleneksel tarzda çalınışı aşmayı denemiş, bunu sapına kadar Batılı bir formu kullanarak, belki hem kanunu hem de konçertoyu zorlayarak denemiş. Sonucu nasıl olsa beğenen-beğenmeyen, yerenöven bir dolu insan var. Bizim üzerinde durmak istediğimiz F. Alnar'ın yaklaşımı. Bilebildiğimiz kadarıyla ilk ve son çalışma bu perspektifle sorunu ele alan.

— II —

Konserde solist olan Ruhi Ayangil konçertoyu bestecisinin dışında seslendiren ilk icracı. İlk yorum tarihi 1951 olarak bildirilen bu eserin F. Alnar dışında kimse tarafından bu son konsere kadar çalınmamış olmasını acaba bestecinin egoistliğiyle mi açıklamalı? Yoksa konuştukları zaman mangalda kül bırakmayan Türk Musıkîsi san'atkârlarında mı biraz kabahat var? Resmî Cumhuriyet ideolojisi Türk Müziği'ni devre dışı bırakmış, hattâ çeşitli şekillerde bastırmaya çalışmıştı. Böylece bu türle uğraşanlar, tamamen içe dönük, tekseslilik-çokseslilik, melodi-armoni, alafranga-alaturka gibi sun'i karşıtlıkların, bunların belirlediği alanın dışına çıkmadan ve bu alan içinde bir taraf olarak yaşamını sürdürmüş, genellikle toplumun tutucu kesimleriyle ilişki içinde olmuşlardı. Giderek gelenekten geleni değil geliştirmek, korumak dahi imkânsızlaşmış, hele gazino olayının yaygınlaşmasıyla hemen tüm imkânlarını bu alana seferber etmişti Türk müzikçiler. Tabiî, sayıları son derece az olmakla birlikte, bu alanda saygıdeğer çalışmalar yapan, ısrarla piyasayla ilişki kurmayan, «idealist» birtakım insanlar da vardı. Bunların faaliyetleri, radyolar, İstanbul Belediye Konservatuarı ve birtakım musıkî cemiyetleri ile sınırlanmıştı. Piyasacısından, «idealist»ine yine de tüm Türk musıkîsi «müntesibleri» bu durumdan kurtuluşlarını devlet desteğinde bir okula bağlarlardı, her türlü eleştiriye karşılık böyle bir okulun herşeyi değiştireceğini söyleyerek cevap verirlerdi. O ümitlerin bağlandığı okulunsa hiçbir ciddî ön çalışması ortalıkta yoktu. 1975'de tamamen politik amaçlarla kurulan

«İstanbul Türk Musıkîsi Devlet Konservatuarı» oldukça sevinç yarattı bu camiada. Bu işin esnaflığını yapandan, politik hesaplar peşinde koşana, bu arada bilimsel çalışmaya, metodik eğitime gerçekten inanmışlara kadar pek çok kimse hoca olarak alındı. Ve kısa zamanda temelde çürük bir yapıyı yeniden üreten bir kuruluş haline geldi okul. Hattâ diplomalı assolistler, disco-fasıl öncülerini falan yetiştirdi. Bu ortamın sağladığı asgari fırsatları değerlendiren bir avuç insansa metot yazmaya, beste denemeleri yapmaya, öğrencileriyle yakından ilgilenmeye girişti. Ancak bunların «münferit» çabalar olmaktan öteye gittiği söylenemez. Tıpkı bir Ferit Alnar'ın çıkıp «Kanun Konçertosu» bestelemesi gibi; tıpkı ilk icrasından ancak yaklaşık 30 yıl sonra bir başka yetenekli kanunînin bu eserl çalabilmesi gibi; tıpkı bu eseri çalabilecek bir üçüncü solistin belki bir 30 yıl sonra çıkabileceği gibi...

FERRUH GENÇER

okurlardan...

LENİN, L. SAVE, L. SAVE ELEŞTİRİSİ VE HEGEL DİYALEKTİĞİNE BİR YAKLAŞIM

Birikim Dergisi'nin 12. sayısında «Sınıf Mücadelesi ve Hegel Diyalektiğinin Marksist Görüşle Ayaklar Üstüne Oturtulması» başlığıyla L. Save'nin bir yazı-birlikte yayınlandı.

L. Save yazısına **Kapital**'in 2. baskısına son sözünden Marx' tan bir alıntıyla başlıyor: «Diyalektiğin Hegel'de içine düştüğü yanılsama, Hegel'in diyalektiğinin işleyiş biçimlerini geniş ve bilinçli bir şekilde tasarlayıp açıklamasını engellememiştir hiç bir zaman. Hegel'in Diyalektiği başaşağı duruyor. Gizemsel (Mistik) kılıf içindeki akılcı (Rasyonal) çekirdeği farkedebilmek için Hegel'in diyalektiğini ayakları üstüne koymak gerekir.»

Evet Marx böyle dedi ve yaptı. L. Save'de bu konuda üzerine düşeni yapmak için yukardaki alıntıyı veri alıyor, alıntıyı yoruma çalışıyor. L. Save: «Onlar (Marx ve Engels, E.G.) burada sözkonusu olan materyalist görüşle ters yüz etme işleminin **gerçekte ters yüz olan birşeyi** (abç) ters yüz etme, yani düzeltme «ayakları üstüne koyma» işlemi olduğunu açıkça belirtmişlerdi.» der demez eleştirmen telaşa kapılıyor ve: «Yani **gerçeklik** (abç) Hegel'de ters yüz olmuştur, bunu bir daha ters yüz etmekle yeniden gerçekliği bulmuş oluruz. Bu sözler Hegel'i Marksizme kabul etmek için yeterli bir formül gibi görünmüyor bize» deyip noktalıyor. Bence zaten L. Save de Marksizme yeni bir filozof kazandırmak amacıyla tartışmıyor. Hegel kendinden önceki tüm idealist felsefelerin toparlayıcısı ve büyük bir idealist filozof olarak yaşadığı burjuva toplumda burjuvazinin değirmenine su taşıyarak görevini yerine getirdi. Ama ne varki «kendinde şeylerin bilinebilirliğini» savunuyor oluşu, dolayısıyla (örneğin Kant «imana yol açmak için bilimi alçaltırken») —bilginin tanrının bilgisi olması idealist yargısıyla hareket etse de— «Bilimi yükseltıcı» (Lenin) bir rol oynamasıyla diğer idealist filozoflardan ayrı ele alınmalı, ayrıca «Diyalektiği, karşıt olanı birliği içinde kavrama» temel anlayışına uyarlı bir biçimde çözümlemeğe çalıştığından dolayı dâhîliği teslim edilmeli, ondan öğrenmek anlamında alınabilecek ne varsa alınmalıdır.

L. Save söz konusu alıntıda Hegel'in **gerçekliği ters yüz ettiğini** söylemiyor. Bu doğrudur ama L. Save'in söylediği, tartıştığı değildir. Hegel diyalektiğinin **gerçekte ters yüz olduğunu** söylüyor. Bu ikisi farklı şeylerdir. Niye gerçekte ters yüzdür Hegel diyalektiği? Çünkü Hegelci idealist zeminde diyalektik sırıtmaktadır, tıpkı mekanik materyalizmde mekanizmin sırıtması gibi. Hegel idealist bir tarzda yorumladığı dünyayı diyalektik olarak kavrama uğraşındadır. Diyalektiği Hegelci idealist zeminden çekip çıkarmak gerekir. Örneğin şöyle:

«Varlık ve öz kavramın momentleridir» (Hegel)

«Tersine çevirelim bunu, beynin en yüksek ürünüdür kavramlar» (Lenin) Aslında sadece gerçeklik değil «gerçeklik» kavramı bile Hegel'de ters yüz olmuştur. Ama gerçekliği ters yüz etmenin sorumluluğu yalnız başına Hegel diyalektiğinde değil —Diyalektiğe idealizmin ettikleri de hesaba katıldığında— bir bütün olarak Hegel felsefesindedir. Diyalektik ve materyalizmin biri olmazsa olmaz türünden bir felsefi bütün oluşturmaları bence Hegel felsefesi için sözkonusu olamaz. Hegel'de diyalektik ve idealizm birbirlerini tamamlamaz, tam tersine birbirlerine çelişik bir konum arzeder. İşte onun için Lenin tanrının bahsettiği bilgiyle de olsa Hegelciliğin bilimi yükselttiğini söyler. İşte onun için Lenin, Hegel'in «Mantık bilimi»ni okurken «Çok güzel! Ama mutlak ide'nin ve idealizmin ne işl var burada?» diye Hegel'e sitem eder.

L. Save'nin metninin eleştir-

meni: «Ayrıca bütün ideolojilerin gerçekliğin belli bir biçimde çarpıtılmış biçimi olduğunu baştan kabul ettiğimize göre bu anlamda bir «akılcı çekirdek» nasıl olsa bütün idealistlerde bulunur. O halde Hegel'in özgüllüğü nerede?» diye eleştirisine devam ediyor. Hegel'in özgüllüğünü bu yazı içinde koymaya çalışacağım. Ama diyalektik üzerine süren bir tartışmanın ansızın ideoloji tartışması düzeyinde yürütülmesine itiraz edilmelidir. Bu konuda Althusser'in şu sözlerinin uyarıcı olacağı kanaatindeyim:

«Felsefe soyutlama, aklilik ve sistem gözetme nitelikleri ile teorinin 'içinde' görünür, özgül ilişkilerle bağlı bulunduğu bilimin yakınındadır. Bilimden farklı olarak felsefe ideolojilerinin sınıf eğilimi yakın bir ilişki sürdürür ki bu ideolojiler son kertede politiktir ve teoriye ait değillerdir.»

Yazının devamında ilginç bir tartışma var. L. Save: «Akılcı çekirdek örneğin çelişme, aşma, olumsuzlamanın olumsuzlaması vb. kategorilerinde mi kendini gösteriyor?» diye sorarken, eleştirmen ise: «Bu soruların düşünülmesi bile, kendisinin başta koyduğu ters yüz etme işlemini geçersiz kılmaya yeter» diyerek bilinen savında ısrar ediyor. Şurası önemle vurgulanmalı ki çelişme, aşma, olumsuzlamanın olumsuzlanması kategorileri bir tarih açıklamasının kategorileri haline geldiğinde —ki Hegel'de gellyor— ulaşılacak bir tek yer vardır: Felsefi Hümanizm. Zaten Marksist felsefe bilimsel verilerle desteklenen tezlerinde tarih açıklamasında bu kategorileri yönsemeli olarak da olsa reddetmiştir. Hegel diyalektiğinin bu ters yüz edilirken içeriğinin değiştirileceği ya da tümden atılacağı kategoriler özellikle bu kategorilerdir. Sıra tarih açıklamasına geldiğinde Hegel diyalektiğinden kendimizi ayırdetmesini bilmeli ve Lenin gibi «Marx ve Engels en büyük adımı doğrudan doğruya bu alanda, bu bilimde (Tarih E.G.) attılar ve en çok burada ihtiyarladı Hegel, burada çağ dışı kaldı» diyebilmellyiz.

Hegel diyalektiğinin yapmadığı bir başka da: «Maddeden harekete, maddeden bilince diyalektik geçişi —özellikle ikinoisini— anlamayı bilememiş olmasıdır.» (Lenin)

Ama yine de Hegel'de mistik bir kılıf içinden çıkarılıp ayakları üstüne konacak bir akılcı çekirdek olmalı. Yoksa niye Lenin «Marx Hegel diyalektiğini akla uygun şekli içinde çevirererek ekonomi politiğe uyguladı» ya da «gerçekten de mantıksal formların ve yasaların boş bir zarf değil, nesnel dünyanın yansısı olduklarını ispatlamıştır Hegel. Daha doğrusu ispatlamamıştır da dahice bulmuştur» desin? Niye diyalektik tanımını olduğu gibi Hegel'den alsın.

Hegel'in «çelişki her türlü hayatın ve her türlü hareketin köküdür» vs. şeklindeki çelişki üzerine sözlerine dikkati çekip, bu akılcı çekirdeği şöyle ortaya koyuyor Lenin: «'Hareket' ve 'öz hareket', 'değişme', 'hareket ve hayatiyet', 'her türlü öz hareketin ilkesi', 'Hareket'e ve 'eylem'e götüren 'dürtü' —Ölü varlığa karşıt— Hegelciliğin, o soyut ve anlamsız (ağır, saçma) Hegelciliğin özünün burada olacağı kimin aklından geçerdi ki? Anlamak, keşfetmek, ayıklamak, arıtmak gerekiyordu bu özü ve işte Marx'la Engels'in yapmış oldukları da budur.»

L. Save de sorunu buna yakın bir konumda koyuyor.* Marx ve Hegel'de çelişki anlayışının birer karşılaştırmasını yapıp, ayrılık noktalarını belirtiyor. Çelişme anlayışlarının temelden farklı olduğunu vurguluyor ve: «toparlamak gerekirse» diyor «Marksist düşünce antagonizm kategorisinde odaklanmaktadır, antagonist çelişme «akılcı çekirdek»in temel ögesidir, bu öge Hegel diyalektiğinin materyalist anlayışla **tersine çevrilmesiyle ortaya çıkmıştır.** (abç)» Eleştirmen ise tartışmanın başında koyduğu sınırlamalarla her ne pahasına Hegel'den bir şey öğrenilemez anlayışını ispatlama mantığıyla hareket ediyor ve aslında L. Save'in sözlerinden hiç bir şey anlamadığını ispata girişiyor: «Bu da bize Hegel'in «akılcılığının» çok «başaşağı» bir açıklaması. Çünkü «antogonizm» bu anlamda Hegel'de olmayan bir kavram. Ama antogonizm içermeyen bir sistemi tepe üstü çevirmekle içinde antogonizm kavramının düşeceğini ummak da biraz garip bir iyimserlik oluyor.» diyerek bitiriyor.

Halbuki L. Save tartışmanın başında şöyle bir ihtiyat kaydı koymuştu: «Ayakları üstüne oturma yalnızca akılcı çekirdeği ortaya çıkartmakla kalmıyor. Aynı zamanda —kısmen de olsa— akılcı çekirdeği bozuyor, değiştiriyor.»

Sorun oldukça açık. Evet antogonizm Hegel terminolojisinde yok. Zaten idealizmin fidesinde yetişen, tarih açıklamasında çağ dışı kalan diyalektikten daha fazlası beklenemez. Ama «Çelişki her türlü hayatın ve her türlü hareketin köküdür» diyalektik anlayışı Hegelci zeminden materyalizme aktarıldığında —çelişme anlayışının idealist yanları örneğin çelişmelerin sürekli uzlaşırlığı vs. budanarak— diyalektik gerçek kimliğine bürünecek ve kendi özgül kavramlarını üretecek, bilimsel kopuşa yol açacak bir felsefi kopuş gerçekleşecekti. Öyle oldu. Artık Hegel idealizmine karşı mücadelenin yanında Hegel'den öğrenmenin gerekliliğini de kavramalıyız. Çok kesin bir dille Lenin, Hegel'in Mantık'ı tümüyle iyice incelenmediğinde Marx'ın Kapital'inin anlaşılamayacağını, dolayısıyla «Hiçbir Marksist ondan yarım yüzyıl sonra bile Marx'ı anlamış değildir» derken ne ölçüde haklıydı? Biz de 150 yıl sonra bile Marx'ı anlayama-

---

* L. Save bir yandan Marx ve Engels'in Hegel'in kategorilerini dönüşmüş bir mantığa göre ve Hegel'den farklı olarak kullandığını yazarken bir yandan da karşıtlıkla, antagonizmi eşitleyerek hataya düşüyor. Her karşıtın uzlaşır nitelikte olmadığının bazı karşıtların antagonist nitelikte olduğunu keşfinin marksizme aitliğini vurgulamıyor.

yanlardan olmayalım?

Bu arada eleştirmenin bir terminoloji hatası yaptığını belirtmeyelim. «Hegel'de karşıtlık aynı zamanda özdeşlik demektir. Bunu da marksizm içinde düşünmek zordur. Çünkü marksizmde karşıt olanın, örneğin burjuvazi ve proletaryanın aynı zamanda «özdeş» olabileceğini düşünmek imkânsızdır. Ama Hegel'de toparlayıcı kavram «insan» olduğu için «sınıf»da bunun içinde eritilebilir» diyor eleştirmen.

Hegel'in sınıflararası karşıtlığa nasıl baktığı ya da bakmadığı ortada. Ama Hegel bu karşıtlık anlayışıyla sınıfları özdeşliyor dendiğinde iş değişir. Hegel ve Marksizm karşıtların özdeşliğinden sözediyor, ama özdeşlik, karşıt iki şeyin bir veya aynı olması anlamına gelmiyor —gelmiş olsaydı çelişki zaten olmazdı—. «Karşıtların özdeşliği (=birliği, düşümdeşliği, eşdeğerlilği) doğanın, zihnin ve toplumun bütün fenomen ve süreçlerindeki çelişki, birbirlerini karşılıklı olarak dıştalayan karşıt yönsemelerin varlığının kabul edilişidir» (Lenin).

Hegel ise özdeşliği şöyle anlatır: «Yüksek olan alçak olmayandır. Yüksek olmak özellikle sadece budur = alçak olmamak ve bir alçak olduğu sürece vardır, yüksek. Alçak için de aynıdır bu. Her belirlemenin içinde karşıtı da bulunmaktadır. Baba oğulun başkasıdır ve oğul da babanın başkası ve herbiri de yalnızca başka'nın başkası olarak vardır. Ancak varlığı bunların **bir** de (abç) sürüp gidişidir».

Görüldüğü üzere Lenin ve Hegel özdeşlik konusunda farklı dillerden konuşmuyorlar. Ve özdeşlikten birin ikileşmesini anlıyorlar. Bu konuda ayrıca Mao'nun «Teori ve Pratik»ine bakılabilir.

Kısaca toparlarsak: Hegelcl felsefe durduğu felsefî hümanizm konumuyla marksizmle bağdaşmayan politik tavrını burjuvazinin yanında belirlemiş bir sistemdir. Ancak diyalektik üzerine Hegel'in oluşturduğu tezler belli ölçülerde idealist sistematiğe eklemlenmişken daha çok ise bu sistematikle çelişir bir haldedir. Hegel idealizmiyle mücadeleyi görev bilen Marksistler, Hegel'in diyalektiğinden de öğrenmişler, Hegel diyalektiğinin akılcı çekirdeğini Marksist felsefe kendi içinde özümlemiş, onun idealist etkilenmelerini atmış ya da kategorilerine yeni bir içerik kazandırmıştır. Lenin'in şu sözleri bu sûreci tanımlar niteliktedir: «Evrensel hareket ve değişme idesi (1813 Hegel, Mantık) hayata ve topluma uygulanmadan önce bulunmuş, insana uygulanışı (1859 Darwin, Türlerin Kökeni) içinde ispatlanmadan önce topluma (1847 Marx, Engels, K. Manifesto) uygulanmış».

Ve unutmamalı: «Zekî idealizm (=Diyalektik idealizm) zekî maddeciliğe aptal maddecilikten çok daha yakındır». (Lenin)

■

DUYURU

Dergimizin bazı eski sayılarından elimizde hiç kalmamıştır. Bu yüzden ilk 5 cilt yapılamıyor. Aşağıya dökümünü yapacağımız sayıları adedine 75 lira vererek satın alacağımızı duyururuz.

Bunun yanısıra, halen elimizde bulunan ve şimdiye kadar 30 lira üstfiyatla satılan sayılar da yeni fiyat uygulamaları dolayısıyla 50 liradan satılacaktır.

Elimizde tükenmiş olan sayılar:

5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 23, 25 28/29 ve 39.

E.H. CARR

TARİH NEDİR?

Çeviren: Misket Gizem Gürtürk

125 Lira

———o0O0o———

MAO ZEDUNG

Sovyet İktisadının Eleştirisi

Çeviren: İzzet Altan

100 Lira

Birikim

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ

MEGHNAD DESAİ
marksist iktisat teorisi
60. - Lira

1927 komünist tevkifatı
İst. Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma
40. - Lira

LOUIS ALTHUSSER
John lewis'e cevap
40. - Lira

U. ALBRECHT - D. ERNST
P. LOCK - H. WULF
silahlanma ve azgelişmişlik
iran, hindistan, yunanistan/ türkiye : keskinleşen militarizm
100. - Lira

maraş'dan sonra
25. - Lira

ÜMİT KIVANÇ
afrika boynuzu'nda ne oldu?
etyopya - somali çatışması
eritre'deki mücadele
batı ve sovyet etkileri
50. - Lira

MAO ZEDUNG
sovyet iktisadının eleştirisi
100. - Lira

ÇAĞLAR KEYDER
emperyalizm - azgelişmişlik ve türkiye
2. Baskı 50. - Lira

NORA ŞENİ
emperyalist sistemde "kontrol sanayii" ve ereğli demir - çelik
80. - Lira

ALPASLAN IŞIKLI
sendikacılık ve siyaset
175. - Lira

K. ZAHARİADİS - Y. ALP
kıbrıs
35. - Lira

HALDUN GÜLALP
yeni emperyalizm teorilerinin eleştirisi
50. - Lira

ÜMİT KIVANÇ
nikaragua bir kıvılcım?
80. - Lira.

E. H. CARR
tarih nedir?
125. - Lira

BİRİKİM YAYIMCILIK KOLL. ŞTİ.
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL